MAAILMASÕDA

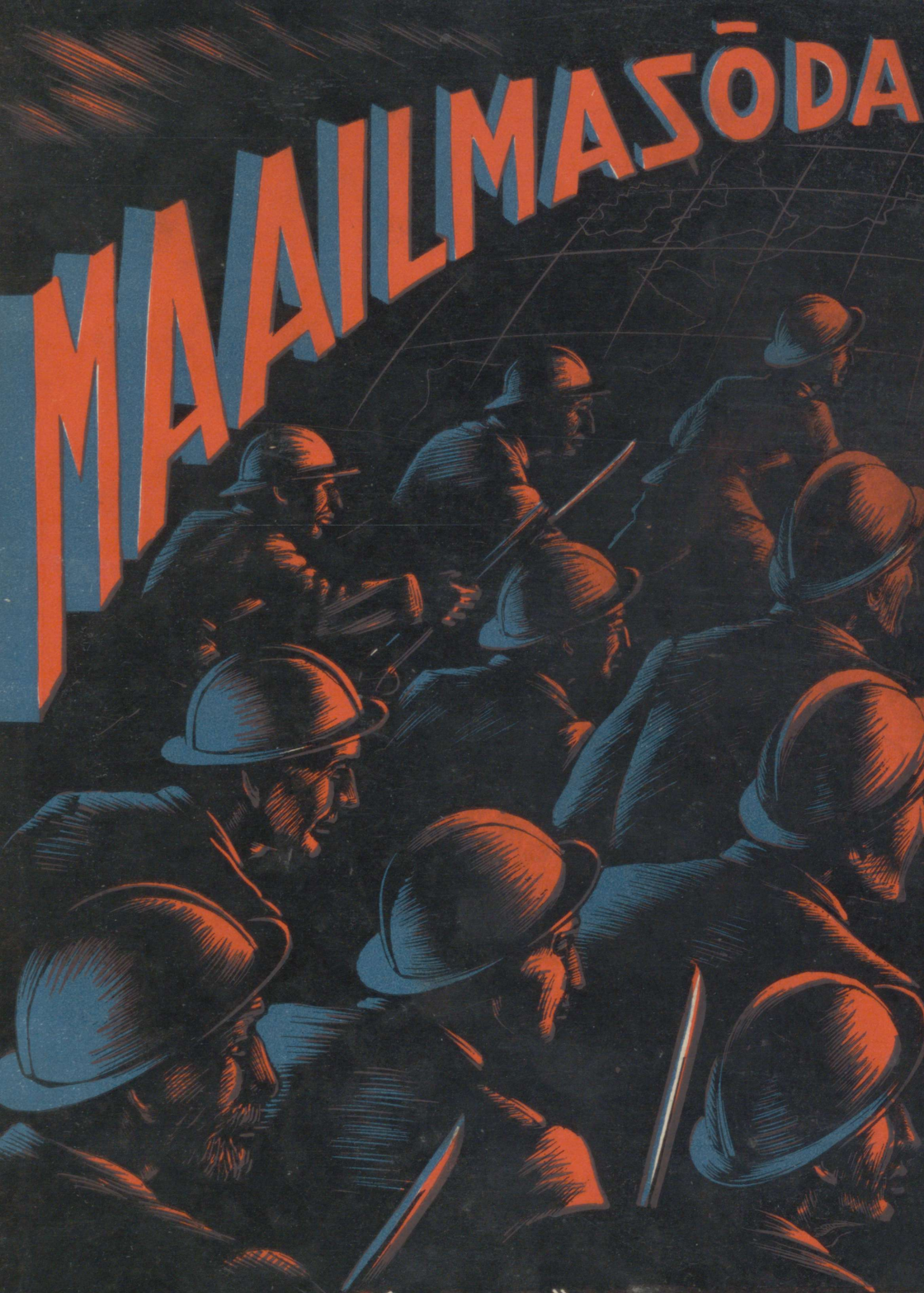

1914 a. SÕJASÜNDMUSI

Bibliotheca Universitatis Tartuensis (1939: 01658)
25 3982/2
2-66650

VÕITLUSI LÄÄNERINDEL.

Lääne sõjaväli. Sõdivate poolte sõjavägede koondumine ja suurus läänerindel.

Saksa sõjaplaan lähtus seisukohalt, et tuleb võimalikult ruttu Prantsuse pinnale pääseda. Moseli ja Maasi kindlustejoontest läbitungimine näis lootuseta olevat, kuna terve rida tugevaid kindlusi kergendas siin prantslastel kaitset.

Moseli kindlustejoon algas lõunas tugeva Belfort'i kindlusega, mis koos Montbéliard'i ja Blamont'i kindlustusterühmaga kaitses „Burgundiväravat" Juura ja Vogeeside mäestikkude vahel. Edasi põhja pool oli Épinali kindlus umbes 50-kilomeetrilise fortidevöötmega. Épinali ja Touli kindluste vahel umbes 70 km ulatuses näis olevat lünk, kuna siin puudusid püsivad kindlustused. Seda kohta — Trouée de Charmes — peeti Prantsuse idapiiril kõige nõrgemaks, kuigi ta seda tõeliselt ei olnud, sest maastikuolud raskendasid tunduvalt siitkaudu sissetungi Prantsusmaale. Moseli jõgi oli siin 40—50 m lai ja koos Saksamaa raja vastas asetsevate Meurthe'i ja Mortagne'i jõeorgudega moodustas ta tugeva loodusliku kaitse. Ka lühendas Touli ja Épinali kindluste välisfortide suurtükkide laskeulatus seda lünka 30 km võrra.

Selle lünga kaudu pidi vajaduse korral toimuma sissetung Saksamaale.

Moseli jõe käänakul asus Touli kindlus ja selle ees Nancy-Lunéville'i kindlusterühm.

Toulist põhja pool algas juba Maasi kindlustejoon. Touli ja Verduni vahel oli järskudel lõhestatud Maasi kõrgendikel tugevate tõkkekindlustuste ahel.

Edasi tuli erakordselt tugev Verduni kindlus, mis koosnes 26 fordist ja enam kui 30 kindlustusest ja üksikpatareist. Verduni kindlus varjas väljapääsu Argonnidest idasse ja valitses teid idasse ning põhja.

Selle, Belfort'ist kuni Verdunini ulatuva tugeva kindlustustetõkke ees seisid ida pool Saksa piiri vastas veel küllalt tugevad

üksikfordid, nagu Frouard põhja pool Nancyt, Manonviller ida pool Lunéville'i jt. Peale selle pakkusid lõunast põhja poole ja kagust loodesse suunduvate jõgede, nagu Vezouse, Plaine, Seille, Meurthe ja Mortagne, orud kaasaskäivate kõrgendikseljakutega häid kaitsevõimalusi.

Nende kindluste taga moodustasid teise kindlustejoone Besançon'i, Dijon'i, Langres'i ja Reims'i kindlused, milledest kõige tugevam oli Besançoni kindlus oma 12 fordi ja tsitadelliga (linnakindlusega), kuna Reimsi kindlusel oli 10 forti ja mõned patareid, teised olid aga märksa nõrgemad.

Otserünnak Šveitsi piiri ja Metzi vahel ei võinud sakslastele tõotada midagi head. Samuti võimatuna näis ka haarang lõunast Šveitsi kaudu, osalt maastikuolude tõttu, osalt ka sel põhjusel, et Šveits kohe, niipea kui sõda puhkes, oma erapooletuse kaitseks mobiliseeris suhteliselt küllalt tugeva sõjaväe, 250 tuhat meest. Kuigi Šveits oli erapooletuks tunnistatud, mõistis ta palju paremini kui Belgia, et erapooletuse kindlamaks kaitseks on ta oma relvastatud jõud.

Et otserünnak Prantsusmaa vastu ei pakkunud sakslastele mingeid häid väljavaateid, siis oli juba ammu otsustatud sõja puhul Prantsusmaaga jätta tähele panemata Belgia erapooletus ja tungida Prantsusmaale läbi Belgia, kuna siin ei olnud ees nii palju looduslikke ega ka kunstlikke tõkkeid nagu Prantsuse rajal.

Belgia riigikaitse arendamine oli peamiselt sisepoliitilistel põhjustel jäänud täiesti kõrvaliseks ajsaks. Lõpmata ülidemokraatlikud jutud igavesest rahust, rahvaste sõprusest ja muud patsifistlikud kõned ei ole seni ühelegi rahvale toonud mingit kasu ega ole kübemegi võrra vähendanud hädaohtu, millega sõjakad naabrid teda ähvardavad, vaid on seda hädaohtu aina suurendanud. Nii oli siis lugu ka Belgiaga. Kui rikas Belgia oleks enne Maailmasõda oma riigikaitset arendanud vastavalt oma rahvaarvule ja ainelisele jõule, siis oleksid sakslased enne õige tõsiselt järele mõtelnud, kui nad oleksid otsustanud Belgiasse sisse tungida. Nüüd aga oli lugu nii, et kuna Belgiast rahvaarvult umbes kaks korda väiksem Šveits sõja süttimisel kohe 250 tuhat meest püssi alla kutsus, sai Belgia sissetungivatele vaenlastele vastu astuda ainult umbes 175 tuhande mehega.

Kõige imelikum on, et Belgia poliitikamehed ei näinud hoolivat hoiatusist, mis mitmelt poolt tulid. Nii seletas Saksa kindral von Bernhardi oma raamatus *Deutschland und der nächste Krieg* üsna avameelselt, et Belgiast läbimarssimine on paratamatu. Aga poliitikamehed uskusid rohkem „paberlisi lepinguid" — erapooletusetunnistusi — kui tõsiasju. Ei hoolinud nad ka krahv Schlieffeni üldiselt tuntud plaanist. Küll kaitses Belgiat sakslaste sissetungi vastu Maasi jõe kindlustejoon, mille moodustasid Liége'i

ja Namuri kindlused ja nende vahel, kummastki 25 km kaugusel, asuv Huy üksikfort.

Kaitse seisukohalt omasid need kindlused suurema tähtsuse ka selle tõttu, et küllalt lai Maasi jõgi pakkus sissetungijate vastu juba iseendast teatud looduslikku kaitset. Kui Belgia sõjavägi oleks tunduvalt suurem olnud, siis olekski tal vast korda läinud sakslasi Maasi kindlustejoonel seni kinni pidada, kui Prantsuse ja Inglise suuremad abiväed oleksid kohale jõudnud. Belgia sõjavägi oli Prantsuse ja Inglise sõjavägedele ikkagi ainult eelväeks, missuguse ülesande ta ka täitis.

Maasi jõe kaitsejoonest 90 km kaugusel asus küll tugev Antverpeni kindlus ja selle ees, umbes poolel vahemaal väike Diest'i kindlus, õigem kaksikfort, kuid neil oli esialgu ainult selja- ja tiivakaitse tähtsus.

Ka Põhja-Prantsusmaa kindlused vastu Belgia piiri Luksemburgist kuni mereni ei omanud kaitse seisukohalt suuremat tähtsust, kuna olid enamikus vananenud või nende ehitamine polnud veel lõpule viidud, välja arvatud vast Maubeuge'i kindlus, millel oli 6 forti ja 7 fortidevahemist kindlustust.

Ainult Pariisi kindlus oma laialise fortidesüsteemiga omas nii kaitse seisukohalt kui ka strateegiliselt teatud tähtsuse.

Saksa, Prantsuse, Inglise ja Belgia sõjavägede komplekteerimine ja korraldus erines üksteisest tunduvalt.

S a k s a sõjavägi komplekteeriti üldise sõjaväeteenistuse kohustuse alusel ja sõjaväeteenistusse võeti 20 aasta vanuseid noormehi. Sõjaväeteenistus kestis: 1) tegevväes — 2 aastat (ratsaväes 3 aastat), 2) reservväes 4,5 aastat (ratsaväes 4 aastat), 3) I järgu maakaitseväes (landvääris) — 5 aastat, 4) II järgu maakaitseväes 8 aastat, seega kokku 19,5 aastat. Selle aja ärateeninud arvati II järgu landsturmi (eriline liik maakaitseväge) kuni 45 aasta vanuseni. Landsturmi arvati peale selle ka kõik sõjaväeteenistuse kohustuse alla kuuluvad 17—20 aasta vanused noormehed kuni tegevteenistusse astumiseni. See liik noori landsturmlasi andis hiljem Saksa sõjaväele uute väeüksuste moodustamiseks hulga vabatahtlikke.

Sõjaväeteenistusest mõnesugustel põhjustel vabastatud, kuid selleks siiski kõlvulised mehed arvati ersatz-reservväkke ja 39,5 aasta vanuse kättejõudmisel II järgu maakaitseväkke või I järgu landsturmi kuni 45 aasta vanuseni. Need kaks liiki: ersatz-reservväelased ja I järgu landsturmlased ei olnud sõjaväelist õppust üldse saanud ja neid tuli sõja ajal enne rindele saatmist tagalaväeosades välja õpetada.

Saksa sõjavägi komplekteeriti territoriaal-põhimõtte alusel, ainult mõningate eranditega piiriäärsete ringkondade suhtes. Selleks oli kogu riik jaotatud 24-jaks korpuse-ringkonnaks (neist 21

üleriiklikku ja 3 Baieri). Korpuste-ringkonnad jagunesid brigaadide- (4—7) ja viimased omakord maakaitseväe-ringkondadeks.

Saksa sõjaväe mobilisatsiooni ettevalmistused algasid 25. juulil, mobilisatsioon kuulutati välja 1. augustil ja viidi lõpule 5. augustil. Mobiliseerituna 1913. aasta mobilisatsiooni-plaani järgi koosnes Saksa sõjavägi: 1) v ä l i- ehk t e g e v v ä e s t — kaadrivägi täiendatud sõjaaegse koostiseni tagavaraväelastega, 2) r e s e r v v ä e s t — moodustatud kaadriväest eraldatud tugevatest algosadest ning täiendatud tagavaraväelastega ja I järgu maakaitseväelastega,

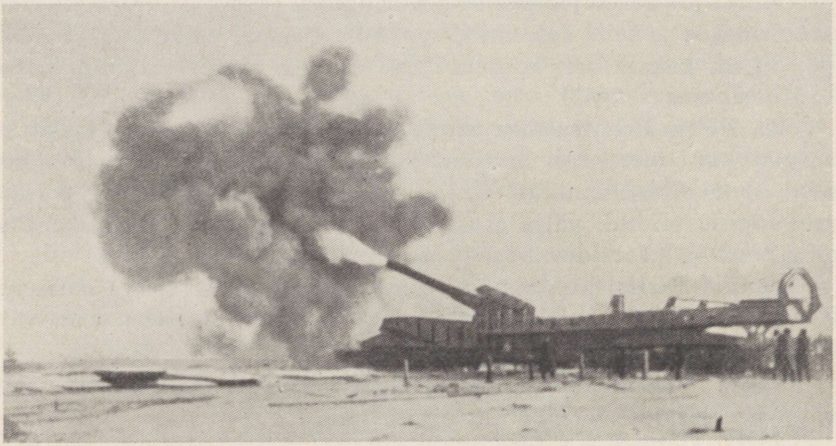

Saksa 42-sm raudteekahur tegevuses.

3) m a a k a i t s e v ä e s t — moodustatud I ja II järgu maakaitseväelastest, 4) e r s a t z - r e s e r v v ä e s t (edaspidi nimet. ersatzväeks) — moodustatud ersatz-tagavaraväelastest ja I järgu landsturmlastest ja 5) l a n d s t u r m i s t — moodustatud vanematest II järgu maakaitseväelastest ja II järgu landsturmlastest.

Neist oli tegev- ja reservvägi I l i i g i s õ j a v ä g i, kuna maakaitse- ja ersatz-väge ning landsturmi arvati II l i i g i s õ j a v ä e k s.

Sõja algul kasutati läänerindel peamiselt I liigi sõjaväge, kuna II liigi sõjavägi pärast selle mobiliseerimist ja vastavate väeüksuste formeerimist suunati venelaste vastu idarindele.

Prof. Novitski andmetel mobiliseeriti Saksamaal sõja algul I liigi sõjaväge 39 korpust (25 tegev- ja 14 reservkorpust), 11 ratsaväediviisi ja 1 üksikreservdiviis, kokku 1050 pataljoni, 552 eskadroni, 814 kerge- ning ratsapatareid ja 422 raskepatareid (kokku 6,5 tuhat suurtükki), 90 pataljoni, 147 kompaniid ja 104 parki inseneriväge, 893 suurtükiväeparki ja 1840 kuulipildujat, üldarvult 1 miljon

890 tuhat meest, kuid kindral Duffour hindab meeste arvu ainult 1 miljoni 750 tuhandele.

II liigi sõjaväge mobiliseeriti 29 maakaitseväe- ja 15 ersatzdiviisi. Kokku mobiliseeris Saksamaa sõja algul üle 4 miljoni mehe. Sõja kestes jätkati mobilisatsioone ja uute väeüksuste formeerimist.

Peale armeede olid Saksa sõjaväes suuremateks operatiivüksusteks korpused ja diviisid.

Jalaväekorpuse koostisse kuulus 2 jalaväediviisi, raskesuurtükiväe-pataljon (16 150-mm haubitsat ja kerge park), pioneerkompanii, telegraafi-, telefoni-, õhuväe- ja teised tehnilised osad, intendantidivoorid, välilaatsaretid ja asutised, kokku 30—40 tuhat meest. Kuna kahe diviisi suurtükivägi koosnes 108 77- mm kahurist ja 36 105-mm haubitsast, kokku 144 suurtükist, siis oli korpusel kokku 160 suurtükki.

Jalaväe-reservkorpuste suurtükivägi koosnes ainult 1 kergesuurtükiväe-reservbrigaadist (72 suurtükki) ja ta raskesuurtükivägi oli varustatud mitmekesiste vananenud tüüpi suurtükkidega. Ka ei olnud reservkorpustel lennuväge.

Ratsaväekorpused koosnesid 2—3 ratsaväediviisist.

Jalaväediviisi koostisse kuulus 2 jalaväebrigaadi, kergesuurtükiväe-brigaad (72 suurtükki), ratsaväerügement, pioneerkompanii ühes pontoonpargiga, telefoni- ja teised tehnilised rühmad, voorid jne. Diviisi meeste arv oli keskmiselt 12,5—15 tuhat. Kuna igal pataljonil oli 2 kuulipildujat, siis tuli iga diviisi kohta 24 kuulipildujat.

Ratsaväediviis koosnes 3 ratsaväebrigaadist (à 2 ratsaväerügementi), jäägri-pataljonist (1—2 ratturkompaniiga), ratsasuurtükiväe-divisjonist (8 suurtükki), kuulipildur-, pioneer- ja telefonirühmadest, peale selle veel asutised jne.

Mõne ratsaväediviisi koostisse oli arvatud ka 2 ja enam jäägripataljoni, samuti 2 ratsapatarei asemel 3 ratsapatareid. Keskmiselt oli ratsaväediviisis 5 tuhat meest, 8 suurtükki ja 6 kuulipildujat.

Maakaitseväebrigaadi koostisse kuulus 6 jalaväepataljoni, 1 eskadron ja 1 patarei. Kokku kuni 6500 meest, 6 suurtükki ja 12 kuulipildujat.

Jalaväerügemendid olid enamikus 3-pataljonilised. Jala- ja mereväepataljonid koosnesid 4 kompaniist, kuna jäägri-pataljonides oli 6 kompaniid. Iga jalaväerügemendi ja jäägri-pataljoni koostisse kuulus ka kuulipildurkompanii (6 kuulipildujat) ning rattur-, pioneer- ja telefonirühmad. Jalaväerügemendid olid 2 (osalt ka 3) kaupa koondatud brigaadidesse ja need omakord 2 (osalt ka 3) kaupa diviisidesse. Jäägri-pataljonid olid arvatud osalt brigaadide, osalt aga otse korpuste koostisse.

Ratsaväerügemendid koosnesid 4—5 eskadronist ratsaväest

ning rattur-, pioneer- ja telegraafirühmadest. Rügemendid olid 2 kaupa koondatud brigaadidesse ja need omakord 2 ja 3 kaupa diviisidesse.

Suurtükivägi jagunes järgmistesse pealiikidesse:

Kergesuurtükivägi — 77-mm kahurid ja 105-mm haubitsad — koondus brigaadidesse, igas 12 patareid à 6 suurtükki, kokku 72 suurtükki.

Ratsasuurtükivägi — koondus divisjonidesse, igas 2 patareid à 4 suurtükki, kokku 8 suurtükki.

Raskesuurtükivägi — 150-mm haubitsad ja 21-sm mortiirid — koondus pataljonidesse: 150-mm haubitsate pataljonis oli 4 patareid

Saksa raskemortiir.

à 4 suurtükki, kokku 16 suurtükki ja 21-sm mortiiride pataljonis 2 patareid à 4 suurtükki, kokku 8 suurtükki. 150-mm haubitsate pataljonid kuulusid korpuste, 21-sm mortiiride pataljonid aga armeede juurde.

Väljaspool üksusi olid veel mõned 38-sm kahurid ja 42-sm mortiirid, mida kasutati seal, kus oli tarvis eriti tugevat purustamisjõudu.

Inseneriväe moodustasid igasugused tehnilised väeüksused, mis koondusid pataljonidesse, kompaniidesse ja parkidesse. Ka õhuvägi kuulus algul inseneriväe hulka ja seda oli iga korpuse ja armee kohta ainult üks rühm (6 lennukit).

Prantsuse sõjavägi komplekteeriti samuti nagu Saksa omagi üldise sõjaväeteenistuse kohustuse alusel ja sõjaväkke võeti 20-aastasi noormehi.

Sõjaväeteenistus kestis: 1) tegevteenistuses alatises sõjaväes 3 aastat ja selle reservis — 11 aastat ja 2) territoriaalväes ning selle reservis — kummaski 7 aastat, kokku 28 aastat.

Rahuaegne sõjavägi Prantsusmaal komplekteeriti territoriaalpõhimõtte alusel, milleks kogu Prantsusmaa ja Alžeeria oli jaotatud 20-ks korpuse-ringkonnaks. Iga korpuse-ringkond jagunes 2-ks diviisi-ringkonnaks, diviisi-ringkond 2-ks brigaadi-ringkonnaks ja brigaadi-ringkond 2-ks sõjaväe-jaoskonnaks. See jaotus jäi maksma ka sõja ajal. Juurde loodi vaid 21-ne korpus, kes komplekteeriti teistest korpustest eraldatud üksustest.

Ka Prantsusmaal alustati ettevalmistusi mobilisatsiooniks juba 26. juulil. Mobilisatsioon kuulutati välja 1. augustil ja see lõppes 5. augustil.

Autole monteeritud Prantsuse kuulipilduja. Iseloomustab enne Maailmasõda Prantsuse sõjaväes valitsenud ründeprintsiipi.

Sõja algul mobiliseeritud Prantsuse sõjavägi jagunes 1) v ä l i - ehk t e g e v v ä e k s (selle hulka arvati ka kindluste garnisone) — moodustatud alatisest väest ja täiendatud sõjaaegse koostiseni tagavaraväelastega, 2) r e s e r v v ä e k s — moodustatud tegevväest eraldatud kaadrist ja täiendatud tagavaraväelastega ja 3) t e r r i t o r i a a l v ä e k s — moodustatud territoriaalväe ja selle reservi arvel seisvatest meestest.

Tegev- ja reservväge loeti I l i i g i s õ j a v ä e k s, kuna territoriaalvägi moodustas II l i i g i s õ j a v ä e.

Prof. Novitski andmetel mobiliseeriti Prantsusmaal sõja algul I liigi sõjaväge 79 diviisi (47 tegev- ning 26 reservdiviisi ja 12 reservbrigaadi korpustes), 10 ratsaväediviisi ja tehnilised väeosad, kokku 1121 pataljoni, 550 eskadroni, 1008 kerge- ja ratsapatareid (4052 suurtükki), 107 kindlusepatareid, 1314 kuulipildujat, 26

inseneriväepataljoni, 20 voorieskadroni ja 24 voorikompaniid, üldarvult 1 miljon 850 tuhat meest. Augustikuu jooksul mobiliseeriti veel 32 diviisi.

II liigi sõjaväge mobiliseeriti esialgu ainult 13 üksikut territoriaaldiviisi, kokku umbes 180 tuhat meest. Hiljem jätkati territoriaalväe mobiliseerimist ja moodustati uusi väeüksusi. Kokku mobiliseeriti Prantsusmaal sõja esimesel aastal üle 3 miljoni mehe.

Kindral Duffour hindab Prantsuse sõjaväe suurust, kaasa arvatud ka territoriaalvägi, keda sõja algul sakslate vastu võidi välja panna, 1 miljoni 865 tuhandele mehele, kolonelleitnant Hannula aga ainult 1 miljoni 645 tuhandele mehele.

Prantsuse kergesuurtükivägi siirdub rindele.

Peale armeede olid Prantsuse sõjaväes operatiivselt suurematteks iseseisvateks üksusteks ka korpused ja diviisid.

Jalaväekorpuse koostisse kuulus 2 jalaväediviisi, jalaväereservbrigaad, ratsaväebrigaad, suurtükiväerügement (48 suurtükki), pioneerkompanii, voorieskadron ja suurtükiväepark, kokku kuni 40 tuhat meest. Suurtükke oli Prantsuse korpusel kokku 120 ja need olid enamikus kerged — 75-mm kahurid, kuna raskeid — 155-mm haubitsaid oli iga korpuse kohta vaid 1—3 patareid.

Jalaväekorpustest oli 6. ja asumaa-korpus 3 diviisilise koostisega, kuna teistes korpustes oli ainult 2 diviisi.

Sõja ajal moodustati ka 3-diviisilisi ratsaväekorpusi.

Jalaväediviisi koostisse kuulus 2 jalaväebrigaadi, ratsaväe eskadron, suurtükiväerügement (36 suurtükki) ja pioneerkompanii, kokku 15 tuhat meest. Kuulipildujaid oli igal diviisil 24. Jalaväereservdiviisidel oli ainult 12 suurtükki.

Korpuse koostisse arvatud jalaväe-reservbrigaadid koosnesid 2 jalaväe-reservrügemendist (à 2 pataljoni), kuna tavaliselt koosnes jalaväe-reservbrigaad 3 jalaväe-reservrügemendist (à 2 pataljoni) ja laskurpataljonist, kokku kuni 7 tuhat meest.

Ratsaväediviisi koostisse kuulus 2—3 ratsaväebrigaadi ja ratsasuurtükiväe-divisjon (8 suurtükki).

Jalaväerügemendid olid 3-pataljonilised, laskurrügemendid 4—6-kompaniilised, kindlusepataljonid 4-kompaniilised, asumaa-pataljonid 6-kompaniilised. Kuulipildujaid oli igal pataljonil 2. Jalaväerügemendid koondusid 2 ja 3 kaupa brigaadidesse.

Ratsaväerügement koosnes 4-jast eskadronist ja rügemendid koondusid 2 ja 3 kaupa brigaadidesse. Igal rügemendil olid telegraafi-, pioneer- ja pontoonrühmad, kuna brigaadil oli ka kuulipildurrühm.

Suurtükiväes oli läbi viidud järgmine jaotus:

Kergesuurtükivägi jagunes välisuurtükiväe-rügementideks, igas 9—12 patareid (à 4 suurtükki), mäesuurtükiväe-rügementideks, igas 15 patareid (à 6 suurtükki), asumaa-suurtükiväerügementideks, igas 4 patareid (à 4 suurtükki) ja suurtükiväe-reservdivisjonideks, igas 3 patareid (à 4 suurtükki).

Ratsasuurtükivägi jagunes ratsasuurtükiväe-divisjonideks, igas 2 patareid (à 4 suurtükki). Iga ratsaväediviis sai ühe ratsasuurtükiväe-divisjoni.

Peale nende olid veel 155-mm haubitsate üksikpatareid ja kindlusesuurtükivägi, mis koosnes mitmesuguste kaliibritega suurtükkidest.

Inseneriväge koosnes pioneer- ja raudteepataljonidest ja õhuväekompaniidest. Igale korpusele anti 3 pioneerkompaniid, neist 2 diviiside jaoks, kuna ülejäänud pataljonid jaotati armeede vahel.

Inglise sõjavägi erines tunduvalt nii Saksa kui ka Prantsuse sõjaväest, kuna ta komplekteeriti vabatahtlikkudest, kes teenisid 3—8 aastat alatises sõjaväes ja pärast seda seisid tagavaraväelastena veel 4—9 aastat reservväe ja 4 aastat territoriaalväe arvel. Reservvägi jagunes kahte kategooriasse, üht kasutati mobilisatsiooni korral alatise sõjaväe täiendamiseks, teist — nn. erireservi — uute väeüksuste formeerimiseks ja väliväe täiendamiseks.

Ka asumaa-sõjavägi värvati vabatahtlikkudest, kuid tal ei olnud reservi, sest kõik asumaalased, kes olid oma aja alatises sõjaväes ära teeninud, vabastati sõjaväeteenistusest jäädavalt.

Eeltöid Inglise sõjalaevastiku mobilisatsiooniks alustati juba 28. juulil, mobilisatsioon algas ametlikult alles 2. augustil ja viidi ka samal päeval lõpule, maaväe mobilisatsiooni alustati 4. augustil ja see viidi lõpule 7. augustil.

Inglismaa mobiliseeris Euroopas 438 pataljoni, 24 ratsastatud jalaväekompaniid, 276 eskadroni, 298 kuulipildujat, 924 kerge-, 12 mäe-, 92 ratsa- ja 104 raskesuurtükki ning 220 haubitsat, 95 kindlusesuurtükiväe-kompaniid, 3 inseneriväepataljoni, 146 inseneriväeeskadroni ja 70 voorieskadroni, kokku 565 tuhat meest.

Mobilisatsiooni lõppedes moodustati Inglismaal mobiliseeritud meestest järgmised sõjaväed: 1) ekspeditsioonivägi — alatise sõjaväe osadest, keda täiendati vähese arvu tagavaraväelastega, 2) reservvägi — alatise sõjaväe juures olnud kaadrist ja täiendatud tagavaraväelastega ja 3) territoriaalvägi — alatise sõjaväe juures olnud vastavast kaadrist ja täiendatud territoriaalväe arvel seisnud meestega.

Ekspeditsioonivägi, kes oli määratud tegutsemiseks väljaspool Inglismaad, koosnes 6 jalaväe- ning 1 ratsaväediviisist ja täiendusosast. Nende koostis prof. Novitski andmetel oli järgmine:

Jalaväediviis koosnes 12 jalaväepataljonist (à 8 kompaniid), koondatud 3-ks brigaadiks, 2 ratsastatud jalaväekompaniist, 3 inseneriväekompaniist, 3 kergesuurtükiväe-brigaadist (kokku 54 suurtükki), haubitsate brigaadist (18 suurtükki) ja raskepatareist (4 suurtükki), kokku umbes 18 tuhat meest, 76 suurtükki ja 24 kuulipildujat.

Ratsaväediviis koosnes 36 eskadronist, koondatud 4-jaks brigaadiks, 2 ratsasuurtükiväe-brigaadist (kokku 24 suurtükki), 4-jast ratsapioneerrühmast, telegraafikompaniist ja 24 kuulipildujast, kokku umbes 9 tuhat meest.

Ekspeditsiooniväe täiendusosa moodustasid: 2 ratsaväebrigaadi (à 3 eskadroni, 2 ratsastatud pataljoni, 6 ratsasuurtükki ja 5 kuulipildujat), 2 eskadroni asumaa-ratsaväge, jalaväepataljon ja 10 inseneriväekompaniid (telefoni-, pontoon- ja õhuväekompaniid).

Ekspeditsiooniväe koostisse kuulusid kokku 73 pataljoni jalaväge, 24 kompaniid ratsastatud jalaväge, 44 eskadroni ratsaväge, 30 kompaniid inseneriväge, 182 kuulipilujat, 324 kerge-, 36 ratsa- ja 24 raske- (õigem keskmist) suurtükki, 108 haubitsat, kokku umbes 165 tuhat meest.

Reservväe moodustasid: 101 jalaväepataljoni (à 8 kompaniid), 2 ratsaväerügementi (à 4 eskadroni ja 2 kuulipildujat), 6 kergesuurtükiväe-brigaadi (kokku 108 suurtükki) ja 2 inseneriväepataljoni, kokku umbes 85 tuhat meest.

Ratsa- ja kergepatareil oli 6 ning raskepatareil 4 suurtükki.

Territoriaalväge formeeriti 14 diviisi ja 14 üksikut ratsaväebrigaadi, kokku umbes 310 tuhat meest. Need uuesti formeeritud väeosad — nn. Kitcheneri sõjavägi — sõjalisest tegevusest Prantsusmaal 1914. aastal osa ei võtnud, kuigi neid juba novembris hakati Prantsusmaale transporteerima. Nad saadeti lahingusse alles 1915. aastal.

Sõjaliseks tegevuseks Prantsusmaal kuni Flandria lahingu lõpuni kasutati ainult 8 jalaväe-, 3 ratsaväe- ja 2 India diviisi, umbes 160 tuhat meest, kellest augustikuu keskpaiku oli kohal ainult 70 tuhat meest.

India sõjavägi võttis sõjast osa rahuaegses koostises. India

sõjaväge oli rahu ajal 10 diviisi ja 4 üksikbrigaadi, kelle koostisse kuulus 138 pataljoni, 161,5 eskadroni, 12 mäepatareid (à 6 suurtükki), 8 kindlusesuurtükiväe-kompaniid, 32 inseneriväe-kompaniid, 354 kuulipildujat ja 72 suurtükki, kokku umbes 155 tuhat meest.

India jalaväediviisi koostisse kuulusid: Inglise jalaväebrigaad, 2 asumaa-jalaväebrigaadi, asumaa-pioneeriderügement, asumaa-ratsaväerügement, 3 kerge- ja 2 mäepatareid, 2 asumaa-sapööride-kompaniid, kokku 13 pataljoni jalaväge, 4 eskadroni ratsaväge, 2 kompaniid inseneriväge, umbes 12,5 tuhat meest.

Inglise ja India sõdureid.

Jalaväebrigaad koosnes 4-jast jalaväepataljonist, ratsaväebrigaad 12 eskadronist (3 rügementi à 4 eskadroni) ja ratsapatareist.

B e l g i a sõjavägi komplekteeriti üldise sõjaväeteenistuse kohustuse alusel. Tegevteenistusse võeti 19 aasta vanuseid noormehi ja see kestis 15 kuud. Tegevteenistusaja ärateeninud seisid veel 11 aastat ja 9 kuud reservväe arvel ja pärast seda arvati nad kuni 50 aasta vanuseni II järgu maakaitseväkke (kodanlik valve). Kõik sõjaväeteenistusest vabastatud, kuid selleks siiski kõlvulised mehed arvati 21—32 aasta vanuseni I järgu maakaitseväkke ja 32—50 aasta vanuseni II järgu maakaitseväkke.

Belgia mobiliseeris 189 pataljoni, 72 eskadroni, 164 patareid (656 suurtükki), 85 kindlusepatareid, 1 ratturpataljoni, 19 inseneriväekompaniid, 24 kuulipildurkompaniid, 1 ratsapioneerrühma, 1 vooripataljoni ja 7 suurtükiväeparki, kokku umbes 175 tuhat meest.

Mobiliseeritud meestest moodustati kaks liiki sõjaväge: 1) v ä l i - ehk t e g e v v ä g i — rahuaegsest alatisest väest täiendatud sõjaaegse koostiseni tagavaraväelastega ja 2) r e s e r v v ä g i — kaadriväest täiendatud tagavaraväelastega.

Tegevvägi koosnes 117 pataljonist jalaväest, 60 eskadronist ratsaväest, 110 kergepatareist (440 suurtükki), 58 kindlusepatareist, 1 ratturpataljonist, 17 inseneriväekompaniist, 1 ratsa-pioneerrühmast, 18 kuulipildurkompaniist, 1 vooripataljonist ja 7 suurtükiväepargist, kokku 117 tuhat meest.

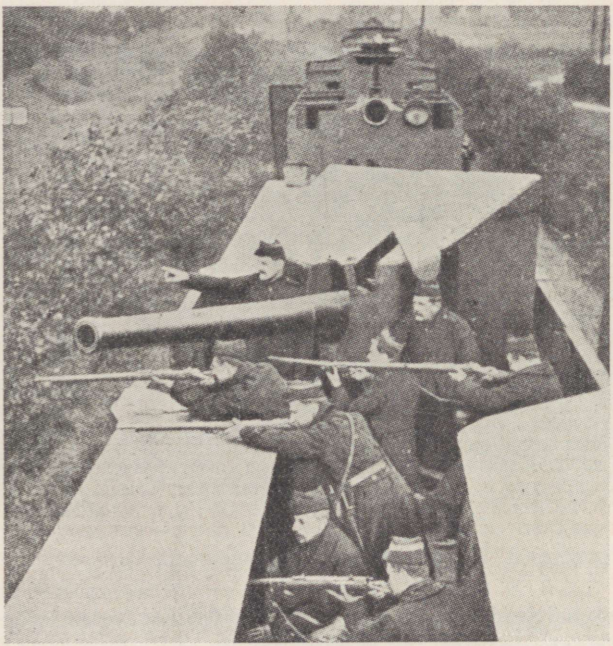

Belgia soomusrong.

Reservvägi koosnes 72 jalaväepataljonist, 12 eskadronist ratsaväest, kes määratud reservväe uute üksuste formeerimiseks, 54 patareist, 27 kindlusepatareist ja 1 sapööridepataljonist, kokku 58 tuhat meest.

Maakaitsevägi võis anda 125—200 tuhat halvasti väljaõpetatud meest.

Tegevvägi ja osa reservväge moodustasid 6 jalaväe- ja 1 ratsaväediviisi.

Jalaväediviis koosnes 3 tegev- ja 1 reservbrigaadist, ratsaväerügemendist, suurtükiväerügemendist, sapööridepataljonist ja suurtükiväepargist, kokku 24 pataljoni jalaväge, 5 eskadroni ratsaväge, 18 patareid (72 suurtükki), 4 kuulipildurkompaniid (24 kuuli-

pildujat), 1 sapööridepataljon ja 1 suurtükiväepark, umbes 22,5—25 tuhat meest.

Ratsaväediviis koosnes 2 ratsaväebrigaadist (à 3 rügementi), ratsasuurtükiväe-divisjonist, ratturpataljonist, ratsa-pioneerrühmast ja kergest pargist, kokku 36 eskadroni, 1 pataljon ja 12 suurtükki, umbes 4,5 tuhat meest.

Need 7 diviisi, kellele lisandusid mõned reservväe osad, kindlusepatareid ja kergepatareid, moodustasid Belgia sõjaväe peajõu, millega ta astus sõtta Saksamaa vastu ja pidas sõda kuni Flandria lahingu lõpuni.

Saksa sõjavägi siirdub läänerindele. Vagunite seinad on kaetud lööklausetega: „Rännak Pariisi", „Nägemiseni bulvaril" jne.

Saksa sõjaväe peajõudude koondamine läänepiirile algas 6. augustil. Kogu Saksa raudteedevõrk oli ehitatud sõjalistele nõuetele vastavalt. Nii oli läänepiirile suunduvate raudteede arv 1870. kuni 1914. aastani 9-lt tõusnud 13-le. Reini provintsi raudteedevõrgu lõplikuks väljaarendamiseks määras Saksa riigipäev alles 1913. aastal 452 miljonit marka. Kas see summa selleks otstarbeks ka kõik ära kulutati, selle kohta puuduvad lähemad andmed.

Sissetung Prantsusmaale pidi toimuma tunnikava täpsusega ja selles ei tohtinud olla mingisuguseid viivitusi, mille täitmist teatud piirini hõlbustas ka asjaolu, et Luksemburgi raudteed olid juba rahu ajal sakslaste valitsemisel.

Sakslased olid näinud palju vaeva ja kulutanud suuri summasid, et kindlustada oma sõjaväe kiiret koondumist Belgia ja Prant-

suse piirile. Oli ju Saksa välisminister von Jagow Inglise saadikule Berliinis E. Goschen'ile enne sõja puhkemist tähendanud, et „kiirus, see on Saksamaa peatrump eelolevas sõjas".

550 sõjaväerongi päevas ületasid Reini jõe sildu ja 17. augustil oli terve suur sõjavägi, ümmarguselt 1 miljon 500 tuhat meest 4650 suurtükiga rindel valmis võitlusse astuma, misjuures viimastena jõudsid kohale reservkorpused. Pärast 20. augusti toodi tagalateenistuse jaoks juurde veel ainult II liigi väeosasid.

Saksa sõjaväe peajõud koondati läänerajale, kuna idapiiri venelaste vastu kaitsmiseks määrati esiotsa vaid ainult 250 tuhat meest 750 suurtükiga, ja need olid juba 12. augustil oma kohal valmis vaenlaste pealetungi tagasi lööma. Pearaskus idarindel pidi niikaua, kui sakslased Prantsusmaal tegevad olid, langema Austria-Ungarile.

Saksa sõjavägi läänerindel oli jaotatud 7-sse armeesse, kelle koostis ja koondumiskohad kindral Duffori andmetel olid:

1. armee (juhataja kindral von Kluck) koondus Aachenist põhja poole kuni Crefeld'ini ja sellesse kuulusid: 4 korpust (2., 3., 4. ja 9.), 2 reservkorpust (3. ja 4.), 3 brigaadi maakaitseväge, 4 pataljoni suurtükiväge ja 1 inseneriväerügement.

2. armee (juhataja kindral von Bülow) Aachenist lõuna poole Malmedy ümbrusesse ja sellesse kuulusid: 2 korpust (7. ja 10.), 1 kaardiväekorpus, 2 reservkorpust (7. ja 10.), 1 kaardiväereservkorpus, 2 brigaadi maakaitseväge, 5 pataljoni suurtükiväge, 2 mortiirpatareid ja 2 inseneriväerügementi.

3. armee (juhataja kindral parun von Hausen) koondus St. Vith-Prüm'i piirkonda ja sellesse kuulusid: 3 korpust (11., 12. ja 19.), 1 reservkorpus (12.), 1 brigaad maakaitseväge, 2 pataljoni suurtükiväge ja 1 inseneriväerügement.

4. armee (juhataja Württembergi hertsog Albrecht) koondus Trier-Luksemburgi piirkonda ja sellesse kuulusid: 3 korpust (6., 8. ja 18.), 2 reservkorpust (8. ja 18.), 1 brigaad maakaitseväge, 2 pataljoni suurtükiväge ja 1 inseneriväerügement.

5. armee (juhataja Saksa kroonprints Wilhelm) koondus Thionville-Metzi piirkonda ja sellesse kuulusid: 3 korpust (5., 13. ja 16.), 2 reservkorpust (5. ja 6.), 2 reservdiviisi (33. ja Metzi), 5 brigaadi maakaitseväge, 4 pataljoni suurtükiväge ja 2 inseneriväerügementi.

6. armee (juhataja Baieri prints Ruprecht) koondus Lotringisse ja sellesse kuulusid: 4 korpust (21., 1. Baieri, 2. Baieri ja 3. Baieri), 1 reservkorpus (1. Baieri), 1 ratsaväekorpus (3.) ja 6 brigaadi maakaitseväge.

7. armee (juhataja kindral von Heering) koondus Strassburgi ümbrusesse ja Elsassi ja sellesse kuulusid 2 korpust (14. ja

Lääne sõjaväli. Saksa ja liitlaste sõjavägede koondumine läänerindel.

Nooled näitavad sõjavägede edasitungi- (ja ka taandumis-) suunda nende esialgsetest koondumiskohtadest.

Kergemaks eraldamiseks on Saksa armeed (ja korpused) siin ja edaspidistel skeemidel märgitud rooma numbritega (I, II jne.), kuna Prantsuse armeed (ja korpused) on märgitud araabia numbritega (1., 2. jne.).

15.), 1 reservkorpus (14.), 1 reservdiviis (Strassburgi), 4,5 brigaadi maakaitseväge ja 1 brigaad ersatz-väge. Maakaitseväe- ja ersatz--brigaadid moodustasid nn. „Elsassi rühma".

Nende armeede koostisse kuuluvaiks loeti ka 3 ratsaväekorpust, kes asusid: 1. korpus — 3. armee piirkonnas, 2. korpus — 1. ja 2. armee piirkonnas ja 4. korpus — 4. ja 5. armee piirkonnas.

Ratsaväekorpused koosnesid 2—3 ratsaväediviisist ja nimelt: 1. korpus — 2 diviisist (kaardiväe ja 5.), 2. korpus — 3 diviisist (2., 4. ja 9.), 3. korpus — 3 diviisist (7., 8. ja Baieri) ja 4. korpus — 2 diviisist (3. ja 6.).

Saksa armeede suurust üksikult hinnati järgmiselt:

1. armee — 320 tuhat meest, 2. armee — 260 tuhat meest, 3. armee — 180 tuhat meest, 4. armee — 180 tuhat meest, 5. armee — 200 tuhat meest, 6. armee — 220 tuhat meest ja 7. armee — 125 tuhat meest, kokku 1 miljon 485 tuhat meest.

Ülemjuhataja strateegilises varus seisid: 9. reservkorpus (Schleswigis) ja 6 ersatz-diviisi. Neist saadeti 9. reservkorpus 22. augustil Belgiasse ja 6 ersatz-diviisi arvati juba 15. augustil 5. ja 7. armee koostisse.

Prof. Novitski hindab Saksa sõjaväe suurust läänerindel 20. augusti paiku, kui selle koondamine oli juba lõppenud, 1 miljoni 600 tuhandele mehele. Selle hulka on arvatud ka ersatz-diviisid ja maakaitseväebrigaadid, kelle ülesandeks oli tagalateenistus.

Siinkohal olgu tähendatud, et sõjavägede ja armeede meeste arvudes esinevad üldse tunduvad lahkuminekud, mis on seletatavad sellega, et osa sõja-ajaloolasi on meeste arvu nähtavasti arvestanud tegelikult kohalolnute arvu järgi, kuna teised teevad seda sõjaväeosade koostiste alusel, kuigi kõik sõjaväeosad ei jõudnud rindele määratud meeste arvuga.

Saksa sõjaväe ülemjuhatajaks hakkas keiser Wilhelm II ise, kuid tema staabiülemaks, niisiis tegelikuks ülemjuhatajaks sai kindral Helmuth von Moltke. Sõjavägede peakorter asus Koblenzis.

Kui vaadelda Saksa sõjaväe paigutamistihedust läänerindel, siis on huvitav märkida, et paremal tiival oli see tunduvalt suurem kui vasakul tiival, mis on ka täielises kooskõlas Saksa sõjaplaaniga. Nii oli

1. armee rinne umbes			30	km,	10,8	tuhat	meest	km	kohta
2.	„	„	30	„	8,7	„	„	„	„
3.	„	„	25	„	7,2	„	„	„	„
4.	„	„	50	„	3,6	„	„	„	„
5.	„	„	55	„	3,6	„	„	„	„
6.	„	„	65	„	3,4	„	„	„	„
7.	„	„	110	„	1,1	„	„	„	„

Paremale tiivale oli koondatud 1 miljon 140 tuhat meest, kuna vasakul tiival oli ainult 345 tuhat meest.

Prantsuse sõjaväe koondamine idapiirile algas 6. augustil ja juba 13. augustil oli suurem osa sõjaväge mobilisatsiooni-plaanis ettenähtud kohtades. Kui poleks tekkinud vajadust sõjaväge ümber rühmitada, siis oleks Prantsuse sõjavägi võitluseks valmis olnud ühtaegu Saksa sõjaväega. Kuna tekkis aga ümberrühmitamise vajadus, siis venis Prantsuse sõjaväe koondamine 19. augustini.

5. ja 13. augusti vahel oli ka kindral d'Amade'i territoriaaldiviiside rühm juba koondatud Lille-Arras' piirkonda, kuna Pariisi garnisoni täiendamine territoriaaldiviisidega toimus vähe hiljem. Itaalia 3. augustil erapooletuks tunnistamise järel algas ka kohe Itaalia piiril seisvate 14. ja 15. korpuse ja Alpi laskurrügementide ümberpaigutamine ja Põhja-Aafrikas asuvate sõjavägede Prantsusmaale transporteerimine.

Prantsuse sõjavägi oli sakslaste vastu võitlemiseks 345 km pikkusel rindel jaotatud 5-ks armeeks:

1. armee (juhataja kindral Dubail) asus Belfort'i ja Épinali kindluse piirkonnas ja sellesse kuulusid: 5 korpust (7., 8., 13., 14. ja 21.) ja 2 ratsaväediviisi (6. ja 8.). 1. armee koostisse loeti ka 57. ja 71. reservdiviis, kes asusid Belfort'i ja Épinali kindlustes, samuti ka parema tiiva reservdiviiside varurühm Vesoul'i piirkonnas, kelle moodustasid 58., 63. ja 66. reservdiviis.

2. armee (juhataja kindral de Castelnau) asus Mirecourt-Neufchâteau-Toul-Nancy piirkonnas ja sellesse kuulusid: 5 korpust (9., 15., 16., 18. ja 20.), 3 reservdiviisi (59., 68. ja 70.) ja 2 ratsaväediviisi (2. ja 10.). 2. armee koostisse loeti ka 73. reservdiviis, kes asus Touli kindluses.

3. armee (juhataja kindral Ruffey) asus St. Mihiel-Verduni piirkonnas ja sellesse kuulusid: 3 korpust (4., 5. ja 6.), 1 ratsaväediviis (7.) ja 3 reservdiviisi (54., 55. ja 56.). 3. armee koostisse loeti ka 72. reservdiviis, kes asus Verduni kindluses.

5. armee (juhataja kindral Lanrezac) asus Montmédy-Buzancy-Rethel-Mézières-Hirsoni piirkonnas ja sellesse kuulusid: 5 korpust (1., 2., 3., 10. ja 11.), 2 reservdiviisi (52. ja 60.) ja 1 ratsaväediviis (4.). 5. armee koostisse loeti ka kindral Sordet' ratsaväekorpus, kes asus Mézières'i piirkonnas ja koosnes 1., 3. ja 5. ratsaväediviisist, samuti ka vasaku tiiva reservdiviiside varurühm Sissonne'i piirkonnas, kelle moodustasid 51., 53. ja 69. reservdiviis.

4. armee (juhataja kindral de Langle de Cary) asus üldvarus Condrecourt - Commercy - Bar-le-Duc - Vitry-le-François-Châlons-St. Menehould'i piirkonnas ja sellesse kuulusid: 3 korpust (12., 17. ja asumaa-) ja 1 ratsaväediviis (9.).

Lille'i ja Arras' piirkonnas asus kindral d'Amade'i territoriaaldiviiside rühm, koosnedes 81., 82. ja 84. territoriaaldiviisist. Pariisi ümbruses olid varus 61. ja 62. reservdiviis, kuna Mailly juures asus 67. reservdiviis. Alpides asuva 4 reservdiviisi (64., 65., 74. ja 75.) ümberpaigutamine oli teoksil. Põhja-Aafrikast oli Prantsusmaale transporteerimisel 3 diviisi (37., 38. ja 45.), kuna 44. diviis mobiliseerus koos 14. ja 15. korpuse rügementidega. Neist loeti osa sõjavägede ülemjuhataja üldvaru hulka, millesse kuulusid ka reservdiviiside rühmad Vesouli ja Sissonne'i piirkondades, kuigi need olid arvatud vastavate armeede koostisse.

Formeerimisel oli 12 territoriaaldiviisi, kelledest kohtadele jäid ainult 4 diviisi, kuna ülejäänuid kasutati sõjaliseks otstarbeks. Neist moodustasid 3 diviisi kindral d'Amade'i territoriaaldiviiside rühma, kuna Pariisi garnisoniks määrati 5 diviisi ja 2 brigaadi. Bordeaux's formeeriti ka üht marokolastest koosnevat diviisi.

Prantsuse armeede suurust üksikult hinnati järgmiselt: 1. armee — 320 tuhat meest, 2. armee — 300 tuhat meest, 3. armee — 200 tuhat meest, 4. armee — 125 tuhat meest ja 5. armee 320 tuhat meest. Kindral d'Amade'i territoriaaldiviiside rühmas oli 60 tuhat meest, seega kokku 1 miljon 325 tuhat meest. Neist oli idapiiril Elsass-Lotringi vastas 945 tuhat meest, kuna Belgia piiril oli ainult 380 tuhat meest (5. armee ja kindral d'Amade'i territoriaaldiviiside rühm).

Kolonelleitnant Hannula hindab Prantsuse sõjaväe suurust augustikuu keskpaiku 1 miljoni 468 tuhandele mehele. Siia hulka nähtavasti on arvatud ka 19. korpuse osad, keda Alžeeriast alles Prantsusmaale transporteeriti, ja kõik varus ja garnisonides seisvad reservdiviisid, kuna territoriaaldiviise kui II liigi sõjaväge pole üldse arvestatud.

Prantsuse sõjavägede ülemjuhatajaks määrati kindral Joseph Joffre, kelle peakorter asus Vitry-le-François's.

Inglise ekspeditsiooniväe koondamine Prantsuse sõjavägede ülemjuhataja poolt määratud piirkonda toimus märksa raskemates tingimustes kui teiste sõjavägede koondamine. Kuigi Inglise ekspeditsiooniväe mobilisatsioon oli hästi ette valmistatud ja mobilisatsioon kui ka sõjaväe relvastamine toimus kiiresti, läksid need paremused kaduma ekspeditsiooniväe Prantsusmaale transporteerimisel, sest Inglise sadamad ei olnud nii suure arvu meeste ärasaatmiseks ette valmistatud. Alles 11. augustist peale saadi selleks otstarbeks iga päev anda 13 laeva, keskmiselt 52 tuhat tonni. Inglise ekspeditsioonivägi maabus Prantsusmaal Boulogne'i, Roueni ja Le Havre'i sadamates. Tema vedamine Prantsuse raudteedel Maubeuge'i piirkonda algas 14. augustil ja lõppes 20. augustil.

Inglise ekspeditsioonivägi moodustas Prantsuse 5. armee ja

kindral d'Amade'i territoriaaldiviiside rühma vahelüli. 20. augustil oli Inglise ekspeditsioonivägi kohal järgmistes üksustes:

Kindral Allenby ratsaväediivis, kes koosnes 4-st ratsaväebrigaadist ja 1 üksikust ratsaväebrigaadist (5.).

Kindral Douglas Haigi (1.) korpus, kelle koostisse kuulusid 1. ja 2. diviis.

Kindral Smith-Dorrieni (2.) korpus, kelle koostisse kuulusid 3. ja 5. diviis.

Inglise ekspeditsiooniväe suurust Prantsusmaal 20. augustiks arvestati 70 tuhandele mehele ja selle juhatajaks oli feldmarssal John French. Tema peakorter asus Le Cateaus.

Belgia kuningas Albert.

Belgia sõjavägi lõpetas koondumise kõige esimesena ja juba 6. augustil asus ta Namur-Liége-Brüsseli kolmnurgas. Tema suuremad üksused asusid: 1. diviis — Tirlemont'i ümbruses, 2. diviis — Louvain'i ümbruses, 3. diviis — Tongres-Liége'i piirkonnas, 4. diviis — Huy-Namuri piirkonnas, 5. diviis — Perwez'i ümbruses, 6. diviis — Wavre'i ümbruse ja ratsaväediviis — Waremme'i ja Liége'i kindluse vahemisel maa-alal. Ühes kindluse garnisonidega tõusis Belgia sõjavägi 175 tuhandele mehele, sellest oli väliväge umbes 117 tuhat meest.

Belgia sõjaväe juhatajaks oli kuningas Albert ja tema peakorter asus Brüsselis.

Suurtükke oli prantslastel ümmarguselt 4 tuhat, niisiis umbes 650 suurtükki vähem kui sakslastel. Kui aga juurde arvata inglaste 500 suurtükki ja belglaste 450 suurtükki, teiselt poolt aga ka sakslaste 1 reservkorpuse ja ersatz-diviiside 450 suurtükki, siis oli mõlemal poolel ühepalju suurtükke ja nimelt 5100 suurtükki.

Kuigi suurtükkide arv oli mõlemal poolel peaaegu võrdne, olid sakslased oma raskete ja üliraskete suurtükkide poolest siiski tunduvas ülekaalus. Prantslastel puudus sõja algul üli-raskesuurtükivägi üldse ja see komplekteeriti alles hiljem kindlusesuurtükiväe-üksustest. Kindral Duffouri andmetel oli Prantsuse väliväel sõja algul üldse 280 suuremakaliibrilist suurtükki, neist 176 120-mm kahurit ja 104 155-mm haubitsat. Saksa I liigi sõjaväel oli kokku 1688 suuremakaliibrilist suurtükki, neist 360 10-sm ning 360 13-sm

kahurit, 424 15-sm haubitsat ja 128 21-sm mortiiri. Peale nende veel mitmekesiste kaliibritega suurtükid (10—21-sm) ja mõned üksikud 38-sm kahurid ja 42-sm mortiirid. Läänerindele oli sõja algul suuremakaliibrilisi suurtükke koondatud üle 500.

Ka oli Saksa suurtükivägi suurtükkide laskeulatuse poolest paremas seisukorras. Nii oli Saksa 77-mm kergekahuri laskeulatus 8 km, 10-sm kergekahuri — 10,3 km (granaatidega) ja 8,3 km (šrapnellidega), 105-mm kergehaubitsa — 7 km (šrapnellidega) ja 6 km (granaatidega) ning 15-sm raskehaubitsa — 7,5 km, kuna Prantsuse 75-mm kergekahuri laskeulatus oli 8,5 km ja 155-mm raskehaubitsa — 6 km.

Pealegi oli Saksa sõjaväel tarvitada ka üli-raskesuurtükid, millede laskeulatus oli: 21-sm mortiirid — 8 km ning 38-sm ja 42-sm mortiirid — 15 km.

Sõdurite arvult olid liitlased sõja algul läänerindel ülekaalus, kuid kui suur see ülekaal just täpselt oli, seda pole kindlaks tehtud, sest andmed sõdivate poolte sõdurite arvu kohta on väga erinevad. Kolonelleitnant Hannula arvab seda ülekaalu 300 tuhandele mehele, kui aga kõrvutada tema andmeid teiste sõja-ajaloolaste andmetega, siis näib see ülekaalu arvestus olevat siiski liialdatud.

Kuigi sõda oli kaua aega hoolega ette valmistatud, tulid varsti pärast sõja algust mõlemal poolel ilmsiks tunduvad puudused, mida saadi parandada vahel vaid aja kestes.

Nii oli sakslastel side puudulik. Peakorteri side parema tiiva 3 armeega toimus peamiselt raadio kaudu, mida palju segas Eiffeli jaam. Teated olid seetõttu tihti puudulikud ja hilinesid, mis Saksa sõjavägede ülemjuhatusele raskendas vajalike korralduste tegemist.

Prantslased tegid kohe algul suure vea sellega, et nad ei suutnud muretseda õigeid andmeid Saksa kavatsuste kohta. Nad ei teadnud, et sakslased võivad kohe alguses tegevusse saata ka reservkorpused ja seega arendada määratusuurt jõudu. Teadete hankimisel lootsid prantslased peamiselt suurele, kuni 100 tuhande mehelisele ratsaväele. Ometi „ei avastanud see hiigelsuur ratsavägi midagi vaenlase edasitungist... ja Prantsuse sõjavägesid üllatati kõikjal".

Kuid ei saa jätta tähele panemata, et sõda on juba kord niisugune ettevõte, kus isegi suurima hoole juures on võimata kõike ette näha, eriti kui suuremast ja täiuslikumast sõjast on möödunud palju aega, mille jooksul olud ühes sõjatehnika arenguga on tunduvalt muutunud. Manöövrid on ikkagi õige kahvatu kujutlus sellest, milline sõda võiks tõeliselt olla. Kui tahetakse sõjas olla algusest saadik võimalikult täiuslik, siis tuleb sõda nagu iga teist kutset tegelikult harjutada — sagedamini sõdida.

Sakslaste sissetung Belgiasse ja rajavõitlusi.

Juba 1. augusti õhtul tungisid Würtembergi hertsogi Albrechti armeesse kuuluva 8. korpuse osad Luksemburgi suurhertsogiriiki ja võtsid raudteed, sillad ja strateegilised punktid oma kätte. Kui sakslased üle Luksemburgi piiri tulid, ruttas peaminister Eyschen autos nendele vastu, näitas Saksa sõjaväesalga ülemale Luksemburgi erapooletuselepingut ja nõudis, et sakslased kohe tagasi tõmbuksid. Samal ajal jõudis sinna ka suurhertsoginna Maria Adelaide ja kordas peaministri nõuet. Kuid erapooletus, mida ei toeta jõud, on null. Saksa ohvitser seletas, tema täitvat vaid oma ülemuse käsku. Luksemburgile jäi nüüd veel üle oma erapooletuse rikkumise vastu vaid protesti avaldada, mida ta ka tegi, kuid millest Saksamaa muidugi kübetki ei hoolinud.

Muide, väidetakse, et Saksa ohvitser olevat suurhertsoginnat revolvriga ähvardanud, kuid kindlamad andmed selle kohta puuduvad, kuigi selline asi sõjaolukorras ei olnud võimata.

Kohe seejärel, kui Belgia oli keeldunud Saksa sõjavägesid oma maast läbi laskmast, sai 2. armee kindral von Bülow' juhatusel käsu kõige kiiremas korras Aacheni ümbrusest Belgiasse tungida ja Maasi orus asuv Liége'i kindlus vallutada ning siis edasi minna — Namuri kindluse kallale. Need kindlused nimelt sulgesid sakslastele tee Põhja-Prantsusmaale. Sakslased ei julgenud lõuna poolt Liége'i üle Maasi minna, sest siis oleksid Liége'i ja Namuri kindlused ähvardanud küljelt nende ühendusteid kodumaaga. Sakslased olid otsustanud vallutada Liége'i äkilise, julge rünnakuga, enne kui belglased saaksid üllatusest toibudagi.

Kuigi see kindlus, nagu Namurgi, tõepoolest ruttu sakslaste kätte langes, ei läinud asi siiski nii kähku ega libedasti nagu sakslased arvasid. Liége oli küllalt tugev kindlus, kus asusid 12 betoon- ja soomusforti.

Fortidest oli 6 Maasi paremal kaldal: Barchon, Evegnée, Fléron, Chaudfontaine, Embourg ja Boncelles ja 6 Maasi vasakul kaldal: Flemalle, Hollogne, Loncin, Lantin, Liers ja Pontisse. Maasi vasakul kaldal asus veel tsitadell ja paremal kaldal vananenud fort Chartreuse.

Fortide betoonmüürid olid küllalt paksud ja suurtükid asetatud pöörlevatesse soomustornidesse või soomusega kaetud kasemattidesse. Fortide suurtükivägi koosnes: 4 12-sm, 2 15-sm ja 2 21-sm suurtükist, nende hulgas ka mõned kaugelaskekahurid. Peale nende oli igas fordis veel 4 57-mm kiirkahurit. Kokku oli kindluses 400 suurtükki, neist 100 vananenud tüüpi.

Suurim vahemaa üksikute fortide vahel oli 7 km, keskmiselt aga 4 km. Suurtükivõitluses võidi iga forti toetada kahe, kolme ja isegi nelja teise fordi poolt. Fortide vahele, samuti ka nendest

linna, olid ehitatud tunnelid ja kinnisteed. Mitu forti asus kõrgetel küngastel ja maastik ei andnud ründajaile mingit varju. Saks-

Liège'i kindlus linnulennult. Nooled näitavad sakslaste ründesuunda. Fort Chartreuse'i pole ülesvõttel näidatud, ta asub fort Fleroni ja linna vahel.

lased panid oma lootuse asjaolule, et fortidevahemised kindlustused olid alles nõrgad ja et kindluse kaitsevägi oli väike, ning viimaks oma salaja valmistatud 42-sm mortiiridele.

Tõepoolest oli Liége'i kindluses sõja puhkemisel ainult 12 pataljoni jalaväge, sapööridepataljon ja kindluse enese suurtükivägi, kuid sinna saadeti kohe abiks 3. diviis. Nii tõusis kindluse kaitsevägi 30 tuhandele mehele. Hiljem tugevdati kindluse kaitseväge veelgi, nii et see lõpuks tõusis 40 tuhandele mehele.

Kindluse komandant, vahva ja energiline kindral Léman hakkas kohe kindluse nõrgemaid kohti kiiresti kõvendama, kaevikuid ehitama, okastraattõkkeid tegema, moondatud kohtadesse

Kindral von Emmich.

Kindral Léman.

välisuurtükke ja kuulipildujaid paigutama, et tõsta kindluse vastupanuvõimet. Nendest töödest võttis osa ka hulk Liége'i eraelanikke.

Liége'i vastu tegutsemiseks moodustasid sakslased erilise sõjaväe, kelle koostisse arvati Aachenis, Malmedys ja teistes piiriäärsetes kohtades asuvad 11., 14., 27., 34., 38. ja 43. brigaadid rahuaegses koostises. Iga brigaadi tugevdati veel ühe jäägri-pataljoni ja tehniliste rühmadega. Samuti arvati selle sõjaväe koostisse üks kergehaubitsate-brigaad ja 2. ratsaväekorpus kindral von der Marwitz'i juhatusel ja anti veel lisaks 2 21-sm mortiiride patareid. Kokku oli selles sõjaväes 44 pataljoni jalaväge, 78 eskadroni ratsaväge, 36 kergekahurit, 72 kergehaubitsat ja 8 mortiiri. Seda sõjaväge nimetati „Maasi armeeks" ja tema juhtimine pandi 10. korpuse komandöri kindral von Emmich'i peale.

Sakslastel oli nii suur rutt, et rügemendid saadeti välja mobiliseerimatult, ilma täiendusmeeskondadeta ja täielise varustuseta.

Tarvis oli vaid Liége võimalikult kiiresti vallutada, et tee järeletulevatele suurtele sõjavägedele puhtaks teha. Kindral von Emmichi sõjaväe suurust arvatakse 40 tuhandele mehele ja 4. augustil läks ta üle Belgia piiri.

Saksamaa rajalt Liége'ini on umbes 40 km. Teel oli Saksa sõjaväe mõningatel osadel belglastega olnud juba väikesi kokkupõrkeid. Teid oli niipalju kui võimalik rikutud, puid teele ette maha raiutud, kraave kaevatud ja barrikaade ehitatud. Viljapõldudelt ja metsadest vingusid kuulid sakslaste pihta. Tulistasid mitte ainult Belgia piirivalvurid ja jalgratturid, vaid ka talupojad ja töölised, isegi naised. Sakslased said kohe esimesest päevast tunda rahva tulist viha, kelle erapooletust oli rikutud. Sellele vastasid sakslased sõjaolukorrale omase valjusega, mida välisajakirjandus aga tõlgitses puhtinimlikkuse lähtekohalt ja võrdles sakslaste käitumist h u n n i d e teguviisiga.

Sakslased tungisid suure hooga edasi, püüdes haarata Liége'i kindlust idast ja lõunast. Nende väike ratsasalk tegi hulljulge katse. Tal õnnestus idafortide vahelt läbi pääseda ja galopis linna kihutada, kus ta katsus kindluse komandanti kindral Lémani vangistada. Kõneldakse — kuigi see ei ole kindel — sakslased olnud Belgia sõjaväevormis ja pääsenudki kindral Lémani juurde, kuid tuntud siis ära ja lastud maha. Igatahes ütlevad teated, et nendest vahvatest meestest tulid väga vähesed tagasi.

5. augustil jooksid sakslased tormi Maasi paremal kaldal asuvatele Liége'i kindluse fortidele, kuid tulemusteta.

Ründavale Saksa sõjaväele oli käsk antud isegi mitte püsse laadida, vaid belglaste vastu tegutseda külmrelvadega. Belglaste tapva suurtüki-, kuulipilduja- ja püssitule all sattusid paljud Saksa sõjaväeosad segadusse ja kannatades raskeid kahjusid pöördusid tagasi, sest belglased kaitsesid kindlust palju vahvamini kui oli arvatud.

Kindluse vallutamine üllatusrünnakuga oli nurjunud. Ka 5. augustil ei olnud sakslastel rohkem õnne, kuigi terve päev kibedasti võideldi. Selle päeva õhtul jõudis Aachenist pärale Saksa raskesuurtükiväg, samuti saabus 2 jalaväerügementi, kes paisati viivitamata lahingusse.

Maasi paremal kaldal jõudsid sakslased mitmes kohas fortide traattõketeni, kuid belglased said vasakult kaldalt toetusvägesid ja sundisid sakslasi tagasi tõmbuma.

Ööl vastu 7. augusti, heledal kuupaistel, nihutati Saksa jalaväge ägeda suurtükitule all Belgia seisukohtadele lähemale ja rünnati uuesti fortidevahemisi kindlustusi. Belglased ei jõudnud sakslaste survele kõikjal vastu panna ja tõmbusid paiguti tagasi, kuid kindlus ei olnud seepärast veel langenud, sest fortide meeskonnad

jätkasid võitlust. Öösi ilmus kindluse kohale Saksa tsepeliin ja loopis pomme, et kõigutada kindluse vahvate kaitsjate vastupanu.

Kui hommik koitis, oli kindlustuste kaguosasse tekkinud lünk, sest belglased olid osa kindlustusi maha jätnud. Nii oli 14. Saksa brigaadi ühel osal korda läinud fortide vahelt läbi tungida ja võtta oma alla Maasi kaldal asuv vananenud fort Chartreuse, mille belglased olid maha jätnud.

Võitlused olid olnud nii ägedad, et peale hulga Saksa kõrgemate ohvitseride langes ka 14. Saksa brigaadi komandör kindral von Wussow, kuna varem olid juba langenud kindral von Bülow (mitte Saksa 2. armee juhataja) ja Lippe prints Friedrich Wilhelm.

Liége.

Osalisele edule vaatamata oli Saksa sõjaväeosa seisukord, kes oli oma alla võtnud Chartreuse'i fordi, küllalt kriitiline, sest ta oli ära lõigatud teistest sõjaväeosadest, kes pärast äpardunud tormijooksu kindluse fortidele olid taandunud oma lähtekohtadesse. Seda umbes 1500-mehelist sõjaväeosa ähvardas häving, sest ta oli kindluse fortide suurtükitule all.

Kindral Ludendorff'il, kes oli Saksa peakorteri poolt saadetud võitluste käiku jälgima, oli 7. augusti varahommikul nõupidamine kindral von Emmichiga selle üle, kas tõmbuda tagasi või tungida edasi linna. Otsustati edasi tungida, ja kindral Ludendorff ise asus 14. Saksa brigaadi etteotsa ja vallutas l i n n a. Ka teistel brigaadidel oli edu olnud ja nende osad tungisid samuti fortide vahelt läbi linna.

Saksa sõjateadetest järeldati kõikjal, nagu oleks kogu Liége'i kindlus juba sakslaste kätte langenud, kuid Maasi vasakul kaldal asuvast Loncini fordist jätkas kindral Léman vastupanu juhtimist,

ja sakslased nägid veel palju vaeva ning kannatasid raskeid kahjusid, enne kui Liége'i kindluse viimne fort langes ja nende küllalt suur sõjavägi siit vabaks sai.

Kuna Maasi parema kalda fordid sattusid linna vallutamisega sakslaste tiibrünnaku alla, siis vaibus vähehaaval nende vastupanu ja kõik nad langesid varsti sakslaste kätte. Nii langes Barchon — 8. augustil, Evegnée — 11. augustil, Chaudfontaine ja Embourg — 13. augustil, Fléron — 14. augustil ja Boncelles — 15. augustil, misjuures Saksa raskesuurtükivägi hävitas enamiku fortidest täiesti, kuna osa forte lasti kaitsjate eneste poolt õhku.

Maasi vasaku kalda fordid jätkasid aga vankumatult vastupanu, hoolimata sakslaste suurest ülekaalust. Kindral Léman keeldus kindlasti alla andmast ja püüdis sakslasi siin võimalikult kaua kinni hoida. Iga päev oli kallis, sest lõuna ja lääne pool olid suured Prantsuse ja Inglise sõjaväed võitluseks valmistumas ja võisid õige varsti belglastele appi tulla. Sakslastel ei jäänud siis muud üle, kui oma rasked piiramissuurtükid tööle panna.

Juba 11. augustil alustasid sakslased Maasi vasakul kaldal asuvate fortide pommitamist, algul 13-sm kahuritest ning 15-sm haubitsatest, ja hävitasid fortidevahemised kindlustused, mis siin olid isegi veel nõrgemad kui parema kalda fortide vahel.

Suurtükituli oli peamiselt juhitud Loncini fordile, kus asus kindluse komandant kindral Léman. Kuna 15-sm haubitsad fordi tuumale ei suutnud kuigi suurt kahju teha, siis asusid tegevusse 21-sm mortiirid. Mürgine suits tungis kaitstud ruumidesse ja sundis meeskonda käikudesse põgenema. Pommitamine kestis kuni 15. augusti hommikuni, siis olid valgustuse ja õhupuhastamise sisseseaded purustatud. Ometi jätkas meeskond kasemattides ja soomustornides vahvasti vastupanu.

Viimaks tuli Loncini fordile siiski lõpp, kuna sakslased juhtisid tema pihta 42-sm mortiiride tule. Selle kohta kirjutab kindral Léman oma mälestusis, et kui kella 2 ajal lõppes kolmas jätk 21-sm mortiiridest pommitamisest, läks ta ringkäigule, et näha, kuidas fort välja näeb. Purustused olid väga suured. Vaevalt oli ta oma meeskonna juurde tagasi jõudnud, kui uus pommitamine algas, „nii hirmutavalt võimsana, et seda on raske kirjeldada". Tundus, nagu oleksid sakslased kõigi oma raskesuurtükkidega kogupaugu andnud. „Algul kuuldus eemalt iseäralikku vihinat. Vihin kasvas haruldaselt kiiresti, kuni ta maruna meie kõrvu kostis, ja viimaks tuli plahvatus nagu hirmus kõuekärgatus. Maast tõusis kõrgele taevasse tolmupilvi ja maa kõikus meie jalgade all. Kui selline pommitamine oli tükk aega kestnud, otsustasin oma komandopaika minna. Kuid vaevalt olin maa-aluses käigus mõne sammu astunud, kui tugev õhusurve mu kummuli paiskas. Püüd-

sin üles tõusta, kuid olin mürgitatud õhu mõjul alles pooleldi uimane. Õhk oli nimelt täis granaatide plahvatusest tekkinud gaase ja tulikahju suitsu, kuna kasarmud olid põlema süttinud. Kui kasematti tagasi jõudsin, oli õhk seal nii rikutud, et võimata oli hingata. Olime lämbumas, kui viimaks mu adjutandil kapten Collard'il mõte tuli soomusaken avada, siis alles pääses kasematti värske õhk sisse ...

Liége'i kindluse purustatud fort. Esiplaanil purustatud soomustorn.

Tahtes viia kasematis viibivaid mehi julgemasse kohta, laskusin alla vallikraavi, kui nägin oma ehmatuseks, et kogu fort oli juba varemetes. Kõige õnnetuse lisaks oli vallikraav ühes kohas täis läinud ja moodustanud nagu silla kraavi teisele äärele. Sel sillal liikus sõdureid. Pidasin neid oma meesteks ja hüüdsin, kuid samal hetkel kaotasin meelemärkuse ja langesin maha. Kui jälle toibusin, olid minu adjutandid mu ümber, aga nende hulgas ka Saksa kapten, kes mulle vett ulatas. Kell üteldi olevat ½7 p. l. Mind viidi sanitaarvankris Liége'i linna. Olin vang, kuigi ma ei olnud end vangi andnud. Hiljem üteldi mulle, et Loncini fort lasti õhku 20 minutit pärast kella 4 p. l., ehk just samal hetkel, kui ma maha langesin."

42-sm mortiiride valmistamist Saksa kindralstaabi ülesandel alustasid Krupp'i tehased juba 1909. aastal, mida teadsid ka prantslased, kuna aga mortiiride valmistamist hoiti suures saladuses, siis ei läinud prantslastel korda teateid hankida mortiiride arvu, nende laskeulatuse ja mürsu purustamisjõu kohta.

42-sm mortiirid ja 42-sm raudteekahurid on valmistatud Berliini sõjaväeakadeemia professori dr. Rausenberger'i († 1926. a.) jooniste järgi. Ta oli Kruppi vabrikus suurtükkide konstruktoriks.

Maailmasõja algul oli sakslastel O. Riebecke andmetel 4 42-sm raudteekahurit ja 2 42-sm mortiiri. Viimaseid kasutati ajavahemikus 12. augustist kuni 6. oktoobrini 1914. a. kümne Belgia ja Prantsuse kindluse ja üksikfordi purustamiseks. 42-sm mortiiri väärtus oli ligi miljon kuldmarka ja iga ta mürsk maksis 1500 kuldmarka. 42-sm mortiiride iga arvestati maksimaalselt tuhandele lasule.

Liége fordid ei suutnud vastu panna 42-sm mortiiride üle 1000 kg raskustele mürskudele, sest fortide ehitamisel ei võidud ette näha sellist purustamisjõudu, millise omasid 42-sm mortiiride mürsud. Nad tulistasid 15 km kauguselt, purustasid fortide soomustornid, nagu oleks need valmistatud plekist, ja lõid betoonmüürid suuri auke täis. Kuhu selline mürsk sisse lõi, ei suutnud ükski olend püsima jääda.

Esimesena võtsid sakslased Maailmasõjas 42-sm mortiirid tarvitusele 12. augustil Fléroni fordi vastu. Samal päeval alustasid nad ka Pontisse'i fordi tulistamist 42-sm mortiiridest ja juba järgmisel päeval langes see fort.

Lühikese aja jooksul hävitasid sakslased ka Maasi vasakul kaldal asuvad fordid ja need langesid sakslaste kätte. Esimesena langes, nagu eelpool juba mainitud, Pontisse'i fort 13. augustil. Liers langes 14. augustil, Lantin ja Loncin — 15. augustil ning Flemalle ja Hollogne — 16. augustil.

Viimaste fortide komandantidele tehti Saksa sõjaväe juhatuse poolt 15. augustil alistumisettepanek ja ühele ohvitserile Hollogne'i fordist võimaldati tutvuda purustustega, mida tekitanud 42-sm mortiiride mürsud juba alistunud fortides, kuid fortide komandandid keeldusid alistumast, mispeale 16. augusti hommikul avati nende fortide pihta raskesuurtükkide tuli, mis 3 tunni jooksul hävitas mõlemad fordid.

Soomus- ja betoonvööde, mille Belgia sõjaväeinsener kindral Brialmont oli Liége'i ümber ehitanud, oli alla jäänud sakslaste „Paksule Bertale", nagu neid raskesuurtükke Maailmasõja ajal nimetati, ja tee sakslaste edasitungile Maasi orgu oli vabaks saanud.

Võidurõõm Liége'i kindluse langemise puhul oli Saksamaal muidugi suur, kuid ühtlasi ei puudunud siin ka kibedusetoon suurte kaotuste pärast. Ei ole kindlaid andmeid, kui palju sakslasi Liége'i kindluse vallutamisel reast välja langes, sest nähtavasti liialdasid

mõlemad sõdivad pooled teadaandeis, vähendades oma kahjusid ja suurendades vastase omasid.

Teatud liialdamise kalduvus valitses kõigis sõjavägedes, eriti sõja algupoolel. Prantsusmaal astus tuntud riigimees senaator Georges Clemenceau hooplevate teadete vastu teravalt välja ja nõudis kindlasti, et Prantsuse sõjaväe ülemjuhatus avaldaks vaid täiesti õigeid andmeid, sest ainult sel teel võidakse rahva usaldust oma sõjaväe vastu alal hoida ja kõiksugustele, sageli üsna pöörastele ja erutavatele kuulujuttudele piir panna.

Osa sõjaväe juhte pahandas see Clemenceau nõudmine üsna tõsiselt, nii et nad koguni taotlesid ta vangistamist. Kuid valitsus asus Clemenceau seisukohale ja nõudis, et rinde ametlikud teated koostataks vastavalt Clemenceau nõudele. Nähtavasti oli vana „Tiigri" mõte õige, sest kuigi Prantsusmaa käsi algul käis halvasti, usaldas rahvas valitsust ja sõjaväge, teades, et tema eest ei varjata tõelist seisukorda. Kahtlemata olid sakslaste kaotused Liége'i vallutamisel küllalt suured, sest muidu ei oleks nad langenute koristamiseks kindral Lémanilt kaks korda vaherahu palunud. Aga ühtlasi ei saa salata sakslaste kõlbelise võidu tähtsust. Liége'i vallutamine näitas, et kindlused ei jaksa nende moodsale relvastusele, osalt ka üldse heale sõjaväelisele ettevalmistusele ja kaheldamatult suurele võitlusinnule vastu seista. Oli päris kindel, et ka teisi kindlusi, mis peavad sakslaste sissetungi Prantsusmaa südamesse takistama, tabab samasugune saatus. Sellest pidid järeldusi tegema ka prantslased ja mõtlema oma kaitse kiirele ümberkorraldamisele.

Ühtaegu Liége'i piiramisega oli sakslastel omajagu tegemist ka Belgia eraelanikega. Piiriäärsetele inimestele tundus olevat iseendast mõistetav, et nad peavad vägivallale vastama vägivallaga. Muide, Liége oli juba vanast ajast saadik olnud relvade valmistamise keskuseks, mistõttu paljud mehed siin ümbruses tundsid relvade käsitlemist.

Belgia eraelanikud mõtlesid vähe asjaolule, et rahvusvaheline õigus teeb vahet vormis sõjameeste ja erarõivais eraelanike vahel ja et viimased langevad, kui nad relvadega tabatakse, raske karistuse alla. Kõlbeliselt oli belglastel ehk õiguski, sest ka sakslased ei olnud nende suhtes vähimatki hoolinud rahvusvahelisest õigusest. Aga belglastelt nõudsid sakslased muidugi väga valjult rahvusvahelise õiguse määruste täitmist. Kui relvastatud eraisik kätte saadi, toimiti lihtsalt: ta asetati seina äärde ja anti kogupauk, ning jälle oli vähem üks Belgia isamaalane, kes oma maa vabaduse kaitseks oli julgenud sel viisil välja astuda, nagu ta oma sisetunde järgi seda õigustatuks pidas ja olud talle seda võimaldasid. Hulk Belgia eraelanikke langes sel viisil juba sõja esimesil päevil. Sakslaste valju korra survel põgenes küll osa elanikke lääne

poole, osa jäi aga paigale ja kimbutas sakslasi nii palju kui vähegi sai. Sakslased vastasid sellega, et nad mitte ainult ei lasknud relvastatud eraelanikke maha, vaid põletasid ja hävitasid ka palju maju ja muud varandust. Selline äärmiselt vali ja eraelanike suhtes teatud piirini vast hoolimatu talitusviis jäi Belgias püsima peaaegu kuni Maailmasõja lõpuni.

Tuleb tähendada, et mitte kõik Saksa sõjaväed, kes kohe sõja esimestel päevil Belgiasse tungisid, ei jäänud Liége'i piirama kuni selle kindluse langemiseni, vaid osa nendest tungis edasi ja ilmus juba 10. augustil Gette'i jõe joone ette, kus seisid Belgia sõjaväed, kaitstes Brüsselit põhja poolt kuni Hasselt'i ja Diest'ini. 12. augustil ründasid kindral von der Marwitzi juhtimisel olevasse 2. ratsaväekorpusse kuuluvad 6 ratsaväerügementi, 3 ratsapatareid ja 2 jäägri-pataljoni Gette'i jõe joont Haeleni juures. Nendel oli algul ka edu, kuid 10-tunnise ägeda võitluse järel löödi sakslased viimaks siiski taganema.

Gette'i jõe joon moodustas Maasi kindlustejoone Givet-Namuri osa loomuliku jätku, seepärast tuli belglastel seda püüda hoida, sest Maasi joon oleks muidu põhja poolt hädaohtu sattunud ja Brüssel paljastunud. Hoolimata belglaste tugevast vastupanust ja oma rasketest kaotustest kordasid sakslased siiski rünnakut ja tungisid 12. augustil Haelenisse, mispärast Belgia kindral de Witte oli sunnitud oma kaitseliini kanali taha tõmbama ja ülemjuhatuselt abi paluma. Pärast Haeleni langemist püüdsid sakslased haarata belglaste vasakut tiiba ja kindral de Witte seisukord muutus juba õige hädaohtlikuks, sest sakslased jätkasid väsimatult oma hoogsat rünnakut. Iga hetk oli karta, et Loxbergen'i ja Blekkom'i künkad, milledel asusid Belgia suurtükid, langevad sakslaste kätte. Siis oleks Belgia sõjaväe tiib murtud ja peaseisukoht Tirlemont'is sattunud hädaohtu. Belglased võitlesid haruldase vahvusega, kuid ka sakslased ei olnud loiud.

Viimaks tuli belglastele abi. Kõrvetavas keskpäeva kuumuses saabus 21 km eemal seisvast Tirlemont'ist kiirrännakul Loxbergenisse 4. Belgia brigaad ja viskus kohe lahingusse. Sakslased ei suutnud nüüd vastu seista ja taandusid Haelenist ning teistest vallutatud kohtadest. Sakslaste julge rünnak oli äpardunud, misjuures nad olid kannatanud suuri kahjusid.

Samal ajal, kui sakslased põhja pool edasi tungisid ja Belgia vastupanu võimalikult ruttu murda püüdsid, et teed Põhja-Prantsusmaale vabaks teha, olid rajavõitlused juba käimas ka lõuna pool. Siin seisis algatus prantslaste käes.

Prantsuse valitsus oli oma sõjaväeosad niikauaks, kui kestsid läbirääkimised Serbiale antud ultimaatumi üle, piirilt 10 km eemale tõmmanud, et vältida rajasekeldusi. Siiski tuli juba 2. augus-

til ette kokkupõrkeid Saksa sõdurite ja Prantsuse ametnike vahel, kuna Saksa patrullid olid sattunud või läinud üle piiri Prantsusmaale.

Väikesi rajavõitlusi lõunapoolsel rindel tekkis kohe pärast sõjakuulutust, kuid tõsisemalt tegevusse astusid prantslased siin alles 6. augustil.

Prantsuse sõjaplaani järgi pidid sõjaväed koondatama kahte pearühma, nimelt üks Belfort-Épinal-Nancy joonele, et rünnata Metzi ja Strassburgi vahelises suunas, teine aga Verdun-Hirsoni joonele, ründamiseks Thionville'i või Belgia suunas.

Prantsuse jalavägi siirdub rindele.

Viimane suund olenes sakslastest. Kui nad Belgia rahule oleksid jätnud — mida küll oli vaevalt uskuda — siis oleks prantslaste pealetungi suunaks siin olnud Thionville.

Prantsuse sõjaväe mobilisatsioon lõppes teatavasti 5. augustil. Niipea kui selgus, et sakslased on Belgia erapooletust rikkunud ja üle Belgia raja tunginud, asuti põhjapoolse pearühma koondamisele, silmas pidades Belgia suunda. 6.—8. augustil sai Prantsuse sõjaväe juhatus andmeid, et 5-de korpusesse kuuluvad Saksa sõjaväeosad on tegevuses Liége'i kindluse vastas ja et Saksa sõjaväe peajõud viibivad Metzi piirkonnas, Thionville-Luksemburgi joonel.

See sõjavägi võis siis, kui Liége'i kindlus langes, läände suunduda, või kui ta püsis, lõunasse pöörduda, toetudes tiivaga Metzile. 8. augustil teatas kindral Joffre oma esimeses päevakäsus, et ta kavatseb vaenlasele kõigi koondatud jõududega sel viisil peale tungida, et 1. ja 2. armee juhivad oma löögi Saarbrückeni suunda, 3., 4. ja 5. armee aga Verdun-Mézières'i kaudu kirdesse. Vasakul

tiival Sissonne'i ümbruses asuvad reservdiviisid ja Le Cateau-Cambrai piirkonda koondatav Inglise sõjavägi pidi kaitsma vasakut tiiba haarangu eest. Tarvilikul korral tuli selleks vasakut tiiba tagasi hoida, et vältida mõne armee võitlusse astumist enne, kui teised talle appi jõuavad. Kui aga vaenlase paremat tiiba Liége'i kindluse juures kinni peetakse, või ta lõunasse pöördub, siis pidi ka Prantsuse vasak tiib edasi liikuma.

Tugev löögijõud pidi siis Saksa rinde keskkoha läbi murdma. Kuid kindral Joffre'il tuli veel enne, kui võitlused põhja pool algasid, oma kava mitmeti muuta.

Kindral Joffre ei uskunud, et sakslased oma reservkorpusi juba sõja algul kasutavad, ja seepärast pidas ta Saksa sõjaväe jõudu palju väiksemaks kui ta tõepoolest oli. Ta arvas, et sakslaste parem tiib ulatub vaid St. Vithini, tõepoolest oli aga sakslastel sealt veel põhja pool kaks armeed, ligi 600 tuhat meest.

Prantsuse 5. armee juhataja kindral Lanrezac hoiatas ülemjuhatajat ses suhtes korduvalt, sest tema oli kindel, et Saksa sõjaväed ulatuvad palju kaugemale põhja poole ja püüavad haarata Prantsuse vasakut tiiba.

Kui puudulikud olid prantslaste andmed Saksa sõjavägede liikumise kohta, näitab kõige paremini asjaolu, et oma päevakäsus 8. augustil tähendas kindral Joffre, Belgiasse olevat Saksa sõjaväge tunginud 5 korpust. Tõepoolest oli neid seal ja sinna tulemas 21 korpust, peale selle veel Liége'i kindluse vastas tegevuses olevad 40 tuhat meest. Veel 13. augustil oli Liége-Neufchâteau piirkonnas prantslaste andmeil 7 Saksa korpust, tõeliselt aga 11 korpust.

Kindral Lanrezac palus tungivalt, et ülemjuhataja kõvendaks vasakut tiiba, kuna seda ähvardas sakslaste poolt haaranguhädaoht. Kindral Joffre ei hoolinud kindral Lanrezaci pealekäimistest algul põrmugi, küll aga rikkus see asi mõlema kindrali vahekorda, nii et kindral Lanrezac veidi aega enne Marne'i lahingut pidi oma kohalt lahkuma, õieti küll mingi tõsise põhjuseta. Vähehaaval hakkas kindral Joffre osalt kindral Lanrezaci lakkamatute hoiatuste, osalt aga Belgiast saadud uute teadete tõttu tõelise olukorraga siiski enam arvestama. 15. augustil andis ta 5. armeele käsu saata 2 korpust põhja poole. Kui õhtul teatati, et sakslased on lõuna pool Namuri, Dinant'i juures üle Maasi jõe tunginud, tegi kindral Joffre oma esialgses kavas põhjaliku muudatuse. Ta eraldas nimelt osa 5. armee paremast tiivast ja ühendas selle 5. armeest lõuna pool asuva 4. armeega. Selle asemel sai 5. armee täienduseks kindral Sordet' ratsaväekorpuse ja vasaku tiiva taha koondatud reservdiviiside rühma. Sinna paigutati ka Aafrikast äsja saabunud 2 diviisi ja 18. korpus, kes algul kuulus 2. armeesse. Ühtlasi pidi 5. armee siirduma Sambre'i ja Maasi jõgede suubumisel moodustu-

vasse kolmnurka, et seal koos Inglise ja Belgia sõjavägedega vaenlaste vastu tegutseda.

Sel viisil nõrgestus Prantsuse pealöögivägi terve armee võrra. Sakslaste tugev parem tiib sundis Prantsuse sõjaväe juhatust oma kava tunduvalt muutma.

Prantsuse sõjavägede ülemjuhatuse kava alusel pidid läbimurret Saksa sõjavägede keskkohast kergendama väiksemad pealetungid lõuna pool. Selle sihiga sai 1. armee, kes tugines Belfort'i kindlusele ja kelle eelsalgad olid juba 6. augustil Vogeeside kurud

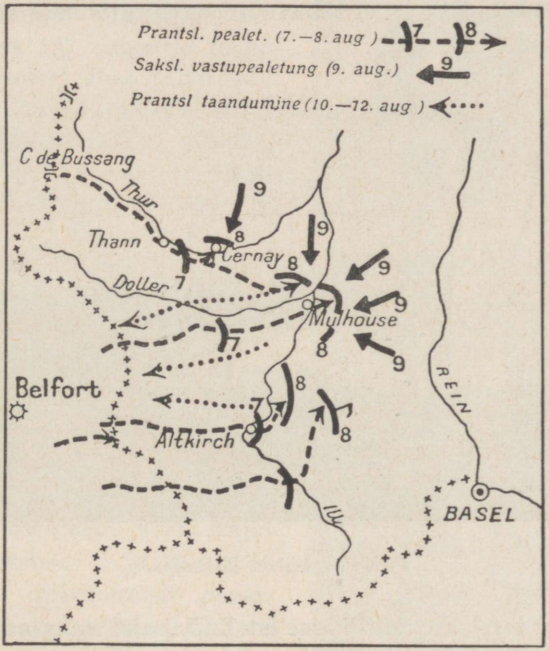

Prantslaste esimene pealetung Elsassis.

oma kätte võtnud, käsu hakata peale tungima ida suunas, vallutada Mulhouse (Mühlhausen) ja, kui võimalik, ka üle Reini jõe Baadenisse viivad sillad. Prantsuse sõjavägi jagunes selle ülesande täitmiseks kahte ossa. Üks suundus Altkirch'i, teine aga põhja poole, Thann'i. 7. augustil ilmusid prantslased Altkirchi. Saksa eelväed panid siin kuni õhtuni vastu, kuid taganesid siis haarangu kartusel Mulhouse'isse. Järgmise päeva pärastlõunal marssisid prantslased Mulhouse'isse, sest sakslased ei suutnud siin osutada suuremat vastupanu.

Prantslased ei saanud aga kuigi kaua Mulhouse'is püsida, sest sakslased saatsid Strassburgi ümbruses koondumas olevatest sõjavägedest tugevad jõud Mulhouse'i tagasi vallutama ja ähvardasid

ära lõigata prantslaste ühendusteed tagalaga. Pärast küllalt ägedaid võitlusi tõmbusid prantslased lääne poole Altkirchi, kus nad jäid peatuma tugevatel seisukohtadel.

Kuigi nurjus prantslaste esimene katse vallutada Elsass, ei loobunud nad ometi sellest mõttest. Saksa sõjaväed siin rindel ei olnud nii tugevad, et nad oleksid suutnud tungida Prantsuse pinnale ja hakata piirama Belfort'i kindlust. Nad olid aga siiski küllalt tugevad selleks, et nõuda prantslastelt edasitungiks päris tugevat pingutust. Mulhouse'i võitlused näitasid peale muu, et Elsassi elanikud olid sakslastele vaenlikud, vähemalt osa nendest. Igatahes näis sakslastele, et tänavvõitlustes tulistasid neid ka kohalikud elanikud.

Põlevad külad Elsassis.

Pärast prantslaste Mulhouse'ist lahkumist vangistati hulk inimesi ja mõned neist lasti maha.

Veel halvem oli lugu Burzweilen'is. Seal põletasid sakslased maha 43 hoonet, nende hulgas ka selliseid, mis kuulusid Saksa sõjaväes teenivatele tagavaraväe ohvitseridele. Hiljem selgus siiski, et rahvas ei olnud siin võitlusest osa võtnud, vaid peidupaikadest olid tulistanud mõned Mulhouse'ist taandunud Prantsuse sõjaväeosadest eksinud sõdurid. Sakslaste läbematus näitab, et nad Elsassi elanikke ei usaldanud.

17. augustil olid Saksa 1. ja 2. armee ülemjuhataja kindral von Moltke käsu põhjal ületanud Maasi jõe kummalgi pool Liége'i. Neist pöördus 1. armee põhja poole, et saada manööverdamiseks enam ruumi ja minna Brüsseli peale, kuna 2. armee jätkas esiotsa edasiliikumist läände, samuti Maasi jõe põhjapoolel, 3. armee marssis Maasi poole Dinant'i suunas. 4. ja 5. armee pöördusid ka Maasi

poole Givet' ja Verduni vahel, misjuures 5. armee vasak tiib toetus Metzile.

Sellal, kui sakslased olid Belgias esimesest tõsisemast takistusest, Liége'i kindlusest, jagu saanud ja suurte jõududega lõuna suunas edasi liikusid, hakkasid prantslased Elsassis uuesti peale tungima. Seks otstarbeks moodustas kindral Joffre 7. korpusest, lõunapoolse tiiva taga Vesouli piirkonnas seisvast reservdiviiside (58., 63. ja 66.) rühmast, 8. ratsaväediviisist, 44. diviisist ja 5 Alpi laskurpataljonist „Elsassi armee", umbes 132 tuhande mehe suuruses, kindral Pau juhatusel, kes 16. aug. hakkas uuesti edasi tungima Mulhouse'i suunas. Prantsuse 1. ja 2. armeel oli väiksemaid kokkupõrkeid sakslastega olnud juba sõja algusest saadik. Prantslased püüdsid peamiselt oma võimusesse saada Vogeeside kurusid, mis nendel—nagu eelpool juba tähendatud — ka õnnestuski. Eriti tugev kokkupõrge oli 14. augustil Schirmeck'i juures, kus Saksa sõjaväeosa sai raskesti lüüa. Sellega lõppesid siin rindeosas eelvägede võitlused, sest nüüd asusid Prantsuse 1. ja 2. armee Épinal-Touli piirkonnast pealetungile Saarburgi ja Saarbrückeni suunas. Prantslastel seisis siin vastas küllalt tugev Saksa sõjavägi. Ka Strassburgi ees oli sakslaste seisukord rahuldav, hoolimata Schirmeckis saadud löögist.

Kindral Pau.

Palju raskem oli kindral Gaede ülesanne, kes pidi kaitsma „Burgundiväravat" võrdlemisi nõrkade jõududega. Kindral Pau aga tungis Altkirch-Thanni joonel peale 5 diviisiga. Ta vasak tiib oli kaitstud Thanni mägedega, parem tiib aga toetus Šveitsi rajale, nii et ta oli kindlustatud üllatuste vastu. Kindral Pau ei rutanud Mulhouse'i vallutamisega, vaid kindlustas end Niedermorschweller'i ja Heimsbrunn'i vahelistel küngastel, kust ta patareid Mulhouse'i, Dornachi ja Lutterbachi jaamu valitsesid. Patareide kaitsel arendas ta ettevaatlikult oma edasiliikumist ja püüdis hoolit-

seda, et Saksa lennukid ei saaks kindlaks määrata ta sõjaväe suurust.

Sakslased ei saanudki algul läheneva Prantsuse sõjaväe suuruse kohta õiget selgust.

19. augustil kell 9 hommikul algas teine lahing Mulhouse'i pärast. Hoolimata visast võitlusest ei suutnud sakslased prantslaste hoogsat rünnakut seisma panna. Kella 4 ajal olid nad sunni-

Prantsusmaa ja Elsass.

tud linnast lahkuma ja kohe seejärel marssis Prantsuse sõjavägi linna. Järgmistel päevadel jätkus veel võitlus linnast ida pool. Siiski ei tunginud prantslased Mulhouse'ist palju kaugemale edasi, vist arvates, et sakslastel on siin suuremad sõjaväelised jõud tegevuses kui nendel tõepoolest oli. Ometi näis, nagu jääksid prantslased seekord Mulhouse'isse püsima, ja Elsassi prantslased uskusid juba, et nad on nüüd lõplikult oma emamaaga ühinenud. Kuid lugu läks sootuks teisiti.

Lahingus Mulhouse'i pärast väärib eriti tähelepanu võitlus Tagsdorf'is, Prantsuse sõjaväe paremal tiival. Saksa brigaad oli siin algul edasi tunginud, siis aga ülevõimu tõttu seisma jäänud.

Et hoida Mulhouse'i juures võitlevaid sõjaväeosasid haarangu eest, panid sakslased Tagsdorfi juures visalt vastu, kuigi nende kaotused olid rasked. Viimaks arvasid prantslased nähtavasti, et sakslaste vastuseismine on küllalt nõrgestunud ja Prantsuse sõjaväe juhataja andis kahele — teiste andmete järgi kolmele — Aafrika ratsaväe (Chasseurs d'Afrique) eskadronile käsu rünnata Saksa jalaväge. Sellest rünnakust jutustab üks võitlusest osa võtnud Baieri ohvitser:

„Niipea kui Saksa sõjaväeosa juht nägi Prantsuse ratsanike ründamiskavatsust, andis ta sõduritele kohe käsu: „Tulistage rahulikult, sihtige hoolega, ikka enne hobusele, siis mehele." Maa müdises, kui väikesed Aafrika hobused täies galopis meie kaevikutele lähenesid. Ratsanike mõõgad välgatasid, nende metsikud hüüded täitsid õhku. Aga alles siis, kui nad olid lähenenud 500-le m, algasid Saksa kuulipildujad oma tapatööd.

Chasseurs d'Afrique — Aafrika kütid — Alžeeria pärismaalastest ratsavägi.

Kohe seejärel hakkas ka Saksa jalavägi ägedasti, aga rahulikult tulistama. Aafriklaste esimesed read langesid maha, järeltulijad komistasid nende peale. Viie minuti jooksul oli kogu ratsaväerünnak murdunud, suurem osa pealetungijaid langenud, ülejäänud võeti vangi."

See ratsaväerünnak oli iseloomulik Maailmasõjas. Sellele sarnaseid leidus sõja algupäevil mujalgi, kuni selgusele jõuti, et relvastuse arengu tõttu on võitluse tingimused palju muutunud, ka ratsaväe suhtes, ja et rünnaku vastu on kuulipildujas leitud erakordselt hea kaitsevahend, eriti kui rünnak toimub lahtisel maastikul, nagu see ratsaväerünnakute juures tavaliselt on.

Sakslased panid Tagsdorfi juures edukalt vastu kuni õhtul kella 9-ni, millal Prantsuse suurtükiväe äge pommitamine nad lõpuks taganema sundis.

Ühtaegu võitlustega Elsassis hakkasid ka Prantsuse 1. ja 2. armee edasi liikuma. Saksa 6. armee eelväed tõmbusid pikkamisi tagasi peavägede juurde, Morhange-Saarburgi joonele. Saksa 7. armee seisis Saarburgi ja Strassburgi vahel valmis lööki vastu

võtma. Need mõlemad Lotringis asuvad Saksa armeed allusid Baieri kroonprints Ruprechtile. Kindral von Moltke ei puutunud palju nende armeede operatsioonidesse, vaid jättis kroonprints Ruprechtile siin küllalt vabad käed.

Selle lahingu puhul tuli ilmsiks huvitav nähtus, mis oli Saksa sõjaväe juhatusele vähemalt sõja algupäevil küllalt iseloomulik. Saksa sõjavägede ülemjuhatus ei osutanud küllalt kindlust ja otsustamisvõimet, vaid jättis palju kohalike juhatajate otsustada. Osalt seletatakse seda Saksa ohvitserkonna kasvatusega iseseisvaks tegutsemiseks ja algatuseks. Muidugi on need omadused sõjas suure väärtusega, kuid nende kasutamisel ei tohiks siiski minna liiga kaugele, nii et asi tervikuna selle all kannataks. Tähtsamaks teguriks käesoleval juhtumil oli ehk Saksa sõjavägede tegeliku ülemjuhataja kindral von Moltke liiga suur ettevaatlikkus ja kõhklemine, mis teda sundis vastutust kartma. Igatahes oli ta seisukoht Baieri kroonprints Ruprechti suhtes siin lubamatult ebamäärane. Kui kroonprints Ruprecht keeldus taandumist jätkamast ilma kindla käsuta kindral von Moltkelt, ütles ülemjuhataja abi kindral von Stein kroonprints Ruprechti staabiülemale kindral Krafft von Delmensingen'ile telefoni teel: „Ei, meie ei taha teile pealetungi keelata. Teie peate vastutuse endale võtma. Otsustage ise, nagu südametunnistus teid käsib."

Baieri kroonprints Ruprecht.

Südametunnistus on aga veidi imelik tegur strateegias!

Kui kindral Krafft von Delmensingen vastas: „Asi on juba otsustatud. Meie tungime peale," siis ei osanud kindral von Stein muud teha, kui kaunis kohtlaselt hüüda: „Tõepoolest! Võidelge siis ja Jumal olgu teiega!"

20. augustil seisid Prantsuse sõjaväed Mutzig-Saarburg-Morhange'i 80 km pikkusel rindel küllalt tugeva vaenlase ees ja läänerindel algas esimene suur lahing Maailmasõjas.

Saksa andmete järgi võtnud sellest lahingust osa sakslasi 328 pataljoni 1.760 suurtükiga ja prantslasi 420 pataljoni 1.650 suurtükiga. Teiste andmete järgi oli sakslastel 25 ja prantslastel ainult 19 diviisi. Saksa raskesuurtükid võimaldasid nendele vastase pata-

reisid ja kolonne nii kaugelt tule alla võtta, et see väga üllatavalt mõjus ja vastast juba enne kokkupõrget tugevasti vapustas.

Asudes 17. augustil edasitungile, ei leidnud Prantsuse 1. ja 2. armee sakslaste poolt kuigi suurt vastupanu, olgugi et siin kogu aeg küllalt elavalt võideldi.

Vallutanud võrdlemisi kergesti Delme'i, Morhange'i (Mörchingen'i), Saarburgi ja Schirmecki, arvasid prantslased, et nad on sakslaste hõreda kaitsekihi Strassburgi ja Metzi vahel läbi murdnud, kuna Saksa sõjaväe peajõud Luksemburgi ja Liége'i vahel

Tänavvõitlusi Lotringis.

asuvad ja võitlevad. Üldse oli ju teadete kogumine ja seisukorra selgitamine Maailmasõjas, eriti sõja algupäevil, küllalt puudulik, mis tõi mõlemale poolele nii mõnegi halva üllatuse.

Kui prantslased 20. augustil ida pool Morhange'i ja Saarburgi Saksa seisukohti silmasid, siis pidasid nad neid vaid kaitsevahendiks, mida nõrgem sõjavägi harilikult kasutab, kui teda ülejõud ähvardab. Kuid hoolimata oma jõulisest edasitungist, osutasid prantslased siiski vajalikku ettevaatust ja kindlustasid vallutatud külad, metsasalud ja teised sobivad kohad kaitseks.

Tuli lahing, mille õieti sakslased rünnakuga alustasid. Mõlemalt poolt võideldi suure vahvuse ja innuga, kuid vähehaaval hakkas võit kalduma sakslastele. Prantslased olid sunnitud asuma taandumisele ja tõmbuma oma kindluste varju, jättes muuseas ka Lunéville'i vaenlase kätte. 25. augustil seisis kroonprints Rupprecht prantslaste tugeva kaitseasendi ees ja ei saanud siit enam

edasi. Kindral de Castelnau armee asus sel päeval isegi vastupealetungile kroonprints Ruprechti armee parema tiiva vastu, jäi aga varsti peatuma.

Saksa andmetel kaotasid prantslased Morhange-Saarburgi lahingus 10 tuhat vangi ja 50 suurtükki. Sakslased andsid lahingule algul, kui hinnangu tegemiseks alles puudusid kogemuste põhjal saadud alused, väga suure tähtsuse. Nii kirjutas Saksa

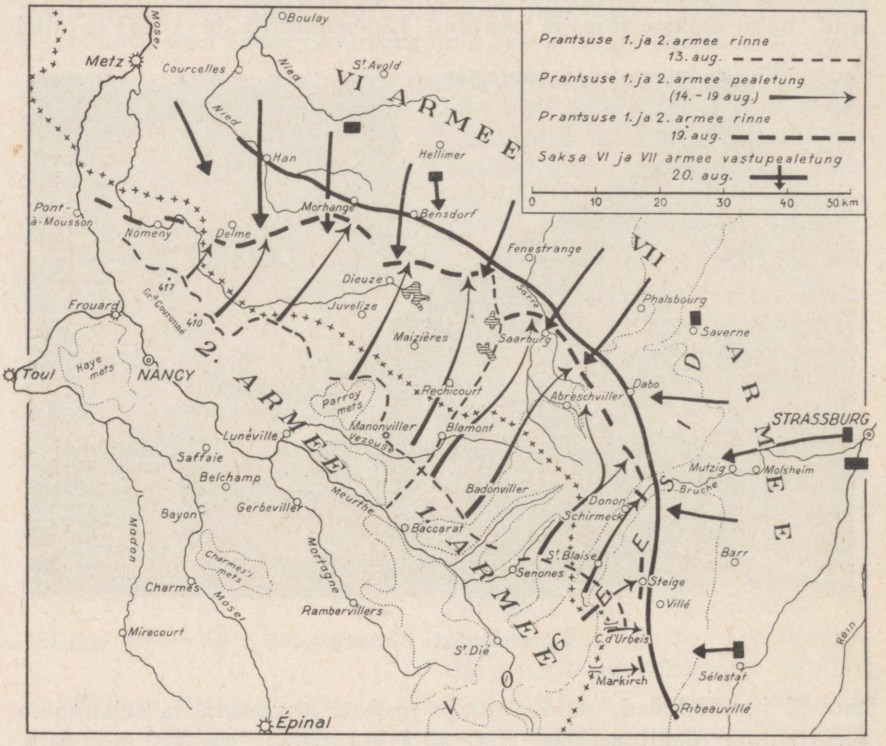

Prantslaste pealetung Lotringis.

riigipäeva liige Matthias Erzberger, kes lahingut koha peal jälginud, muuseas:

„Vogeeside võitlus on suurim, mida maailma ajalugu tunneb. Prantsuse sõjaväe arv oli umbes 400 tuhat meest. Tema ülesandeks oli rünnata Strassburgi, möödudes Metzist. Rünnaku toetamiseks oli korraldatud väiksemaid pealetunge Ülem-Elsassist ja teiste Vogeeside kurude kaudu.

Tervelt 3 päeva kestis võitlus enam kui 50 km pikkusel rindel, ja lõpupoolel oli rinne isegi 100 km pikk. Lahingu tulemuseks oli Prantsuse sõjavägede kabuhirmus põgenemine Touli ja Épinali kindlustustevöötme varju, kus nad lootsid leida uut tugikohta. Kuid

Marne'i kanalist üleminek tekitas prantslastele küllalt suuri raskusi, iseäranis veel seetõttu, et sakslased ei andnud ööl ega päeval rahu. Prantsuse sõdurid viskasid maha püssid, täägid ja seljakotid, et aga rutem edasi pääseda.

Lahingu peakohtadeks oli algul Saarburg-Dieuze-Delme'i piirkond, mida iga Saksa ohvitser tundis manöövritest ja kus nad võisid liikuda nagu oma kodus. Peastaabi poolt juba aastakümnete eest valmistatud sõjaplaan osutas siin oma kõlvulisust hiilgavalt. Just siin Vogeesides oodati ja loodeti vaenlast kohata ja siin õnnestus teda võitagi. Juba mitme aasta eest tähendas asjaomane

Suurtükitulega purustatud mets Prantsuse-Saksa piiril Markirchi läheduses.

kindral mulle, komisjoni esindajale, kuidas Prantsuse sõjaväeosad Ülem-Elsassi tungivad ja kui kaua neid lubatakse seal olla. Tõeliselt on see teostunud päeva ja peaaegu pataljoni pealt. Sama täpselt märkis ta ära lahinguvälja, kus jõukatsumine on nüüd toimunud."

Prantsuse peastaap tunnistas oma lõunarinde sõjavägede äpardust varjamatult. Juba lahingu algul teatas ta: „1. ja 2. armee, väsinud mitmepäevasest rännakust ja võitlusest, jõudis kõvasti kindlustatud seisukohtade ette, mis olid varustatud tugeva suurtükiväega, mille tuld lennukid imetlemisväärselt ette valmistasid ja juhtisid."

Äparduse põhjusena nimetavad prantslased peale väsimuse veel sakslaste arvulist ülekaalu, mis suurtükkide suhtes seisab väljaspool iga kahtlust, meeskondade suhtes aga on vaieldav. Muide, vangi langenud prantslaste arv olevat liialdatud.

Inglise sõjakirjanik kapten Liddel Hart tähendab Morhange-Saarburgi lahingu kohta, prantslased olevat siin avastanud, et aineline jõud peab kõlbelist toetama ja et oma pealetungi mõtte vaimustuses olevat nad end pimestanud moodsa sõjariista kaitsejõu suhtes. Tulevat veel juurde lisada, et Prantsuse äpardunud pealetung olevat kaudselt mõjutanud Saksa sõjaplaani, mis oleks vaevalt juhtunud, kui Saksa sõjavägede peastaabi ülemaks oleks kõhkleva kindral von Moltke asemel olnud krahv Schlieffen või kindral Ludendorff.

Teatavasti oli kindral von Moltke Saksa sõjaväe vasaku tiiva teinud liiga tugevaks selleks, et teostada ainult edukat kaitset, kuid liiga nõrgaks selleks, et vaenlase rindest läbi murda. Kui prantslased Lotringis pealetungile asusid, lootis kindral von Moltke, et nad tulevad oma kindlustevöötme kaitsest kaugele välja ja annavad seega võimaluse otsustavaks lahinguks. Ta pidurdas kohe parema tiiva jõulist edasiveeremist ja pööras tähelepanu võitlusele vasakul tiival. Kui prantslased taanduma hakkasid, kavatses ta algul siit võtta 4 korpust parema tiiva toetuseks, et see hakkaks Belgias uuesti edasi liikuma. Hiljem aga muutis ta oma kava, ja kroonprints Ruprecht, kellele varem oli antud tegevusvabadus, sai nüüd käsu prantslasi tagasi ajada. Tõenäoliselt lootis kindral von Moltke, et Prantsuse kindlused niisama kergesti langevad nagu Belgia kindlused Liége ja Namur. Kui aga tagasiajamine loodetud tulemusi ei andnud ja prantslased koguni vastupealetungile asusid ning algatuse jälle enda kätte kiskusid, ei tulnud sõjaväeosade viimisest paremale tiivale, Belgiasse, enam midagi välja. Kroonprints Ruprechti 432 tuhande meheline sõjavägi jäi nüüd pikaks ajaks kaevikuvõitlustesse kinni.

Prantslased seevastu said nüüd, kui nende sõjavägi lõunarindel toetus tugevale kindlustevöötmele, võimaluse oma vasakut tiiba põhjas kõvendada. Võib-olla küll halva meeleoluga, kuid ülemjuhataja käsku täites, käskis kindral Pau juba järgmisel päeval pärast Mulhouse'isse sissemarssimist elanike suureks imestuseks Prantsuse trikoloori linna raekoja tornist jälle alla lasta, ja Prantsuse sõjaväed lahkusid siit uuesti, et asuda palju tähtsamate ülesannete täitmisele.

Prantsuse Elsassi armeesse kuuluv 7. korpus viidi põhja poole, appi Prantsuse vasakule tiivale, kus sakslased ähvardavalt edasi liikusid. Liitlaste sõjaväejõud olid siin suhteliselt nõrgad. Sakslaste kolme armee — 1., 2. ja 3. — vastas, kelledesse kuulus 34 diviisi, seisid siin vaid Prantsuse 5. armee 13 diviisiga, Inglise armee 4 diviisiga ja Belgia armee 6 diviisiga, niisiis 23 diviisi 34 vastas, maastikul, kus puudusid loomulikud takistused ja kus võis toetuda vaid nõrkadele ning vananenud kindlustele, kõige lähemal ja otsemal teel Prantsusmaa südamesse — Pariisi.

Morhange-Saarburgi võit ei toonud niisiis sakslastele õieti mingit kasu, see oli rohkem „moraalne võit", millega kaugele ei pääse. Nad ei usaldanud siit sõjavägesid õigel ajal põhja poole, oma paremale tiivale viia, nad ei osanud krahv Schlieffeni plaani täies ulatuses kasutada.

Võib-olla ei suudetudki seda plaani teostada, sest kindral von Moltke käsutuses oleva sõjaväe meeste arv oli väiksem kui ta vajas.

Samuti enam-vähem omal algatusel nagu Baieri kroonprints Ruprechtki, oli ka Saksa kroonprints Wilhelm asunud pealetungile Metz-Thionville'i vahel, kuigi teda oli kästud püsida kaitses.

Kindral Dubail.

Kindral de Castelnau.

Mõnede sõja-ajaloolaste arvates oli see „intellektuaalse distsipliini" puudus üks sakslaste äparduste suurimaid põhjusi, kuna kindralid „innukuses" üksteisega kõvasti võistlesid ning polnud tugevat kätt, kes neid oleks vaos hoidnud. Teiselt poolt, nagu tähendatud, peeti oma-algatust vooruseks.

Alates 1909. aastast oli Saksamaa ehitanud Luksemburgi raja suunas uusi raudteid, et sõja korral oma sõjavägede vedu Prantsuse piirile kiirendada.

Prantsuse vananenud kindlus Longwy asus künkal, kust ta valitses kagu suunas Belgia, Luksemburgi ja Lotringi piiride ümbrust. Prantslased ei olnud arvanud tarvilikuks seda vana kindlust uutes strateegilistes oludes kõvendada ja sõja puhkedes oli selge, et see kindlus ei suuda kaua vastu seista.

Niipea kui Saksa kroonprints Wilhelmi sõjaväed olid Prant-

suse rajale jõudnud, hakkasid nad edasi tungima, kuigi vastavalt Saksa üldisele sõjaplaanile — kus peatähtsus anti paremale tiivale, mis suundus läbi Belgia, et haarata prantlasi ja neid kagusse ning vastu Šveitsi piiri suruda — oleks otstarbekam olnud, kui kroonprints Wilhelmi sõjavägi oleks jäänud kaitseasendisse. Aga nähtavasti igatses Saksa riigi tulevane valitseja vägitegusid ja 21. augustil olid tema sõjaväe peajõud juba Longwy kindluse ees.

Saksa raskesuurtükid asusid Longwyst 8 km kaugusele loodesse, metsa taha, ja algasid pommitamist. Longwy kindluse komandandile kolonelleitnant D a r c h e'ile oli selge, et kindlus langeb varsti, kuid ta otsustas niikaua vastu panna kui vähegi võimalik. 26. augustil oli kindlusel alles vaid üksainus kõlvuline suurtükk. Nii põhjaliku töö olid teinud Saksa raskepatareid. 5 päeva jooksul olid nad kindluse ja ta kaitsevahendid täiesti hävitanud ja komandant oli sunnitud ühes 3000 ellu jäänud kindlusekaitsjaga alla andma.

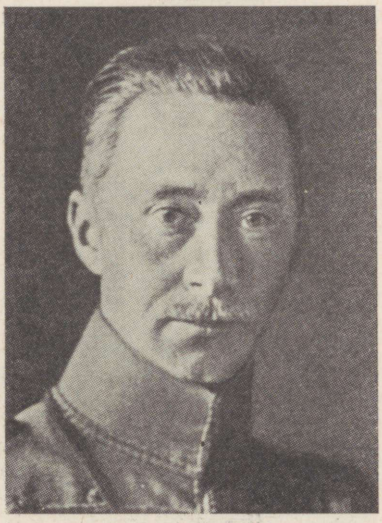

Saksa kroonprints Wilhelm.

Samal ajal astusid kroonprints Wilhelmi sõjaväed Longwy ja Metzi vahel võitlusse ka Prantsuse väliväega.

Prantsuse sõjaplaani kohaselt pidid Prantsuse 3. ja 4. armee 21. augustil Belgias Arloni ja Neufchâteau suunas peale tungima hakkama, et tabada seal edasiliikuva Saksa sõjaväe vasakut tiiba. Prantsuse 5. armee aga pidi asuma Givet' ja Charleroi vahele, Sambre'i ja Maasi jõgede suubumisel moodustuvasse kolmnurka, et ühes Inglise sõjaväega vasakul tiival sakslaste vastu põhja pool Maasi võitlusse astuda ja neid siin ühes läbi Ardennide tungivate Prantsuse 3. ja 4. armeega pihtide vahele võtta. Kuna sakslastel oli samasugune pihtide vahele haaramise püüd Prantsuse sõjavägede suhtes, siis olenes võitluse tulemus sellest, kumma pihid on tugevamad.

Prantsuse 1. ja 2. armee ülesandeks jäi siduda enda vastas oleva vaenlase jõudusid.

Verdun-Touli piirkonda moodustas kindral Joffre uue armee — nn. „Lotringi armee" kindral Maunoury juhatusel. Sellesse armeesse arvati 3 reservdiviisi (54., 55. ja 56) 3. armeest, Châlons'is seisev 67. reservdiviis ja reservdiviiside rühm (64., 65., 74. ja 75.),

kes oli Alpidest ära toodud ja seisis rinde lähemas tagalas. Selle armee koostisse pidid tarbe korral üle minema ka 2. armee reservdiviisid. „Lotringi armee" ülesandeks oli kaitsta 3. armeed tiibrünnaku vastu, sest 3. armee põhja suunas edasitungimisel oleks Verduni kindluse piirkond jäänud avatuks sakslaste rünnakule Metzi poolt. Prantsuse 3. ja 4. armee pidid, kui läbimurd õnnestub, pöörduma sakslaste seljataha põhja ja loodesse.

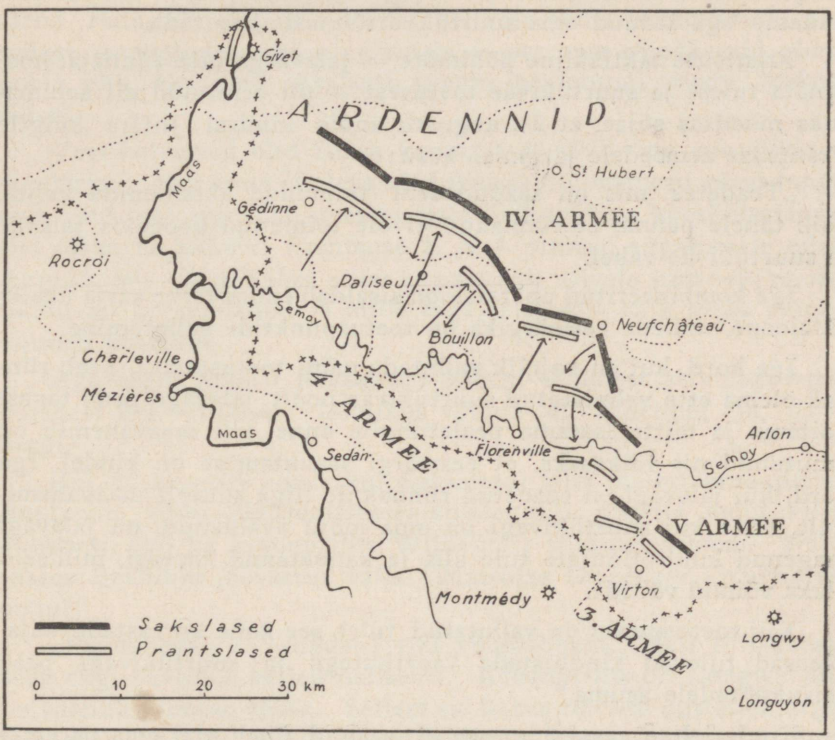

Saksa 4. ja 5. ning Prantsuse 3. ja 4. armee võitlusi Ardennides. Seisukord 22. augustil.

Kava oli hea, kuid selle teostamisel tekkis küllalt raskusi. Kõigepealt ei olnud inglased, kes olid Maubeuge'ist edela poole koondunud, 21. augustil veel võitlusvalmis, et koos Prantsuse 5. armeega põhja ja kirde suunas peale tungida. Teiseks oli Ardennide maastik, kuhu Prantsuse 3. ja 4. armee 15—20 km kaugusele sisse tungisid, äärmiselt raske, täis järske kõrgendikke ja sügavaid jõeorge. Lendurid ei näinud midagi ja ka ratsavägi ei pääsenud edasi, et sakslaste kohta teateid muretseda. Ka olid sakslased siin arvuliselt prantslastest üle, nimelt 380 tuhat 301 tuhande vastu, kuigi Saksa andmed selles erinevad.

Pärast ägedaid võitlusi, mis tuntud Virton'i ja Semoy lahingute nime all ja kus prantslased kandsid küllalt raskeid kahjusid, eriti ohvitseride seas, olid Prantsuse 3. ja 4. armee sunnitud tagasi tõmbuma Maasi suunas.

Prantslaste katse, murda Saksa kese, enne kui viimase parem tiib saab liitlaste vasakule tiivale hoobi anda, oli äpardunud. Põhjuseks oli peamiselt asjaolu, et prantslased ei viinud oma edasitungi kooskõlla maastiku iseloomuga, sattusid kitsastesse läbikäikudesse ega saanud oma suurtükke tõhusalt kasutada.

Prantsuse taktikaline põhimõte — jalaväega otse rünnata, hoolimata tulest ja suurtükiväe toetusest — oli osutunud nii sobimatuks moodsas sõjas, et 24. augustil andis kindral Joffre kõigile Prantsuse armeedele järgmise käsu:

„Teadetes, mis on saadud seni toimunud aktsioonide kohta, võib tähele panna, et rünnakud ei ole toimunud koostöös jalaväe ja suurtükiväe vahel.

Iga kombineeritud operatsioon sisaldab endas terve sarja üksikaktsioone, millede eesmärgiks on toetuspunktide vallutamine.

Iga kord, kui on vajalik vallutada mõni toetuspunkt, peab rünnak olema ette valmistatud suurtükiväe poolt, jalaväge peab tagasi hoitama ja mitte lastama pealetungile enne, kui maavahemik on muutunud nii väikeseks, et eesmärgi saavutamine on kindel. Iga kord, kui jalavägi on saadetud rünnakule liiga suurelt maavahemikult, enne kui suurtükivägi on oma mõju avaldanud, on jalavägi langenud kuulipildujate tule alla ja kannatanud kaotusi, milliseid oleks võinud vältida.

Kui toetuspunkt on vallutatud, tuleb see kohe korrastada, sõjaväeosad tulevad kindlustada kaevikutega ja suurtükivägi peab seisukohtadele asuma."

Kindral Lanrezaci 5. armee ei saanud ühel ajal oma paremal tiival asuvate armeedega sakslaste vastu võitlusse astuda. Ta ootas, kuni Aafrika diviisid ja 18. korpus ning inglased talle appi tulevad, mis ei võinud enne 23. augusti sündida.

Seisukord oli läänerindel nüüd järgmine:

Prantsuse 1. ja 2. armee taandusid pärast Morhange'i ja Saarburgi lahingut.

Prantsuse 3. ja 4. armee läbitung Saksa rindest oli äpardunud.

Prantsuse 5. armee asus Maasi ja Sambre'i vahel mõhas ja võis iga hetk oodata Saksa 1. ja 2. armee pealetungi.

Namuri kindlus oli ümber piiratud ja ta langemist oli iga päev oodata, kuna Belgia sõjavägi oli taganenud Antverpeni kindluse varju.

Loomulikkudel tingimustel tunneb iga rahvas oma vägede võidust tõelist rõõmu. Vene-Jaapani sõja ajal rõõmustasid küll paljud venelased jaapanlaste võitude üle, aga vene rahva oli sellisesse iseäralikku meeleollu viinud rahva vabadust rusuv valitsuse sisepoliitika. Kus aga seesmine olukord rahvale liiga suureks nurinaks põhjust ei anna, on rõõm võidu puhul loomulik.

Seepärast on ka arusaadav sakslaste rõõm võitude puhul, ehk küll need võidud sakslastele enam kahju kui kasu tõid. Nagu tähendatud, Baieri kroonprints Ruprechti võit andis prantslastele võimaluse — toetudes oma kindlustele — osa oma sõjavägesid põhja poole viia, kus neid sakslaste tugeva pealetungi vastu hädasti vajati.

Veel halvemad olid Saksa kroonprints Wilhelmi ennatlikkuse tagajärjed. Kui tema ei oleks võiduhimus nii omapead edasi tunginud, vaid oma tegevust strateegiliste üldhuvidega kooskõlastanud, siis oleks ta lasknud Prantsuse 3. ja 4. armeed sügavamale edasi tungida, mis oleks Saksa sõjaväe paremale tiivale haardeliikumist tunduvalt kergendanud ja mille tagajärjel sõja käik oleks võinud mitmeti muutuda.

Aga algul hooliti Saksamaal vähem üldistest strateegilistest huvidest kui võitudest. Lõplikus võidus ei kahelnud ju palju keegi.

Kui 23. augusti hommikul Saksamaal alles Baieri kroonprints Ruprechti võitu tänujumalateenistustega ja mitmel muul viisil pühitseti, tuli ka kroonprints Wilhelmilt võidutelegramm. Nüüd pääses Berliinis joovastus valla. Matthias Erzberger kirjutas sel puhul:

„Pühapäeval, 23. augustil tuli võidusõnum. Kell 1 hakkasid kõik riigi pealinna kellad helisema. Kroonprints oli Longwy juures saanud esimese võidu. Sellest sai Saksa relvade uus esmajärguline vägitegu. Sellal kui Baieri tulevane kuningas Metzist lõuna pool põgenevat vaenlast kiirmarsil taga ajas ja oli jõudnud juba vallutada Lunéville-Blamont'i joone, oli tulevane Saksa keiser oma tuleristsed saanud. Metzist põhja pool, Luksemburgis, tõrjus ta prantslased kindlustatud seisukohtadest nende oma kindlustuste juurde Verduni ümbrusesse. Tema rüütellik sõduri välimus ja ta reibas julgus on talle võitnud kogu Saksa rahva südame; juba ammu on ta olnud berliinlaste soosik ja on seda veel enam nüüd, kus Põhja- kui Lõuna-Saksamaa koos on prantslased tagasi löönud. Teade kroonprintsi võidust levis Berliinis ajalehtede eriväljaannete kaudu lõuna ajal „Unter den Lindenil", mis nagu kõik kesklinna tänavad oli lippudega kaunistatud ja kus tunglesid suured inimhulgad. Samal ajal oli keisrinna suurte meeleavalduste saatel sõitnud kroonprintsi paleesse, mille ette varsti kogunesid suured,

isamaalisi laule laulvad rahvahulgad. Kui keisrinna paleest lahkus, ei olnud vaimustusel piiri."

Rahva vaimustus ja hoogne meeleolu on sõja ajal muidugi kenad asjad. Aga palju väärtuslikum on vastupanujõud. Vaimustust on kerge tekitada, selleks jätkub vähemastki võidust, millel sõja käigu kohta ei ole vast mingit tähtsust. Vastupanujõu kasvatamine aga nõuab kestvat, pingset, kavakindlat tööd. Rahvahulkade hurraatamisega on küll mõnigi sõda tekitatud, kuid ei ole veel ühtki sõda võidetud. Üks suuremaid hurraatajaid sõja algajal oli keiser Wilhelm II ise, nii et kindral von Moltke tusaselt tähendas: „Tal on alati hurraa-hüüde meeleolu, mida ma nagu surma vihkan."

Sellal, kui kogu rinne lõunas ja keskkohas oli liikumas kohtumislahingutes, jätkasid sakslased edasitungi oma paremal tiival, Belgias. Pärast seda, kui belglased olid Saksa eelväed Gette'i joonelt tagasi tõrjunud ja nad Haelenist välja löönud, möödus nädal, kui sakslased ilmusid uuesti, seekord juba suuremate jõududega. Liitlastelt ei olnud aga belglastele veel ikka mingit abi tulnud. Prantsuse 5. armee eelväed olid küll jõudnud Dinant'i, Maasi ääres, kus nad 14. augustil Saksa ratsaväega kokku põrkasid. Pärast ägedat lahingut pidid sakslased suurte kahjudega taganema. Kaugemale Dinant'ist aga prantslased veel ei pääsenud.

18. augustil hakkas Saksa parem tiib Belgias suurte jõududega edasi tungima. Saksa 1. armee ilmus äkki Gette'i joone ette ja ründas belglasi otse ning külgedelt.

Kõigepealt sundisid sakslased taganema kindral de Witte ratsaväediviisi kirdes, belglaste vasakul tiival, ja seejärel pidi ka 1. diviis belglaste vasakul tiival Tirlemont'i maha jätma. Belgia 22. rügement lõi aga Hauten-St. Marguerite'i joonel kõik sakslaste ülejõulised pealetungid tagasi, kuni sakslased viimaks vallutatud Tirlemont'ist belglastele Hautemi juures seljataha tungisid. Vastu õhtut hakkasid belglased Louvain'i (Löwen'i) suunas taanduma.

Vahepeal püüdis Saksa 1. armee parem tiib haarata Belgia sõjaväge põhja pool Aerschot'd. Lõuna pool Tirlemont'i, Wavre'i ja Namuri vahel, katsusid küll prantslased belglasi veidi toetada, mille tagajärjel tekkis kokkupõrge Prantsuse ja Saksa ratsaväeosade vahel, kuid prantslased pidid taanduma.

Kui Belgia kuningas Albert märkas Saksa parema tiiva tugevat haardeliikumist loode pool Haeleni linna, Diesti ja Westerloo vahel, sai talle selgeks, et Belgia sõjaväge ähvardab Antverpenist äralõikamine, ja ta otsustas Gette'i joone maha jätta ning tõmbuda Dyle'i jõe taha.

See ümberpaigutamine pidi toimuma järgmisel hommikul, sest ta ei tahtnud võitlustes üliväsinud sõjaväge öise taandumisega üle-

liia pingutada. Võimaliku ootamatuse vältimiseks Belgia sõjaväe põhjapoolsel, vasakul, tiival, saatis ta ühe brigaadi toetuseks Aerschot'sse, kust ähvardas kõige suurem hädaoht.

Hommikul vara ilmusid sakslased juba Aerschot' ette, ründasid linna ja vallutasid selle metsikus tänavvõitluses. Kuna liitlastelt abi ei tulnud, tõmbas kuningas oma sõjaväe 20. augusti hommikul Antverpeni fortide varju, kuhu sakslased esiotsa järele ei tulnud.

Liége oli langenud ja belglased Gette'i joonelt Antverpeni ümbrusesse taandunud. Miski ei takistanud nüüd kindral von

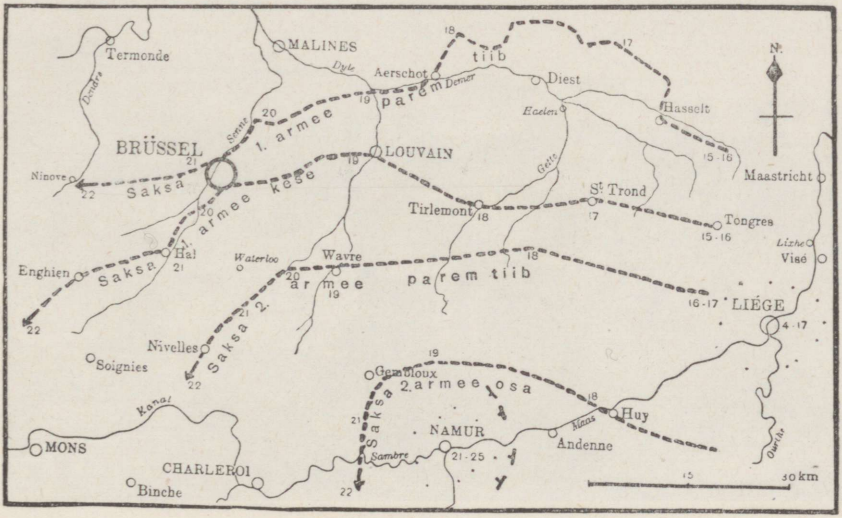

Saksa 1. ja 2. armee edasitung Belgias.

Klucki 1. armee edasitungi lõuna suunas, Belgia pealinna vallutamist ja siis liikumise jätkamist Põhja-Prantsusmaale, püüdega sügavasti haarata Prantsuse sõjavägesid.

Samuti jätkas kindral von Bülow' 2. armee edasiliikumist Prantsuse raja poole. Namuri kindluse vallutamiseks eraldati osa Saksa 2. ja 3. armeest, kokku 6 diviisi, umbes 60 tuhat meest 500 suurtükiga kindral von Gallwitz'i juhatusel. Namur tuli igatahes võimalikult ruttu alistumisele sundida, et siit võrdlemisi suur jõud vabaks saaks, mida vajati mujal.

Namuri kindlus oli samuti nagu Liége'i kindluski ehitatud sõjaväeinseneri kindral Brialmont'i poolt ja temas oli 5 suuremat ja 4 väiksemat forti. Kindlust kaitsesid peale oma garnisoni, kelle moodustasid 4 kindluserügementi, kergesuurtükiväe-divisjon, 4 kuulipildurkompaniid ja 12 kindlusepatareid, 4. Belgia diviis ja mõned Prantsuse pataljonid, kes suure rutuga olid siia saadetud.

19. augustil ühines Namuri garnisoniga Belgia 8. brigaad, kes oli Huy juures teistest sõjaväeosadest täiesti eraldunud. Kokku arvati Namuri kindluse kaitsjaid olevat 37 tuhat meest. Enne Huyst lahkumist olid belglased lasknud sillad Maasi jõel õhku. Liége'i juures olid sakslased kibeda õpetuse saanud, et siiski on võimata kindlust jalaväerünnakuga, olgugi ulja rünnakuga, vallutada. Seepärast asusid nad Namuri kindlust 20. augustil korrapäraselt piirama. Peale väiksemate suurtükkide võtsid pommitamisest osa ka 42-sm mortiirid ja Austria-Ungari raskesuurtükiväe 30,5-sm mootorpata-

Namur.

reid. Nad purustasid lühikese ajaga kindluse välisfordid ja vahekindlused, mis olid isegi nõrgemad kui Liége'i kindluse omad ja ehitatud ebaotstarbekalt.

Namuri kindluse võrdlemisi kiire langemise põhjusteks arvatakse peamiselt kaht asjaolu. Kõigepealt ei saatnud prantslased siia küllalt suuri abivägesid, keda kindluse komandant kindral M i c h e l ootas. Teise vea tegid belglased ise, kes lasksid sakslasi terve nädala kindluse piiramiseks ettevalmistusi teha, ilma et nad oleksid neid püüdnud segada. Nii olid sakslased võinud täies rahus kindluse põhjaküljele, umbes 6 km fortidest eemale, üles seada 32 rasket piiramiskahurit. Belglaste viga seletatakse sellega, et nad ootasid iga silmapilk suuremate Prantsuse abivägede tulekut, et nendega koos piirajate vastu aktiivsemalt välja astuda, kuid prantslased ei jõudnud kindluse kaitsjatele appi. Peale selle juhtus belglastel ka veel äpardus, mida aga võimata oli ette näha. Namuri kindluse nõrgemad kohad olid lõuna pool. Loomulikult

ootas kindluse komandant kindral Michel, et sakslased suunavad oma pearünde siia, seepärast laskis ta seda külge suure rutuga nii palju kui võimalik kõvendada. Kuid sakslased ründasid vastu ootust kindlust peamiselt põhja poolt.

21. augustil algas kindluse äge pommitamine. Belgia jalavägi tegi meeleheitlikke väljatunge sakslaste vastu, kuid vaenlase ülekaal oli liiga suur. Kolmepäevase pommitamise järel olid fordid osalt täiesti purustatud, osalt väga raskesti vigastatud. Kindral Michel nägi, et vastupanu on mõttetu, ja andis sõjaväele käsu kind-

Namuri tsitadell (linnakindlus) Maasi jõe poolt.

lus maha jätta ning taganeda lõuna poole, liitlaste peajõudude juurde. Vastu panid veel loode- ja edelavöötme välisfordid, milledest viimne langes 25. augustil. Belgia 4. diviis ja Prantsuse abiväed taganesid piki Maasi vasakut kallast lõuna poole, sattusid aga Arbre'i ja Viouli vahel Saksa 3. armee parema tiivaga kokku, kus nad võitluses kaotasid veel hulga mehi langenutena ja vangidena. Namuri kaitsvast Belgia sõjaväest pääses vaid 12 tuhat meest.

Namuri kindluse langemisega oli lõplikult langenud ka Belgia Maasi kindlustejoon ja Belgia tõeliselt sakslaste võimuses. Kuid asjal oli oma halb külg ka sakslaste suhtes. Namuri piiramine nõudis nendel 6 diviisi, mis, seoses Antverpeni ette jäetud sõjaväega, nõrgestas tunduvalt Saksa paremat tiiba. See ei jäänud mõjuta samal ajal käimas olevatele võitlustele liitlaste vasaku tiiva vastu Monsi ja Charleroi juures.

Belglaste visa vastupanu oli üllatuseks nii sakslastele kui ka liitlastele. Teades Belgia sõjaväe nõrkust niihästi arvu, väljaõppe

kui ka traditsioonide puudumise suhtes, lootsid sakslased, et nad vallutavad Belgia „läbirännakul" ja varsti pääsevad Põhja-Prantsusmaale ja sealt edasi Pariisi. Nüüd aga olid belglased sakslasi 3 nädalat kinni pidanud ja nende edasiliikumist aeglustanud, mis prantslastele ja inglastele andis võimaluse vajalikult valmistuda Saksa suure pealetungi vastuvõtmiseks.

Kuid ka liitlased olid üllatunud, sest nemadki ei näinud uskuvat, et Belgia väike sõjavägi suurele ülekaalule nii kindlalt suudab vastu seista, olgugi et nad lootsid, et Belgia kindlused kauem püsi-

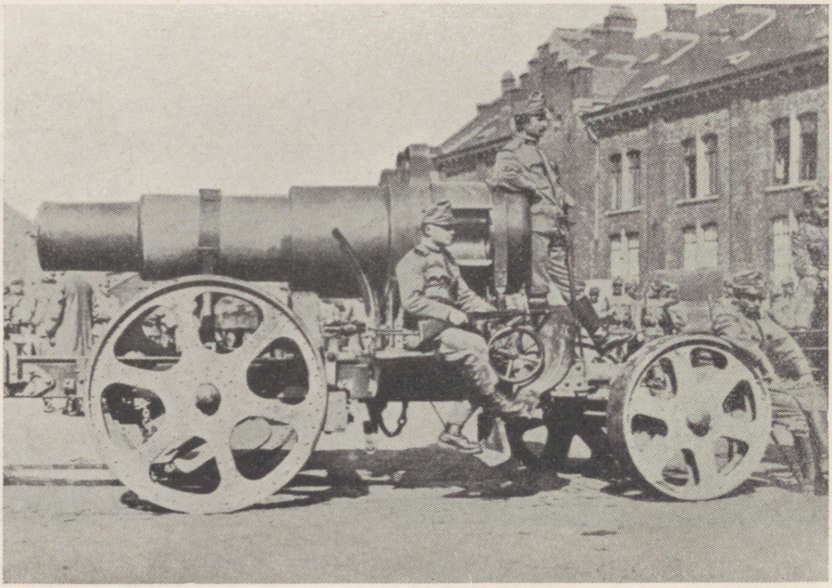

Austria-Ungari 30,5-sm mortiir.

vad. Arvatavasti oli vähene usk belglaste jõusse põhjuseks, miks liitlaste sõjavägede ülemjuhatus nendele õigel ajal enam abi ei saatnud. Niihästi Prantsusmaal kui ka Inglismaal kuuldus seepärast hiljem rohkesti nurinat, ja seletati, et vajaliku ning õigeaegse abi läbi oleks belglaste vastupanu olnud märksa tõhusam, mis oleks aga seisnud liitlaste üldistes huvides.

Liége'i ja Namuri kindluste ehitamisel ei olnud sõjaväeinsener kindral Brialmont neile andnud iseseisvate kindluste tähtsust, vaid nad määranud väliväe tugipunktideks mõlemal Maasi kaldal manööverdamisel. Neid ülesandeid aga ei suutnud kumbki kindlus täita, sest Belgia sõjavägi loobus enneaegselt Maasi jõe joone aktiivsest kaitsmisest.

Belgia valitsus pöördus pärast oma sõjaväe Antverpeni taganemist üleskutsega Brüsseli elanike poole, põhjendades oma lahku-

mist pealinnast ja manitsedes elanikke rahule. Belgia rahva meeleolu oli ju arusaadavalt küllalt halb, sest vaenlane tungis peatumatult edasi ja kuskilt ei olnud veel näha tõelist abi. Kuid valitsus oli kindel ja lootusrikas ning ei mõtelnudki alistuda, kuigi sakslased oleksid seda meeleldi näinud.

Belgia valitsus tähendas oma üleskutses muuseas:

„Kaotades väga palju aega, suure hulga mehi ja eriti palju kõiksugu sõjatarbeid, on Preisi sõjavägi pääsenud Maasi jõe mõlemal kaldal nii kaugele, et ta on liitlaste sõjaväega kokku puutunud.

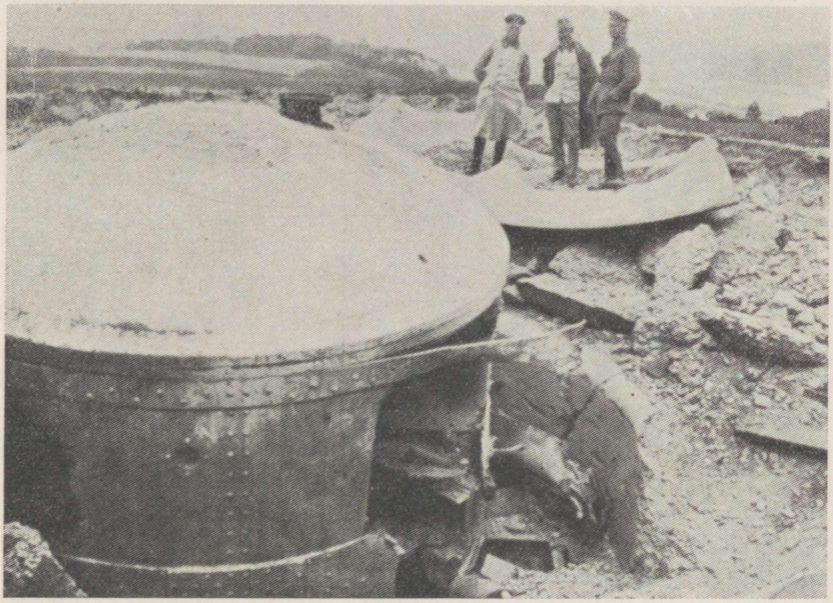

Namuri fordi purustatud soomustorn.

Maasi jõe põhjakaldal on hulk Saksa korpusi, kelle ülesandeks oli algul Liége'i vallutamine ja keda seejärel võidi mujale saata. Lisaks on sakslastel kasutada rohkesti ratsaväge, kelle abil nad on võinud oma tegevust laiendada põhja kui ka lõuna poole.

Lõunas puutusid nad meie kui ka Prantsuse sõjavägedega kokku ja olid sunnitud taganema. Põhjas aga liikusid nad ilma nimetamisväärse vastupanuta edasi ja seal pääsesid Saksa sõjaväed õige kaugele. Lühidalt, sakslased on meie sõjariistadega kõikjal kokku puutunud, aga kui nad on oma peasihi saavutamisel 2 nädalat kaotanud, siis tuleb seda lugeda meie sõjariistade auks ja sellel võivad sõja edaspidisele käigule olla ehk arvamatud tagajärjed. Selle loomulik areng võib aga nõuda, nagu liitlaste ühine kava eeldab, erimanöövreid või seisukohtade vahetusi, et oleks võimalik muuta kogu üldist seisukorda.

Meie sõjavägi asetseb äärmisel tiival, kus tuleb neid liikumisi ette võtta, et otseselt või kaudselt kaitsta meie külgesid. Meie sõjavägi peab sellepärast oma algseisukohtadelt lahkuma ja siis toimima oma tähtsaima ülesande, nimelt aja võitmise huvides. Seepärast ei ole mingit põhjust hädaldamiseks, marssigu sõjavägi ükskõik millisesse suunda, ja keegi ei tarvitse teha järeldusi nende abinõude alusel, vaid igaüks pidagu meeles, et meie sõjavägi kuulub nüüd suurde tervikusse ja et strateegiline olukord on täiesti muutunud, seejärel kui sõjavägi on oma parema tiivaga meie liitlaste sõjajõududega lähedasse ühendusse astunud.

Brüssel.

Sõjaväe jõudude liikumise sihina ei ole sel hetkel enam üht või teist maakonda või mõnd erilist linna kaitsta, sest see kõik on nüüd omanud vaid teisejärgulise tähtsuse. Ülesanne, mis tehtud Belgia sõjaväele liitlaste ühises sõjaplaanis, jätab oma tähtsuse poolest kõrvale kõik ta teised ülesanded. Mis see kõige tähtsam ülesanne on, sellest ei saa avalikult kõnelda.

Niisiis ei tule meil silmas pidada vaid seda, mis sünnib meie väravais. Strateegiline liikumine, millel on oma kindlasti-määratud siht, ei tähenda tingimata taandumist. Ei ole mingit põhjust sel hetkel anduda lootusetusele ja sel viisil hõlbustada sakslaste sihte.

Meie ei ole sõjas veel kannatanud mingit lõplikku kaotust, vaid vastupidi, oleme tegemas ettevalmistusi, et vaenlast võita võimalikult kõige sobivamal viisil. Rahvas peab ses asjas sõjaväe ülemjuhatajale osutama täielist usaldust ja jääma rahulikuks ja kind-

laks. Selles, kuidas meie võitlused lõplikult kujunevad, pole pisimatki kahtlust."

Võib-olla et see üleskutse rahva rahustamiseks omajagu kaasa mõjus, kuid siiski mitte soovitaval määral. Rahvas — niihästi võitja kui kaotaja — otsustab sõja käigu kohta harilikult vallutatud maa-alade ja kindluste järgi, kuigi need asjaolud nüüdisaja sõjas võivad lõpptulemuse kohta olla hoopis väikese tähtsusega. Sama vähe, nagu seda senise edasitungi tulemused andsid sakslas-

Saksa sõjaväe patrull Brüsseli tänaval.

tele põhjust rõõmuhõiseteks, oli liitlastel ja ka belglastel tõelist põhjust nende üle kurta.

Aga rahvahulgal on tugev kalduvus hinnata vaid seda, mis ta otseselt näeb ja tunda saab. Nii ei olnud ka ime, kui valitsuse rahustavast seletusest hoolimata Brüsselis pärast valitsuse lahkumist tekkis suur ärevus. Ida poolt voolas linna lakkamatult sõjapõgenikke, kes oma jutustustega isiklikest kannatusist ärevuse suurenemisele veelgi kaasa mõjusid. Algas tormijooks raudteedele, kuid need ei suutnud kaugeltki kõiki linnast lahkuda tahtjaid ära viia.

20. augustil marssisid Saksa sõjaväed Brüsselisse sisse. Belgia valitsus ei teinud katsetki pealinna kaitsta, sest strateegiliselt oli

see otstarbetu ja ta ei tahtnud sakslastele põhjust anda linna purustamiseks.

Kell 11 hommikul jõudis Saksa husarite eskadron linna lähedale. Pürjermeister Max ühes nelja linnavalitsuse liikmega läks sakslastele vastu ja palus, et kodanike julgeolekut kindlustataks sõjaseaduste põhjal, mis kindlustamata linnadesse puutuvad. Eskadroniülem ei lasknud pürjermeistrit lõpuni kõnelda, vaid tähendas hoolimatult, et linn peab alistuma tingimusteta, muidu hakatakse seda kohe pommitama. Brüsseli linnavalitsus oli sunnitud alistuma ja umbes 3 tundi hiljem hakkasid 40 tuhat sakslast pidulikult linna sisse marssima.

On loomulik, et mõlemate kindluste, Liége'i ja Namuri, ning pealinna langemine jättis belglastele rusuva mulje. Belgia enda sõjavägi, kes püsis Antverpeni kindluse varjus, ei suutnud oma nõrkuse tõttu midagi ette võtta. Prantslastel aga oli esiotsa nähtavasti küllalt halvasti läinud, kuna nende pealetungid ei andnud soovitud tulemusi. Ja inglased ei olnud saanudki veel tegevusse astuda.

Belgia rahva meeleolu oli juba ennegi olnud väga kibe sakslaste vastu, kes ilma ühegi põhjuseta olid oma väikesele naabrile kallale tunginud. Need uued äpardused viisid rahva üsna vihale. Selle tagajärjel tekkis kogu maal sakslaste ja belglaste vahel lakkamatuid sekeldusi. Mehed, kes ei olnud jõudnud sõjaväega kaasa minna, püüdsid salamahti relvastuda ja tulistasid sakslasi, kus vähegi said, sageli isegi linnade ja külade majadest. Sakslased vastasid sellele sõjaolukorra valjusega. Kus vaid tabati erarõivais mehi relvadega, lasti nad pikema jututa maha ja majad, külad ning isegi linnad, kust sakslasi tulistatud, tehti tuhaks.

Teated sakslaste sellisest talitusviisist äratasid kogu maailmas suurt pahameelt, kuid sakslased olid oma võidus nii kindlad, et avaldatud protestidest põrmugi ei hoolinud.

Nad põhjendasid oma valjust asjaoluga, et belgia rahvas pidavat Saksa sõjaväe vastu salakavalat sõda, kuna mehed tulistavat Saksa sõdureid, kus aga vähegi saavad, ja naised mürgitavat kaevusid, et tappa sakslasi. Seepärast olevat sakslased hoiatuseks sunnitud maatasa tegema kõik linnad ja külad, kus nende vastu selget vaenu osutatakse.

Nii hävitasid sakslased 20. augusti ööl Andenne'i linna Namuri lähedal, põhjendades oma tegu sellega, et linna elanikud olevat neid tulistanud. Selle sündmuse kohta kirjutab Saksa tagavaraväeohvitser A. Berg:

„Kell 11 õhtul jõudsime künkale, millelt meile avanes hirmuäratavalt ilus pilt. Meie ees on Maasi org ja orus linn — Andenne. See on igast küljest laustules. Tulikahju oli juba mitu tundi kestnud. Mõnedest hoonetest, eriti tehastest, on vaid müürid järel.

Kuuleme, kuidas põlevaid palke suure praginaga alla langeb. Teistes kohtades, kus tulel on hävitada midagi hästipõlevat, tõusevad leegid kõrgele taevasse. Ei tundunud sugugi mugavana minna sesse põlevasse linna, kus varisevad ehitused võisid iga hetk kaela langeda. Meie oletus, et linnas oli mõne tunni eest äge võitlus möllanud, osutuski õigeks, sest jõudnud linna, nägime tänaval langenud elanike laipu.

Maasi kaldal asuv linnaosa oli tulest alles puutumata. Majade aknaluugid olid suletud. Valgust ei paistnud kuskilt, näis valitsevat täieline vaikus. Olime just pöördumas turule, kui mingi kõva asi kukkus mu hobuse jalgade alla. Samal silmapilgul kuulsin enda all hirmsat plahvatust, ja mõlemalt poolt hobust paiskus üles tuld. Hobune langes maha, mattes mu enda alla. Nüüd algas kõigist majadest kõrvulukustav laskmine meie koormaautode pihta. Tulistati akendest, keldritest ja katustelt, tulistati isegi majade rõdudelt ja ustest. Kui hommiku koites udu Maasi jõelt kerkis, hakkas nendest majadest, millede ees oli öösi võideldud, suitsupilvi taeva poole tõusma ja jõekaldalt kuuldus järjest kogupauke — oli käimas meessoost kodanike surmanuhtluse täideviimine. Andenne'i linn sai oma lõpliku karistuse."

Veel kohutavam oli L o u v a i n i häving, mis tekitas ka erapooletutes maades pahameeletormi. Kõigist Euroopa maadest, samuti ka Ameerikast tuli teravaid proteste sakslaste hoolimata talitusviisi vastu.

Louvain oli Euroopa hariduse kuulsamaid igivanu keskusi. Seal asuvates ehitustes peegeldusid möödunud sajandite täiuslikemad ajajärgud. Linna raamatukogudes hoiti alal väärtuselt asendamatuid käsikirju. Mõne tunni jooksul hävines aga kõik, mis oli sajandite kestes loodud ja mida oli suudetud alal hoida eelmistes sõdades, mis olid maast üle käinud.

Peaaegu üldine oli arvamine, et sakslastel ei olnud otsest põhjust ja ka kõlbelist õigust hävitada seda vana kultuurikeskust, kuigi ta elanikel oleks nende vastu veel suuremgi süü olnud. Küll oleksid sakslased võinud, kui nad seda õigeks ja tarvilikuks pidasid, Louvaini elanikke karistada, aga mitte peaaegu maatasa teha linna, mis on ometi läänekultuuri ü l d v a r a.

Belgia valitsus andis Louvaini sündmuse kohta järgmise seletuse:

„Viimasel teisipäeval lõid belglased Saksa korpuse laiali, kes korratult taandus Louvaini. Saksa sõjaväeosad, kes linnast viivat teed kaitsesid, hakkasid tulistama omaenda sõdureid, pidades neid belglasteks. Selle sündmuse puhul väitsid sakslased, et nende enda sõjavägi ei olevat taanduvaid sakslasi tulistanud, vaid seda olevat teinud Louvaini elanikud, hoolimata sellest, et sõjariistad olid nendelt ära võetud juba nädala eest. Mingeid uurimisi toime pane-

mata käskis Saksa sõjaväeosa ülem linna viivitamata maatasa teha. Elanikele anti käsk majadest lahkuda. Mehed heideti vangi, naised ja lapsed kihutati tundmatuile teedele. Seejärel süütasid Saksa sõdurid Püha Peetri toomkiriku mitmest kohast. Peale seda põletati ülikooli raamatukogu ja muud teaduslikud asutised. Mõned linna elanikud lasti maha. Ühe sõnaga, linnast, kus oli 45 tuhat elanikku ja mis oli olnud haritud maailma vaimliste harrastuste keskuseks juba ligi 15 sajandit, ei jäänud muud järele kui tuhahunnik."

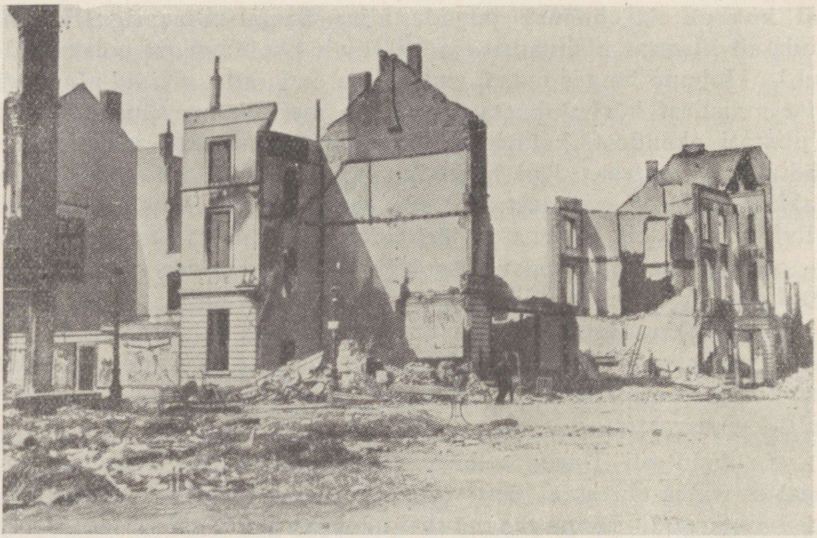

Tänavapilt purustatud Louvainist.

Sakslasi näis asi siiski veidi rahutuks tegevat, sest nad andsid hiljem seletusi, mis mitmeti üksteisele vastu käisid.

Nii seletati esmalt, et ainult linna elanikud olevat Saksa sõjaväge tulistanud, kuid hiljem lisandati, et inglased olevat linna tunginud ja et osa linna elanikke ning erarõivais Belgia sõdureid olevat inglastega ühinenud ning sakslasi tulistanud. Kui Ameerika Ühendriikide saadik hakkas Louvaini hävitamist uurima, siis andis Saksa valitsus omalt poolt asja uurimise sõjaväljakohtu-nõuniku Joersi hoolde. Kaks kuud hiljem avaldas Joersi uurimiskomisjon oma seletuse. Kuulanud üle kindral Böhni, kes oli Louvainis olnud Saksa sõjaväeosa ülem ja kelle käsul linn hävitati, samuti rohkesti teisi saksa ja belgia tunnistajaid, tuli komisjon otsusele, et linna elanikud olid Antverpenis asuva Belgia sõjaväega rakettide abil ühenduses olnud ja et nad olid akendest ning katustelt hakanud Saksa sõdureid tulistama. Linna hävitamises süüdi olid niisiis täie-

liselt ta elanikud ise. Mis puutub suurte ajalooliste mälestiste, nagu hoonete, raamatukogude jne. hävitamisse, arvas komisjon otse Saksa sõjaväe teeneks, et kuulsa raekoja ümber asuvaid maju õhku lastes takistati tuld levimast raekojani.

Sakslaste seletused Louvaini hävitamise kohta ei veennud kuigi paljusid. Igatahes oli küllalt üksmeelne arvamine, et elanike suurimadki patud ei õigustanud sakslasi linna hävitama.

Kuidas Louvaini linn tõepoolest hävitati, sellest jutustab üks Saksa ohvitser järgmist. Seletades algul, et linna elanikud olid kavatsenud linnas asuvale Saksa sõjaväeosale kallale tungida ja

Tänavapilt purustatud Malines'i (Mecheln'i) linnast.

linn vallutada, teadmata, et 2 Saksa pataljoni on pöördumas tagasi linna, kuhu nad õhtul jõudsid, jätkab ta:

„Ühte peatänavaäärsesse majja olid linna elanikud üles seadnud kuulipilduja ja ähvardasid sellega korpuse ning diviisi staape. Kohe, kui tulistamine algas, vastasime kogupauguga. Olin esimene, kes sai käsu umbes 85 mehega otsida läbi 2 maja, nendes asuvad mehed vangistada ja sõjariistad ning laskemoon ära võtta. Kohe seejärel saadeti ka teisi sõjaväeosasid läbiotsimisi toimetama. Kõik need majad, kus leiti relvi ja tabati kahtlasi inimesi, süüdati kohe põlema ja mehed lasti maha. Sel viisil lasti maha ööl vastu kesknädalat umbes 30 meest. Kuid belglased hakkasid uuesti tulistama, mille tõttu veel enam inimesi surma ja haavata sai. Nüüd põletati kogu linnaosa maha. Hirmus pilt. Kuid elanikud olid selles süüdi. Kolmapäeval, 26. augustil, pidime uuesti hakkama jaamahoonet valvama; siis tulistati meid veel kord. Tagajärjeks oli, et järjest uusi maju põlema süüdati ja maha lasti 50—60 meest, nende

hulgas mitu erarõivais Belgia sõdurit. Panin oma sõduritega toime läbiotsimise selliste tänavate äärsetes majades, mida veel ei oldud hävitatud, ja nägin seal palju südantlõhestavaid sündmusi. Kuid tarvis oli vali olla. Järgmise öö veetsime rahus, aga ühes teises linnaosas tulistati jälle meie sõjaväeosasid. Sel põhjusel on täna kogu linna elanikud kokku aetud ja õhtupoolikul hakkab meie raskesuurtükivägi linna maatasa tegema."

Kui belglased, erainimesed, tõesti nii võitlesid sissetungija vastu, nagu sakslased väidavad, siis tahab see olla osalt tõenduseks, et õpetus — millest eriti sakslased kinni pidasid — nagu aitaks äärmine valjus sõda rutem lõpule viia, alati ei pea paika. Liigne valjus võib tekitada rahva seas mitte ainult hirmu, vaid ka visadust ja hoolimatut viha, mis kihutab inimesi vastu panema viimse võimaluseni.

Kuidas lugu Louvaini elanike kallaletungiga Saksa sõjaväele olekski, kindel on igatahes, et paljude kahtlemata unustamatute sangarlike ja džentlmenlike tegude kõrval jääb see kurb sündmus Maailmasõja ajaloos püsima ühe kõige tumedama laiguna.

Saksa sõjaväe tugev parem tiib veeres nüüd raske rullina läbi Belgia Prantsusmaa raja suunas, ähvardades haarata Pariisi ja Prantsuse ning ta liitlase — Inglise — sõjaväe suruda kagusse ja seal purustada või sundida allaandmisele. Sõjaväe järel liikusid määratupikkade vooridena, sakslastele omases eeskujulikus korras, mitmekesised sõjaväele võitlemiseks ja elamiseks tarvilikud vahendid — laskemoon ja toiduained, ambulantsid, sillamaterjalid, kütteained, välikköögid, apteegid, post ja palju muud vajalikku. Samuti järgnesid sõjaväele ka sõjakohus, välipolitsei, päevapiltnikud, sõjakirjasaatjad jne. Kõik oli ette nähtud, kõik täpselt kavatsetud ja ei tohtinud olla üllatusi ei mingis suhtes. Pärast seda, kui prantslaste esimesed pealetungikatsed olid äpardunud, uskus Saksa sõjaväe ülemjuhatus, et võit on kindel. Nii tähendas Saksa peastaabi operatiivosakonna ülem kolonel von T a p p e n: „Kuue nädalaga on kõik selge."

Ometi ei suutnud isegi sakslased, vaatamata oma suurele täpsusele, vältida küllalt tõsiseid vigu sõjaväe juhtimises, kuigi nad olid sõda juba ammu suure hoolega ette valmistanud.

Nii asus Saksa sõjaväe peakorter algul Koblenzis — liiga kaugel rindest selleks, et üksikute armeede koostööd vajalikult korraldada, eriti kui pidada silmas, et Saksa sideteenistus oli arusaamatul põhjusel nõrgavõitu.

Et siiski kindlustada äärmiselt tähtsale paremale tiivale tegevusühtlust, allutati 1. armee juhataja kindral von Kluck operatiivselt 2. armee juhatajale kindral von Bülow'le, missugust sammu

ei saa pidada otstarbekaks juba asja enese pärast ja käesoleval korral ka puhtisiklikel põhjustel.

Kui tahetakse tõhusalt juhtida kaht ühesugust sõjaväeüksust, siis peab juht nendest mõlemast asuma võrdses kauguses. Kui üksuse juhile allub ka veel teine samasugune üksus, siis on üsna loomulik, et ta oma otseselt alluva üksuse olukorda näeb palju selgemini kui teise üksuse olukorda, ehkki ka viimane temale allub, — sest teine üksus seisab ju temast ikka palju kaugemal. Oma üksuse seisukord võib teda enam mõjutada ja sundida tegema otsuseid,

Kindral von Kluck.

Kindral von Bülow.

mis ei vasta üldolukorra nõudeile. Marne'i lahingu tulemust pannakse sageli just sellise ebaotstarbeka juhtimiskorralduse arvele, ja ei saa salata, et vähemalt üheks oluliseks põhjuseks sakslaste äpardusele Marne'i lahingus oli puudulik juhtimine.

Puuduliku juhtimiskorralduse juurde tulid käesoleval juhtumil veel isiklikud tegurid. Kindral von Klucki arvati Saksa andekamate sõjaväejuhtide hulka, mida ei saa ütelda kindral von Bülow' kohta. Saksa enese ametlik hinnang — Riigiarhiivi teos Maailmasõja kohta lausub kindral von Bülow'st: „sel ligi 69-aastasel sõjaväejuhil ei olnud oma kõrgele ja vastutusrikkale seisukohale vastavat vaimlist ja kehalist pinget". Sellele suurte ülesannete teostamiseks mitte küllalt võimelisele sõjaväejuhile pidi siis alluma palju suutelisem kindral von Kluck. Tagajärjeks oli, et kindral von Kluck ei saanud teostada oma kavatsusi, kuigi need vahest näisid olevat palju otstarbekamad.

Nagu eelpool juba tähendatud, saatis Inglismaa algul Põhja-Prantsusmaale ekspeditsiooniväe, kes koosnes 6 jalaväediviisist

ühes nende juurde kuuluva suurtükiväega, ja iseseisvast ratsaväediviisist. Jalaväediviisid moodustasid kolm korpust.

Sellest armeest sai feldmarssal French esialgu koondada Lõuna-Belgiasse ainult kaks korpust ja ratsaväediviisi. Kui Lõuna-Belgias algasid suured lahingud, oli kolmas korpus juba Prantsusmaale saabunud, kuid veel mitte sõjaväljale jõudnud.

Kindral Joffre oli inglaste tulekut oodanud suure igatsusega. Veel suurema kärsitusega oli seda teinud Prantsuse äärmise vasaku tiiva 5. armee juhataja kindral Lanrezac, kes kartis sügavat haa-

Feldmarssal John French.

Kindral Douglas Haig.

rangut sakslaste poolt, millist kartust küll kindral Joffre temaga ei jaganud.

Inglise sõjavägi asus viimaks 22. augustil prantslaste vasakule tiivale Condé-Mons-Binche-Sambre'i joonele, misjuures Condé ja Monsi vahel asus kindral Smith-Dorrieni (2.) korpus, Monsi ja Binche'i vahel kindral Haigi (1.) korpus ja Binche'i ning Sambre'i jõe vahel kindral Allenby ratsaväediviis. Kindral Lanrezac rõõmustas muidugi selle üle, kuid ägedaloomulise mehena ei saanud ta jätta märkust tegemata, mis juba niigi nõrka sidet mõlemate sõjaväejuhtide vahel just ei kõvendanud. Tõenäoliselt ärritatud kindral Joffre'i lühinägelikkusest sakslaste kavatsuste suhtes, tähendas kindral Lanrezac talle visiiti tegema tulnud feldmarssal Frenchile:

„Viimaks ometi olete siin. Mitte hetkegi liiga vara. Kui meie oleksime lüüa saanud, siis võlgneksime selle eest tänu teile!" Ja kui feldmarssal French, kellele teatati, et sakslased on Huy juures Maasi jõe äärde ilmunud, küsis, mis nad küll mõtlevad teha, vas-

tas kindral Lanrezac ägedasti: „Miks nad sinna tulid? Oo, muidugi, et jões kalu püüda!“

Kuigi feldmarssal French prantsuse keelt ei osanud, mõistis ta ometi kindral Lanrezaci kannatamatust ja jämedust, olgugi et Prantsuse kindrali ütlust tõlkes pehmendati. Kui hiljem selgus, et prantslased olid Inglise sõjaväe maha jätnud ja taandunud, siis vihastas feldmarssal French niivõrd, et tahtis Inglise sõjaväega taanduda Le Havre'isse, missugusest mõttest teda aga sundisid loobuma feldmarssal Kitchener, osalt ka olud.

Ka mitmed teised Inglise sõjaväe juhid nurisesid algul prantslaste üle ja väitsid, et kui inglased oleksid teadnud, et prantslased

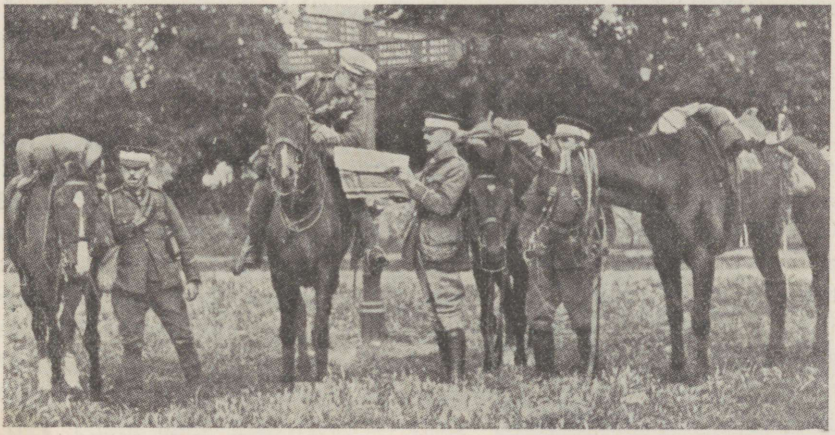

Inglise ratsa-luuresalk Põhja-Prantsusmaal.

on sõjaks nii vähe valmistunud, siis ei oleks nad üldse Prantsusmaale tulnud. Eriti suureks veaks Prantsuse sõjaväes oli välivormirõivastise puudumine. Sõjavägi läks lahingusse oma kirjus rahuaegses vormirõivastises, mis sinise ja punase ereda värvuse tõttu pakkus palju paremat märki kui Saksa sõjaväe välihall rõivastis. Ka tehnilistel aladel, samuti haavatute ravi korraldamisel tuli ilmsiks suuri puudusi, kuid teovõimsa ja intelligentse rahvana said prantslased neist esialgsetest vigadest varsti jagu.

Inglise väike sõjavägi oli teatavasti hästi ette valmistatud. Positsioonisõjas võitles ta väga vahvasti, külmavereliselt ja visalt. Mitte ilma aluseta ei ütelnud juba Napoleon Inglise jalaväe kohta: „Ta on kõige parem maailmas, õnneks on teda vähe.“

Inglise sõjaväe suurimaks puuduseks oli teatavasti asjaolu, et ta ei olnud kasvatatud suureulatusliku liikuva sõja tarvis, vaid peamiselt asumaa-sõdadeks. Kui vähe Inglise sõjaväe juhid sõja algul olukorras orienteerusid, näitab asjaolu, et Le Cateau lahingus, kus Inglise 2. korpust ründasid Saksa 1. armee ja 1. ratsaväekorpus,

palus 2. korpuse komandör kindral Smith-Dorrien 1. korpuse komandörilt üht või kaht pataljoni appi, „siis on lahing võidetud". Kindral Haig saatis küll kohe 3 pataljoni, kuid need ei suutnud muidugi päästa inglasi küllalt suurest kaotusest, mille osaliseks nad siin said.

Kui inglased sakslastega Monsi juures 23. augustil esimest korda kokku põrkasid, siis oletas feldmarssal French Prantsuse, osalt ka omaenda õhu- ja ratsaluure andmete alusel, et tema vastas seisab vaid 2 Saksa korpust jalaväge ja 1 diviis ratsaväge. Seepärast arvas ta, et võib võitluse rahuliku südamega vastu võtta ja sellega kergendada Prantsuse sõjaväe vasaku tiiva seisukorda, kuna prantslased olid siin sakslastega väga rasketes võitlustes ja Saksa parem tiib püüdis neid kogu aja sügavasti haarata.

Kui aga võitlus algas, märkas feldmarssal French varsti oma eksitust, sest kindral von Kluck ründas teda suure ülekaaluga, tervelt 5 korpusega. Saksa kindral ründas inglasi otserindel, kuid ühtlasi tegi ta põhja pool, Tournai suunas, suure haarangukatse, püüdes 1 korpuse ja mõne ratsaväerügemendiga tungida inglaste vasaku tiiva seljataha. Umbes kolmetunnilise võitluse järel oli Inglise 1. korpus Monsi ja Binche'i vahel sunnitud vähe taanduma, millele järgnes ka Inglise ratsaväe lahkumine Binche'ist, et kaitsta taandunud korpuse tiiba. Eriti suure hooga ründasid sakslased Inglise sõjaväe paremat tiiba, mis sundis feldmarssal Frenchi arvama, et sakslased püüavad just siit läbi murda, ja ta pööras peamist tähelepanu sellele kohale. See asjaolu kergendas sakslastel haardeliikumist lääne pool.

Nähes Inglise 1. korpuse taandumist Monsi ja Binche'i joonel, andis French Monsi ees kogu päeva visalt võidelnud kindral Hamilton'i diviisile, kes kuulus Inglise 2. korpuse koostisse, käsu samuti vähe taanduda, et ühtlustada rinnet 1. korpusega. Pimeduse tulekul lahkusidki inglased Monsist, mida sakslased olid rünnanud lakkamatult.

Kuid samal ajal oli Prantsuse peastaap saanud kindlaid andmeid sakslaste haarangut teostavate sõjaväeosade liikumisest Tournai suunas. Kindral Joffre teatas sellest kohe feldmarssal Frenchile, ühtlasi pidi ta aga juurde lisama ka teise paha sõnumi, nimelt, et prantslased olid Charleroi ja Namuri vahel kogu päeva võidelnud jõuliselt ülekaalus oleva Saksa sõjaväega ja sunnitud viimaks taanduma.

22. augustil sattusid Prantsuse 5. armee kindral Lanrezaci juhatusel ja Saksa 2. armee kindral von Bülow' juhatusel Charleroi ees vihasesse võitlusse. Sakslastele olid suureks abiks nende raskepatareid, milledeni ei ulatunud Prantsuse välisuurtükkide tuli. Siiski võttis kindral Lanrezac võitluse julgesti vastu.

Eriti ägedasti võideldi Charleroi ümbruses. Et sakslasi nende

seisukohtadelt välja lüüa, tormasid prantslased tapva suurtükitule all tihedate ahelikkudena täägivõitlusse.

Iseäranis metsik oli Alžeeria laskurrügementide (turkode) võitlus Preisi kaardiväega. Maruhoona tormasid araablased Saksa eliitrügementide kallale ja kaua aega oli selguseta, kummale poole võit kaldub, kuni viimaks sakslaste hästivarjatud kuulipildujad tõid nendele ülekaalu. Prantsuse sõjavägi oli sunnitud tagasi tõmbuma oma endistele seisukohtadele, kuna kogu lahinguvälja katsid surnud ja haavatud turkod ja preislased.

Sõja algupoolel said sakslased lahingutes sageli soodsaid tulemusi just oma ülekaalus olevate raskesuurtükkide ja kuulipildujate tõttu, milledele teised sõjaväed, ka prantslased, ei olnud nii suurt rõhku pannud. Prantslased oleksid tõenäoliselt juba sõja algusest peale saavutanud palju paremaid tagajärgi, kui nad oleksid enam hoolitsenud kavakindla kaitsevõitluse eest. Selle asemel, et vajaduse korral ka kaitseseisukorda asuda, tormasid nad vahvasti ja julgesti aina edasi ja kannatasid suuri kahjusid — Charleroi juures kaotasid mõned sõjaväeosad ligi poole oma koostisest — ilma võidule pääsemata.

Kindral Lanrezac.

„Sõjaväeosad", kirjutab üks prantsuse sõja-ajaloolane, „kes olid läbi imbunud viimaste aastate kestes nendesse istutatud ekslikeist põhimõtteist, jätsid kõrvale igasuguse ettevaatuse. Maastikku ei kindlustatud, ei hoolitud ka kaevikuist ja tõketest. Olles veendunud, et rünne on parim kaitse, tulgu mis tahes, ei hoolinud sõjaväeosad saadud käskudest ega kindlustanud Charleroi linna ja Sambre'i jõge valitsevaid künkaid, vaid viskusid ülepeakaela sakslasi ründama."

Siin oli ilmselt tegemist liialduseni viidud ründepõhimõtte teostamisega. Kuid kogemuste varal õppisid prantslased varsti ka kaitsepõhimõtet kõrgelt hindama. Enne aga tuli neil veel vastu võtta võib-olla asjata kaotusi.

Niipea, kui prantslased olid Charleroi ees oma esialgsetele seisukohtadele taandunud, andis kindral von Bülow oma paremale tiivale käsu asuda vasturündele. Prantslased olid sunnitud linna taanduma, kuid sakslased tungisid ka sinna järele ning linnas tekkis äge ja visa võitlus. Kaks tundi võideldi Sambre'i jõest üleviiva

silla pärast, samuti olid võitlused visad ka raudteejaama pärast. Hoolimata prantslaste tapvast tulest tungisid sakslased samm-sammult edasi, kuni viimaks laibakuhjad täitsid kitsaid tänavaid ja takistasid vastaseid teineteisele kallale tungimast.

Ka linna ümbruses tungisid sakslased vähehaaval edasi, nii et prantslased pidid visast vastupanust hoolimata taanduma ja asuma

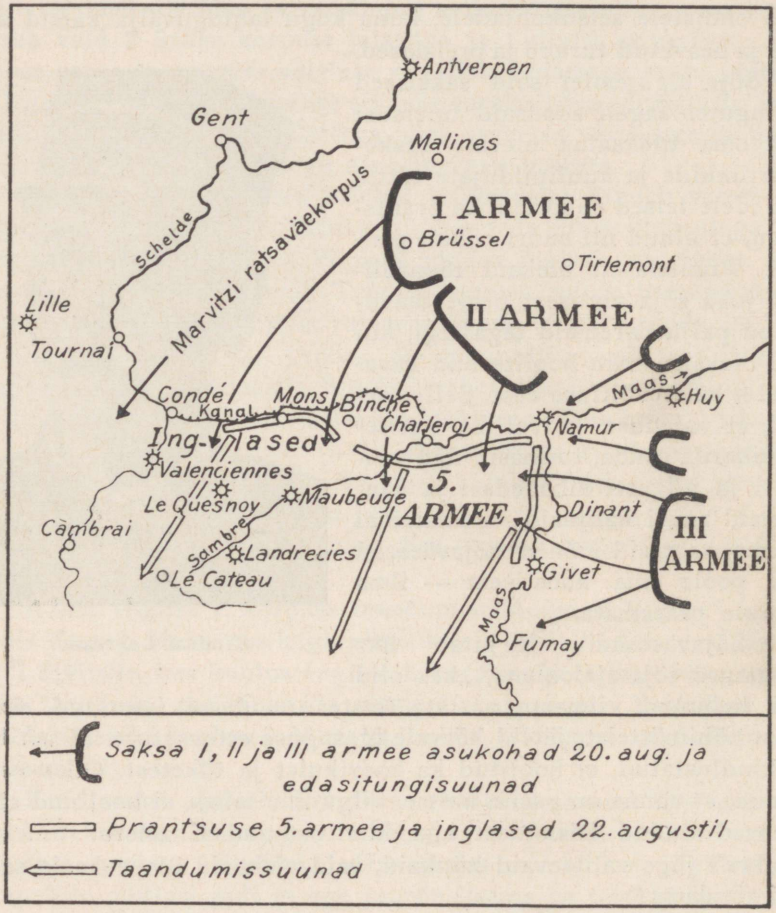

Charleroi lahing.

uutele seisukohtadele linnast lõuna pool. Siit hakkasid nad linna tunginud sakslasi suurtükkidest ägedasti pommitama ja asusid kohati isegi vastupealetungile, kuid enne pimeduse kättejõudmist ei suutnud nad linna siiski tagasi võtta.

Päeva jooksul oli võitlus arenenud kogu rindel kuni Namurini, kuid see piirdus esiotsa vaid vastastikku tulistamisega üle Sambre'i jõe. Ainult kohati võideldi ka sildade pärast. Järgmisel päeval

algasid võitlused uuesti. Prantslased võitlesid imetlemisväärse innuga, tungisid Charleroi linna sisse ja lõid peamiselt täägivõitluses sakslased sealt välja Sambre'i jõe taha. Kuid sakslased tormasid pärast seda, kui nad olid õnnetut Charleroi linna tugevasti pommitanud, õhtupoolikul uuesti linna ja sundisid prantslased sealt lahkuma. Järgnev Prantsuse suurtükiväe pommitamine ja ratsaväerünnak ei andnud enam tulemusi.

Selle päeva võitlused olid sama vihased ja verised nagu eelmiselgi päeval, linn aga kannatas pommitamise all nüüd palju enam. Pimeduse tulekul paistis linnas kõikjal suuri tulikahjusid, mis valgustasid kogu ümbrust. Ka Charleroi linnast ida pool kuni Namurini ei olnud prantslaste käsi võitlustes kuigi hästi käinud. Vaatamata Prantsuse suurtükitulele olid sakslased kohati üle Sambre'i jõe pääsenud ja kuna ka Namuri kindlus oli langemas, siis muutus prantslaste seisukord siin väga raskeks.

Kindral Lanrezac kõhkles siiski taandumiskäsku andmast ja saatis oma sõjaväeosasid ikka uuesti vasturündele. Viimaks, kui tuli teade, et ta vasak tiib Dinant'i juures on taandunud, sakslased üle Maasi jõe tulnud ning ähvardavad vasakut tiiba haaranguga, ja kuna ka inglased tema paremal tiival, Monsi ja Binche'i vahel olid sunnitud taanduma, siis ei jäänud kindral Lanrezacil muud üle kui oma sõjaväge tagasi tõmmata lõuna poole, Prantsuse pinnale.

Saanud 23. augusti õhtupoolikul teateid üldisest seisukorrast, selgus feldmarssal Frenchile võimalikult kiire taandumise vajadus, et vabaneda Saksa suure ülevõimu pigistusest. Tema 2 korpust ründasid otserindel kindral von Klucki 4 korpust, lääne pool, Tournai suunas ähvardasid teda haaranguga 1 Saksa korpus ja mitu ratsaväerügementi, ja kuna ka prantslased ta paremal tiival olid taandumas, siis võisid sakslased iga silmapilk ka paremal tiival nähtavale ilmuda, mistõttu tagasitõmbumine oli hädavajalik.

Selles suures võitluses pikal rindel Condést kuni Namurini, mis viimaks lõppes liitlaste taandumisega kuni Marne'i jõeni, oli sakslastel suur ülekaal. Siin võitlesid prantslaste 4 korpuse ja 2 reservdiviisi ning kindral Sordet' ratsaväekorpuse ja inglaste 2 korpuse vastu kindral von Klucki ja kindral von Bülow' armeed, peale selle veel 5 ratsaväediviisi. Kindral von Klucki 1. armees oli 7 korpust ja 3 maakaitseväebrigaadi ning kindral von Bülow' 2. armees 6 korpust ja 2 maakaitseväebrigaadi, peale selle veel suurel hulgal raskesuurtükiväge ja muid tehnilisi väeosasid.

Kuigi Namuri kindlust piirama ja Antverpeni kindlust valvama oli jäetud osa Saksa 1. ja 2. armeest, kokku umbes 8 diviisi, oli sakslaste jõud Monsi ja Charleroi lahingus liitlaste omast siiski tunduvalt suurem.

Condé-Mons-Binche'i joonest otse lõuna pool oli prantslastel kaks kindlust, nimelt Condést umbes 15 km lõunasse Valencien-

nes'i kindlustatud linn ja Monsist umbes samakaugel Maubeuge'i kindlus. Siia Valenciennes'i ja Maubeuge'i vahele pidi feldmarssal French pärast Monsi lahingut oma sõjaväe tagasi tõmbama.

Kindral von Klucki sõjavägi oli kogu aja inglaste kannul, kuna ta parem tiib, millel ei olnud õnnestunud inglasi haarata Condé juures, püüdis seda nüüd teha lõuna pool Valenciennes'i ja sealt veel kaugemal kagus Quesnoy kindluse suunas. Et kergendada oma 2. korpuse taandumist, keda ähvardas sakslaste haarang, saatis feldmarssal French 1. korpuse 2. diviisi uuesti võimsale vasturündele Binche'i suunas, kuna 1. diviis tungis samal ajal piki Sambre'i

Inglise suurtükivägi siirdub rindele.

jõe orgu Charleroi poole. 24. augusti õhtul taandus siis ka 1. korpus Maubeuge'i joonele.

Samal päeval oli kindral Allenby ratsaväediviis Inglise 2. korpuse vasakul tiival visalt võidelnud kindral von Klucki haardeliikumise vastu, kusjuures eriti 5. ratsaväebrigaad, võideldes pealetungiva Saksa jalaväega, oli kannatanud suuri kahjusid. Õhtul oli Inglise 2. korpus siiski pääsenud uutele seisukohtadele ida pool Valenciennes'i. See päev oli 2. korpusele olnud äärmiselt raske, kuna peale ratsaväeosade oli teda rünnanud tervelt 3 Saksa korpust.

Inglaste paremal tiival püüdis nende taandumist võimalust mööda katta kindral Sordet' ratsavägi, kes Inglise ja Prantsuse sõjavägede vahel moodustas nõrga sideme. Sordet' ratsaväel õnnestuski inglaste taandumist osaliselt toetada, kuigi ta seejuures ise sai suurt kahju. Tõenäoliselt ei olnud kindral von Klucki tuju kuigi hea. Inglise sõjavägi, kelle manööverdamisvõimesse sakslased ülalt alla vaatasid, oli juba teist korda ta käest ära libisenud,

hoolimata Saksa 1. armee suurest ülekaalust. Vaatamata öö tulekule, andis ta haarangut teostavate jala- ja ratsaväeosadele käsu jätkata oma ülesande täitmist, inglastel ära lõigata taandumistee ja tõrjuda nad Maubeuge'i kindlusse.

Feldmarssal French ei lasknud end siiski lõksu ajada, vaid andis oma sõjaväele pärast seda, kui see oli saanud vaid mõne tunni puhata, käsu jätkata taandumist. Juba aovalgel 24. augustil tõusid väsinud mehed ja uuesti algas rännak lõuna poole. Inglased pidid nüüd asuma uuele seisukohale, umbes 35 km lõuna pool, Cambrai ja Landrecies' väikeste kindluste vahele. Kui arvestada asjaolu, et inglased olid lakkamatuist võitlusist ja kestvast taandumisest väga väsinud, ei olnud sugugi kerge nende ülesanne, pääseda jõuliselt kolmekordselt ülekaalus oleva vastase väsimata surve alt. Ometi sai feldmarssal French sellega hakkama. Uuel seisukohal lootis ta tõenäoliselt enam püsima jääda, kuna Cambrai läheduses asuvasse Le Cateau linna oli vahepeal ta 3. korpusest saabunud juba 11 pataljoni jalaväge ja 1 brigaad suurtükiväge. Neid uusi sõjaväeosasid võis ta kohe võitlusse saata, et kergendada 1. ja 2. korpuse seisukorda.

Kuid kindral von Kluck hoidis visalt kinni mõttest, väike Inglise sõjavägi kotti ajada ja sel viisil pääseda prantslaste küljele ning isegi seljataha. Selle ülesande täitmiseks arvas kindral von Kluck endal jõudu küllalt olevat, seepärast püüdis ta haarata inglasi mitte ainult läänest, vaid ka idast. Nii ründasidki sakslased 25. augusti õhtul Inglise 1. korpuse järelvägesid Landrecies' linnast ida pool, kuna Saksa sõjaväeosa peajõud tungisid Inglise 1. korpusele ühtlasi peale ka Landrecies' juures. Appi rutanud 2 Prantsuse reservdiviisi abil löödi sakslased tagasi ja likvideeriti haarangu-hädaoht Inglise sõjaväe paremal tiival. Landrecies' juures aga ei võtnud inglased otsustavat võitlust vastu, vaid kesköö vastu 26. augustit taandusid nad veel 15 km lõuna poole.

Nii oli täiesti nurjunud kindral von Klucki katse haarata inglasi idast. Samuti ei õnnestunud haarang ka läänest. Jälle olid inglased sakslaste käest ära lipsanud. Tundub, et kindral von Kluck vajas oma ülesande täitmiseks siiski hädasti neid diviise, kes olid alles Namuri juures kinni. Ka Antverpeni oleksid parem võinud valvata maakaitse- ja ersatz-väed.

Inglise sõjavägi asus nüüd Cambrai-Le Cateau joonel. Siin liitusid 2. korpusega ka päralejõudnud 3. korpuse osad.

Öö jooksul oli kindral von Kluck, kes tõenäoliselt tundis meelehärma, koondanud oma paremale tiivale veel tugevamad sõjaväeosad. Haarang p i d i viimaks ometi õnnestuma. Kas siis esmajärguline, võidukas ja tugev sõjavägi tõesti ei saa jagu inglastest, kelledele Saksa sõjaväe juhid kõrgilt alla vaatasid!

26. augusti hommikul üsna vara hakkas Saksa parem tiib tugevasti pommitama inglaste seisukohti Cambrai ümbruses. Öö kestes oli kindral von Kluck sellele tiivale koondanud kogu 4 korpuse suurtükiväe. Selle tohutusuure suurtükiväe vastu sai kindral Smith-Dorrien välja panna ainult oma korpuse suurtükid ja 1 suurtükiväebrigaadi, kes eelmisel õhtul oli saabunud Le Cateau linna.

Keskpäevaks oli inglastel selge, et neil tuleb uuesti taanduda. Kindral Allenby ratsaväediviis asus äärmisele vasakule tiivale, et kaitsta taandumist, ja inglased hakkasid tagasi tõmbuma Vermand-St. Quetini joonele.

Samal ajal oli Inglise 1. korpus kogu hommikupoole väga visalt võidelnud kindral von Klucki vasaku tiiva vastu ja kõik sakslaste haarangukatsed Prantsuse reservdiviiside abil tagasi löönud. Õhtul oli Inglise 1. korpus asunud St. Quentin-Ribemont'i joonele. Kindral von Klucki katse inglasi pihtide vahele võtta oli jälle äpardunud.

See päev oli inglastele siiski olnud äärmiselt tõsine. Sakslased olid oma võidus juba nii kindlad, et Saksa sõjaväe peakorter levitas isegi poolametlikke teateid inglaste lõplikust haarangust ja nende peatsest täielisest alistumisest. Kuid olukord kujunes siiski teisiti. Kui 27. augusti hommikul kindral von Kluck katsus oma haardeliikumist jätkata, leidis ta paremal tiival enda vastas küllalt palju Prantsuse sõjaväge. Peale kindral Sordet' ratsaväe võitlesid siin ka appi jõudnud kindral d'Amade'i 2 diviisi. Kindral von Klucki armee oli sunnitud vähe peatuma, sest ka tema sõdurid olid lakkamatuist võitlusist kõvasti kurnatud.

Inglise sõjavägi tõmbus veel enam lõunasse, Oise'i jõe joonele Noyon'i ja La Fère'i vahel.

Ka sinna ei jäänud Inglise sõjavägi kauaks peatuma, vaid juba 28. augustil jätkas ta taandumist, mis kestis kuni Marne'i lahingu alguseni 6. septembril.

Kui tõsine oli inglaste seisukord Le Cateau juures olnud, näitab peale muu feldmarssal Frenchi ütlus, et „ainult meeste sangarlikkus, Allenby, Sordet' ja d'Amade'i abi tegid hävingust pääsemise võimalikuks. Kahjud andsid end kuni Marne'i lahinguni tunda."

Ka sakslased ei saa jätta tunnustamata inglaste erakordselt visa vastupanu Le Cateau juures.

Nii kirjutab Saksa sõja-ajaloolane Hermann Stegemann Inglise 2. korpuse võitluse kohta oma raamatus *Geschichte des Krieges I* muuseas: „Ta suurtükivägi tegi mis vähegi suutis ja pidas sageli ilma katteta kuni viimse meheni vastu. Inglise ja Prantsuse ratsaväerügemendid, kes veel vaevalt suutsid sadulas püsida, asusid Saksa ratsaväele vastu, pühiti aga kindral von der Marwitzi ja kindral von Richthofeni ratsanike poolt teelt eest. Vaevu õnnestus

inglastel end võitlusest lahti kiskuda. Seranvillers'i juurde ilmunud Inglise värske diviisi suutis 4. korpus alles pärast visa vastupanu seisukohtadelt välja lüüa ja St. Quentini paisata. Ka siin tulid 2 Prantsuse reservdiviisi oma liitlasele appi. Kindral d'Amade tuli nendega kiirrännakul Arras'st ja saabus veel õigel ajal, et katta inglaste vasaku tiiva taandumist ja näidata Briti armee rusudele

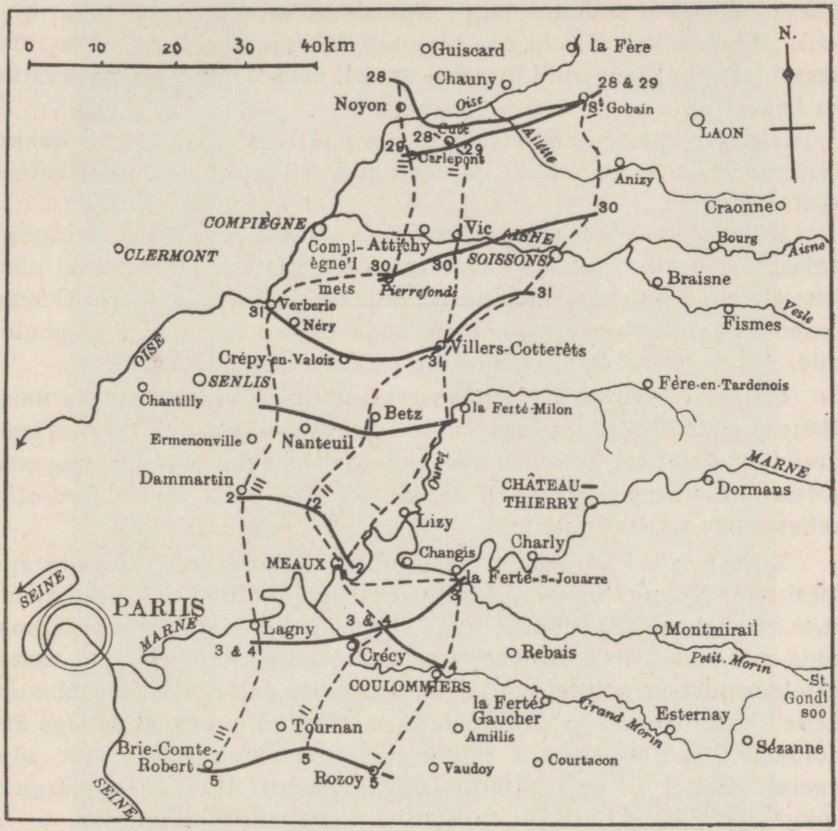

Inglise sõjaväe taandumine 28. augustist — 5. septembrini (Edmonds'i järgi). Katkestatud joon — taandumistee, I, II ja III — 1., 2. ja 3. korpus, numbrid põikjoonte juures — kuupäevad.

teed lõunasse ... Ainult sõjamehelikust vaimust läbiimbunud, iseteadev sõjavägi, nagu seda on Briti kutseline sõjavägi, võis sellistel oludel säilitada usku endasse ja rusudeks lööduna jälle koonduda orgaaniliseks tervikuks. Kuid seekord oli jõud ära kulutatud, inimeste, suurtükkide ja vooride kaotused ning laskemoona puudus nii suur, et Briti sõjavägi esiotsa vaevalt veel oleles ja ei olnud lahinguks enam võimeline."

Ex bibl. univ. T

Saksa sõja-ajaloolase hinnang inglaste kaotuste kohta Le Cateau juures oli kõvasti liialdatud. Ei möödunud kuigi palju aega, kui see „rusudeks löödud sõjavägi" end sakslastele Marne'i lahingus uuesti õige kibedasti tunda andis.

Puuduvad täiesti kindlad ja usaldusväärsed andmed inglaste kaotuste kohta Le Cateau juures. Mõnelt poolt väidetakse, et Inglise sõjavägi kaotanud ses lahingus 15 tuhat meest ja 80 suurtükki. Saksa esialgsete andmete järgi võtnud nad siin vangi 12 tuhat inglast. Kindral von Zwehl aga kirjutab *Militar Wochenblatt*'is 1919. aastal, et vangi langenud inglaste arv oli vaid 2 tuhat, kaasa arvatud ka haavatud.

Inglaste eneste andmetel kaotasid nad Le Cateau juures kokku 7812 meest ja 38 suurtükki, ja need andmed on ehk kõige usaldusväärsemad.

Kui arvesse võtta asjaolu, et Saksa sõjaväe jõud siin oli Inglise omast v ä h e m a l t kaks korda tugevam, siis ei ole vähimatki põhjust suhtuda halvustavalt Inglise sõjaväe taandumisele Le Cateau juurest Pariisi ümbrusesse, nagu seda teevad ka mõned erapooletute, kuigi pimesi Saksa-sõbralike maade sõja-ajaloolased.

Ühtaegu inglaste Le Cateaust taandumisega hakkasid ka neist lääne pool, Lille'i ümbruses, asuvad kindral d'Amade'i territoriaaldiviisid taanduma Somme'i jõe alamjooksu suunas ja 26. augustil võttis Saksa ratsavägi Lille'i linna enda alla, kuna prantslased olid sellest juba varem lahkunud.

Lille seisis küll Prantsuse kindluste nimestikus, kuna ta aga loeti teise järgu tähtsusega kindluseks, siis ei olnud ta kindlustamiseks ettenähtud tööd lõpule viidud. Juba mõni aasta enne Maailmasõda esinesid Lille'is asuvate suuremate tööstuste esindajad vastavatele ministeeriumidele ja ka parlamendile palvega, maha lõhkuda Lille'i kindlustused ja kuulutada ta lahtiseks linnaks, et sellega ära hoida Põhja-Prantsusmaa tähtsa tööstuskeskuse hävitamist sõja korral. Sellel oli ka tagajärgi ja 7. novembril 1911. aastal järgnes sõjaministri korraldus Lille'i kindlustuste mahalõhkumiseks.

Kuna Maailmasõja puhkemisel ei olnud kindlustuste mahalõhkumist veel teostatud, siis kindral d'Amade'i territoriaaldiviiside rühma Lille'i ümbrusesse ilmumisel tekkis mõte Lille'i kindlus jälle korda seada ja selle garnisoniks koondati Lille'i 18 tuhat meest, kuid tööstuste esindajate palvel järgnes 24. augustil sõjavägede ülemjuhataja korraldus Lille'i lahtiseks linnaks kuulutamise kohta ja sõjavägi viidi kindlusest välja.

Kuigi otsene sõjategevus Lille'i ei puutunud, tekkis linnas siiski suuri tulikahjusid.

Senist sõjategevust läänerindel hinnates on selge, et see ei olnud sakslastele kuigi edukas. Küll olid nad lõunas oma vasakul

tiival prantslaste pealetungi Elsassi ja Lotringisse tagasi tõrjunud — siin peeti juba tasavägiseid positsioonivõitlusi — ning Saksa parem tiib põhjas veeres lakkamatult järjest lõuna poole, olgugi et kõikjal leidis küllalt tugevat vastupanu. Otsustav võit oli siiski tulemata jäänud, kuigi olid olnud head võimalused nii Inglise sõja-

Kokkuvarisevad majaseinad Lille's.

väge kui ka Prantsuse 5. armeed lõplikult lüüa ja nad hävitada. Nähtavasti oli Saksa sõjavägede juhatamises midagi korrast ära. On muuseas juba varem tähendatud, et Saksa „rullil" — 1., 2. ja 3. armeel — puudus ühine juhatus, mis ta tegevust raskendas, kuna peakorter asus liiga kaugel ja ta side armeedega oli puudulik. Ka tasus end kätte küllalt suurte I liigi sõjaväeosade Namuri ja Antverpeni kindluste juurde kinnipanek.

Läänerindel käimasolevate rajavõitluste tõelisest seisukorrast hoolimata usuti Saksamaal üldiselt kiiret võitu. Peakorteri sõjateadetes kõneldi ju aina suurtest võitudest, millede puhul oli võetud tuhandeid vange, saadud palju suurtükke ja muid sõjatarbeid, ja vastase kabuhirmus põgenemisest tervel rindel, kus vaid sakslased peale tungisid. Näib, nagu ei oleks mitte ainult saksa rahvas, vaid ka sõjaväe ülemjuhatus lühinägelikult uskunud, et võit on täiesti kindel. See võidukindlus oligi põhjuseks, miks kindral von Moltke tegi 25. augustil uue suure vea. Nimelt kui Ida-Preisi elanike hädaldamised Preisimaale sissetunginud venelaste vägivallategude üle järjest valjemaks muutusid, ei pidanud ta närvid enam vastu. Ta otsustas 2. ja 3. armeest kummastki eraldada 1 korpuse ja saata nad idarindele. Kindral von Moltke oli võidus läänerindel juba nii kindel olnud, et kavatsenud algul idarindele saata koguni 6 korpust. Ainult operatiivosakonna ülema kolonel von Tappeni vastuseismisel loobunud ta sellest kavatsusest.

Kuigi on raske ütelda, kas need idarindele saadetud 2 korpust oleksid Marne'i lahingu sakslastele võitnud, ei saa siiski alahinnata seda jõudu, mille võrra Saksa sõjavägi läänerindel nende korpuste ärasaatmisega nõrgestus.

Näib ka, et võiduteated, mis Saksa armeed peakorterile saatsid, olid sageli tugevasti liialdatud, kuid peakorter ei suhtunud nendele siiski küllalt arvustavalt. Teataval määral tuli sakslastele Maailmasõjas kahjuks nende kerge võit prantslaste üle 1870.—1871. aastail. Kui prantslased ka Maailmasõjas algul edasi ei pääsenud, vaid sakslaste ees kõikjal taandusid, siis järeldasid sakslased sellest ekslikult, et prantslased ei ole nendele üldse tasavägised vastased.

Kuna sakslased olid sellest ajast peale, mil loodi Saksa keisririik, sõjaväe korraldusel ja ka muudel aladel teinud suuri edusamme, siis olid nad muutunud väga upsakaks ega pidanud teisi rahvaid enam endaväärilisteks. Peaaegu ükski sakslane ei kahelnud kindlas võidus, küsimus seisis vaid selles, kui ruttu vastane alla surutakse. Juba sõja esimesil päevil hakkasid seepärast Saksa ajalehed arutama, millised maad ära võtta prantslastelt ja millised venelastelt, samuti mis teha võidetud Belgiaga — üldse, ajalehed hakkasid juba karu nahka jagama.

Iseteadvus on niihästi üksikisikule kui ka kogu rahvale hädavajalik, kuid ta on sootuks iseasi kui upsakus ja endast liiga suures arvamises olek. Iseteadvus arvestab õiglaselt, tõelist jõudu mitte üle- ega ka alahinnates, upsakus ja endast liiga suures arvamises olek arvestab vaid kujutletavat jõudu. Enne Marne'i lahingut oli saksa rahvas kõigi oma juhtidega upsakuse ja endast liiga suures arvamises oleku võimuses.

Marne'i suunas.

Prantsuse vasaku tiiva kiire taandumine oli kindral Joffre'ile lõplikult selgeks teinud, et „XVII plaan" on ebaõnnestunud. See plaan valmistati teatavasti Prantsuse peastaabis 1913. aastal kindral Joffre'i enda juhatusel ja ta oli pärast 1871. aastat tehtud sõjaplaanidest seitsmeteistkümnes. Vastavalt sellele plaanile tuli kogu Prantsuse sõjavägi koondada kahte pearühma, nimelt üks Belfort-Nancy joonele, et siit Metzi ja Strassburgi vahel peale tungida kagu suunas, teine aga Verdun-Hirsoni joonele, et peale tungida Thionville'i või Belgia suunas, olenevalt sellest, kas sakslased rikuvad Belgia erapooletust või mitte. „XVII plaan" ei andnud aga teostamisel tulemusi, prantslaste pealetungid äpardusid ja nad olid kiiresti taandumas kogu oma põhjapoolsel rindel, kus sakslased suurte jõududega peale tungisid.

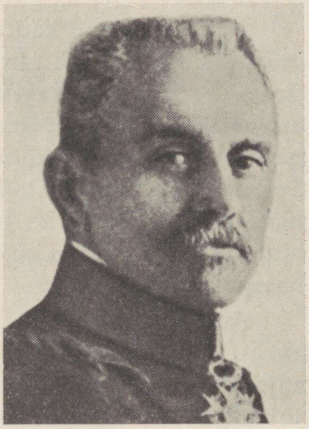

Kindral Maunoury.

Kindral Joffre otsustas nüüd „XVII plaani" rusudest koostada uue, olukorra nõudeile vastava sõjaplaani, mis oleks võimaldanud taanduvaile sõjavägedele asuda uuesti pealetungile. Seks otstarbeks otsustas ta Prantsuse sõjaväe keskosa ja vasakut tiiba tugevasti tagasi tõmmata, vahepeal paremalt tiivalt Elsassist ära tuua mõned sõjaväeosad ja moodustada nendest vasakul tiival uus, 6. armee, kelle juhatajaks määrati kindral Maunoury. Selle armee koostisse arvati 7. korpus, kindral Sordet' ratsaväekorpus, 4 reservdiviisi ja tarviduse korral pidi selle koostisse üle minema veel 1 korpus.

Saksa sõjaväe juhatuse mõtlematus, mille aluseks oli pime usk oma võidusse, näis võimaldavat kindral Joffre'il ta kava teostamist. Selle asemel, et paremat tiiba kõvendada, nagu tungivalt nõudis krahv Schlieffen, oli kindral von Moltke seda nõrgestanud. Nimelt oli 7 diviisi jäetud Maubeuge'i ja Givet'd piirama ning Antverpeni valvama, kuigi krahv Schlieffeni plaani järgi oleks selleks otstarbeks pidanud kasutama ainult maakaitseväge ja formeeritavaid ersatz-väeosasid. Peale selle oli kindral von Moltke, olles oma võidus juba kindel, saatnud 2 korpust idarindele venelaste vastu, kuigi varsti selgus, et venelastest oleks ka ilma nende 2 korpusetagi jagu saadud.

Vastavalt kindral Joffre'i poolt 25. augustil antud käsule pidi 6. armee 2. septembriks koonduma Somme'i jõe äärde, Amiens'i ümbrusesse. Seni pidid Prantsuse 3., 4. ja 5. armee koos inglas-

tega — pikkamisi taandudes — püüdma vastast tagasi hoida nii palju kui vähegi võimalik. Niipea kui 6. armee võitlusvalmis on, pidi ta koos inglaste ja 4. ning 5. armeega asuma vastupealetungile.

Ometi ei teostunud ka see kindral Joffre'i kava ja prantslased olid sunnitud jätkama taandumist. Saksa 1. armee ründas nimelt Prantsuse 6. armeed juba siis, kui ta oli Somme'i äärde alles koondumas. Peale selle ei olnud ka inglased, kes Le Cateau juures olid tugevasti kannatada saanud, veel täiesti võitlusvalmis.

Prantsuse sõjaväe üldine seisukord oli nüüd selline, et ta võis ülemjuhatajale valmistada küllalt muret, kuigi suur sõjavägi nii kergesti kokku ei varise. Igatahes kirjutab kindral Joffre oma mälestusis:

„Olime alanud kaotuste reaga. Prantsuse sõdur andub kergesti mõjutusile; ta võib sama ruttu, nagu vaimustub, kaotada ka usalduse. Kas peab ta vastu ses raskes katses, mida talt nõutakse, kuna augustikuu lõpu hirmus palavus olukorda veelgi halvendab. Kurnatuse ja väsimuse kohta saadud tõendused ei andnud mulle rahu. Seljakotte oli mõnes kohas teele visatud või kraaviäärele jäetud, ja näis, nagu ei oleks ka juhtkond, kelle mõjuvõim ei olnud veel saanud küllalt kindlaks kujuneda, asjast alati tarviliku energiaga kinni haaranud."

Ka seltskonnas ei olnud meeleolu kuigi hea ja loomulikult hakati otsima äpardustes süüdlast. Kõige lähemal seisis muidugi sõjavägede ülemjuhataja, ja valitsus hakkas juba kaaluma ülemjuhataja vahetamise küsimust. Võib-olla tegi ta antud olukorras siiski targasti, kui jättis kindral Joffre'i paigale, sest ülemjuhataja vahetus sellises kriitilises olukorras oleks vaevalt sobiv olnud.

Vahepeal pidas kindral von Moltke üldist olukorda sõjaväljal väga heaks. Idarindel olid venelased Tannenbergi lahingus kõvasti lüüa saanud ja ka Austria-Ungari rindel käis keskriikide sõjavägede käsi üsna hästi. Läänerindel ei näinud prantslased tõsisele vastupealetungile suutelised olevat — inglased aga olid rindelt üldse kadunud! — seepärast tuli siin lakkamatult peale suruda ja vastased edasi lõunasse ajada. Tagaajamisel, mille sihiks oli peamiselt ikka Prantsuse vasaku tiiva haarang, liikusid Saksa armeed järgmiselt: 1. armee lääne pool Pariisi Seine'i jõe suunas, nii et esialgse kava järgi tuli haarangusse k a P a r i i s, 2. armee põhja poolt otse Pariisi peale, 3. armee Marne'i jõe ääres Pariisist ida pool asuva Château-Thierry suunas, 4. armee samuti Marne'i jõe ääres asuva Épernay suunas ja 5. armee Marne'i jõe suunas Châlons-sur-Marne'i ja Vitry-le-François' vahel. 6. ja 7. armee pidid vastast vaid kinni hoidma, kui ta aga hakkab taanduma, siis talle Touli ja Épinali vahel üle Moseli järele tungima.

Ka kindral von Moltke kava äpardus.

Kui inglased pärast Le Cateau lahingut kiiresti lõuna suunas taandusid, pöördus kindral von Klucki 1. armee jälle edelasse. Arvatakse, ta olevat mõtelnud, et inglased on taandunud ses suunas ja püüavad pääseda mere äärde. Saksa 1. armee edasiliikumine edela suunas, et prantslasi sügavasti haarata, oli ka Saksa sõjaplaaniga kooskõlas. Edela suunas edasi liikudes sattuski kindral von Klucki

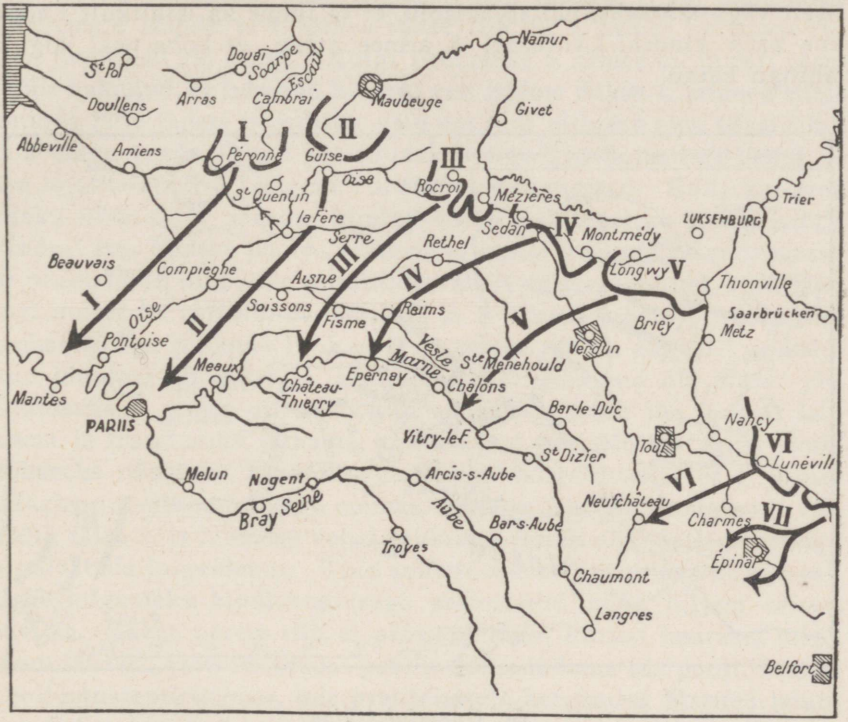

Saksa armeede (I—VII) edasitungisuunad kindral von Moltke poolt 27. augustil antud käsu kohaselt.

armee Amiens-Péronne'i joonel kokku Prantsuse 6. armeega ja kuna see ei olnud veel täiesti võitlusvalmis, pidid prantslased kiiresti tõmbuma Pariisi kindlustuste varju.

Vaevalt oli aga kindral von Klucki armee saanud edelasse pöörduda, kui ta kohe jälle pidi tagasi lõunasse suunduma, sest kindral Joffre oli kindral Lanrezacile andnud käsu peatuda ja tagaajavaid sakslasi tagasi tõrjuda, et sellega kergendada inglaste seisukorda. Kindral von Bülow'le tegi prantslaste vasturünnak hirmu ja ta kutsus endale appi kindral von Klucki armee.

Kindral Lanrezaci ülesanne oli äärmiselt raske. Ta 5. armee taandus 50 km laiusel rindel edela suunas, kuid nüüd pidi ta ühe

päeva jooksul oma armee ümber korraldama loode suunas, et vastasele peale tungida. Samal ajal olid vaenlase tugevad sõjaväeosad tal kannul ja võisid rünnata ta paremat tiiba. Kindral Lanrezac juhtis ülemjuhataja tähelepanu sellele seisukorrale, kuid kindral Joffre ägestus ja ähvardas kindral Lanrezaci tagandada, kui ta ilma pikema jututa käsku ei täida.

Et kindral Joffre pidas kavatsetud vastupealetungi strateegiliselt väga tähtsaks, näitab asjaolu, et ta ilmus ka isiklikult Laoni, kus asus kindral Lanrezaci 5. armee staap, et koha peal jälgida lahingu käiku.

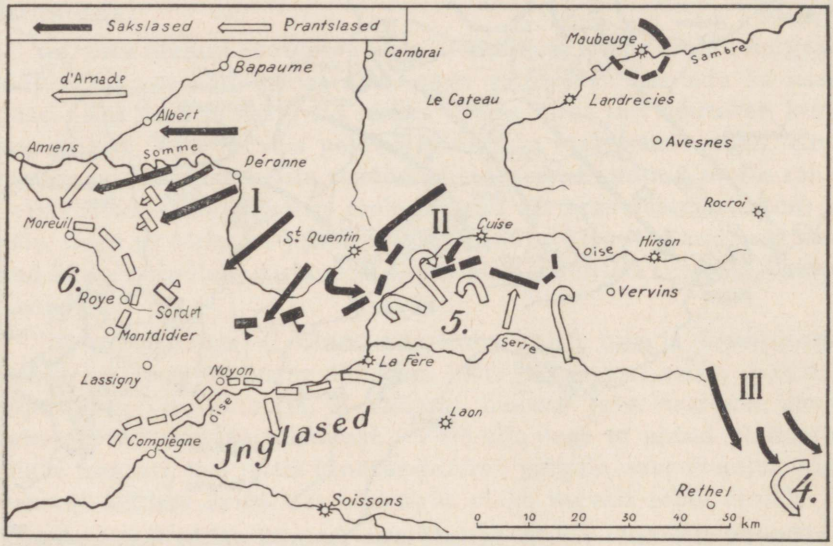

St. Quentini lahing.

29. augustil tuli kindral Lanrezaci ja kindral von Bülow' armeede vahel St. Quentin-Guise-Vervins'i joonel suur lahing, milles prantslastel algul oli isegi õnne, sest uduse ilma tõttu üllatas nende rünne sakslasi. Preisi kaardiväekorpus, 10. korpus ja üks reservkorpus said nii suuri kahjusid, et kindral von Bülow kutsus kindral von Klucki armee endale ruttu appi, mis, nagu juba varem tähendatud, sundis viimast oma liikumissuunda muutma. Vähehaaval läks algatus jälle sakslaste kätte ja 30. augusti hommikul hakkasid prantslased uuesti taanduma ning asusid La Fère-Laoni joonele.

Kuna inglased olid vahepeal peatuma jäänud Noyon-La Fère'i joonele, siis moodustus siin pärast nädalpäevi kestnud visa võitlust liitlastel jälle ühine rinne. Ka ida pool asuvad Prantsuse sõjaväed

olid kohe taandunud uutele seisukohtadele, et rinne püsiks ühtlasena.

Pärast St. Quentin-Guise'i lahingut pani kindral Lanrezac 5. armee juhatamise maha.

Prantsuse 5. armee oli juba teist korda pääsenud õige raskest seisukorrast. Tuleb pidada nimelt silmas, et ta mõlemad tiivad olid siin täiesti kaitsetud, kuna inglased olid vasakul tiival taandunud kaugemale läände ja 4. armee vasak tiib oli 5. armee paremast tiivast umbes 40 km eemal. Kuigi Prantsuse 5. armee oli uuesti taanduma hakanud, ei lubanud kindral von Bülow Saksa 1. armeed edela suunda jälle tagasi pöörduda, vaid see pidi jätkama oma edasiliikumist kagu poole, Oise'i jõe suunas Compiègne-Soissons'i vahel, et ära lõigata kindral Lanrezaci armee taandumisteed. Enne kui seda käsku siiski täita, pöördus kindral von Kluck tegeliku ülemjuhataja kindral von Moltke poole. Viimane ei olnud üksi mures sellepärast, et prantslased olid jälle ta pihtide vahelt välja pääsenud, vaid talle tegi muret ka asjaolu, et Saksa 2. ja 3. armee vahele oli tekkinud umbes 50 km pikkune lünk, sest 3. armee oli 29. augustil pöördunud lõunasse, et aidata 4. armeed, kes ei pääsenud üle Maasi jõe. Prantsuse 4. armee oli nüüd küll sunnitud Maasi jõe joonelt lahkuma ja taandumist jätkama, aga kindral von Moltke arvas siiski kohaseks nõustuda kindral von Bülow' korraldusega, et 1. armee jätkaks uut liikumist kagu suunas, millega lühenes rinne ja oli võimalik täita 2. ja 3. armee vahel tekkinud lünka ning sellega esialgu kindlustada julgeolekut. Kuid sellega astuti ühtlasi samm, mis esialgse julgeoleku kindlustamisega saavutatud hüve hiljem täiesti hävitas. Saksa parem tiib ei pidanud nüüd Pariisi haarama mitte enam läänest, vaid Prantsuse pealinnast mööduma ida poolt, Pariisi kindlustustepiirkonnas, mis prantslastele kergendas Marne'i lahingus Saksa paremale tiivale kallale tungida, kui selleks tuli paras aeg.

Kõige kiiremini oli seni edasi tunginud kindral von Klucki 1. armee, mida tuleb peamiselt seletada ka vastas olnud Inglise, osalt ka Prantsuse sõjavägede nõrkusega. Kindral von Bülow' 2. armee ei jõudnud Prantsuse 5. armeed nii ruttu tagasi suruda, kuna see oli küllalt tugev ja vahvasti võideldes laskis vaenlast vaid pikkamisi edasi.

Samuti oli lugu kindral parun von Hauseni 3. armeega. Temagi oli koos 1. ja 2. armeega Belgiast Prantsusmaale jõudnud juba 24. augustil, aga püüdes Maasi jõest üle pääseda, leidis ta prantslastelt õige tugevat vastupanu. Vähehaaval pääsesid sakslased siiski üle jõe ja korraldasid endile lääne pool jõge tugevad seisukohad. 27. augustil hakkasid nad siis edasi tungima, kuna prantslased taandusid kava kohaselt. Kuid varsti peatusid prantslased Méziè-

res-Sedani joonel ning 29. augustil tuli siin Saksa 3. ja Prantsuse 4. armee vahel äge lahing. Eriti tugevasti panid prantslased vastu Charleville'i linna juures Maasi kaldal, Mézières'i lähedal. Kolm suurt silda olid mineeritud ja kui sakslased olid linna tunginud, lasksid prantslased sillad õhku ning hävitasid suurtükitulega linna tunginud sakslased. Lõpuks olid prantslased siingi sunnitud taanduma Aisne'i jõe põhjakaldale. Nii olid siis ka Saksa 3. armee vastas olev Prantsuse sõjavägi tõrjutud samale joonele, kuhu mõni päev varem olid jõudnud kindral von Klucki ja kindral von Bülow' vastas olevad Inglise ja Prantsuse sõjaväed.

Kindral parun von Hausen.

Ka Saksa 4. armee edasitung Prantsusmaale Sedan-Montmédy piirkonnas ei olnud kuigi kerge. Prantslased lasksid siin Würtembergi hertsogi Albrechti sõjaväe algul küll kergesti üle Maasi jõe tulla, siis purustati aga sillad ja Prantsuse suurtükid hakkasid üle jõe pääsenud sakslasi maha niitma. Kohati ei suutnud sakslased vastu pidada ja taandusid ida poole jõge. Ent 31. augustil hakkasid prantslased ka siin tagasi tõmbuma Retheli ja Vouziers' suunas, ja sakslased olid kohe kannul.

Kaugemal lõunas ühines Saksa 4 esimese armee võidurännakuga Pariisi suunas ka Saksa kroonprints Wilhelmi 5. armee. 26. augustil oli ta teatavasti vallutanud vananenud Longwy kindluse, mis asus üsna Prantsuse piiri läheduses. Siit vähe lääne pool oli teine väike piirikindlus Montmédy. Kui selle nõrk garnison välja tungis, et sakslaste edasiliikumist takistada, langes ta vangi.

Vähe halvemini käis kroonprints Wilhelmi käsi Longwyst lõuna pool Longuyon'i ja Spincort'i vahel, kuhu Prantsuse 3. armee 6. korpus ja mõned väiksemad sõjaväeosad olid taandunud pärast oma võitu 24. augustil sakslaste üle Arloni ja Virtoni juures. Seegi kord löödi sakslased suurte kahjudega tagasi.

Kuna aga kogu Prantsuse läänepoolne sõjavägi oli sakslaste haarangu vältimiseks taganemas, siis pidi ka see sõjaväeosa tõmbuma kaugemale lääne, Vouziers' ja Verduni vahele. Sellest tehti Saksamaal suur number ja Saksa peastaap teatas 1. septembril, et prantslased olid Reimsi ja Verduni vahel põhjalikult lüüa saanud ja et keiser Wilhelm II ise oli lahingut pealt vaatamas olnud. Et kroonprints Wilhelmi võitu veelgi tähtsamaks teha, lisas peakorter

juurde, siin olevat lahingust osa võtnud tervelt 10 Prantsuse korpust.

30. augustil siirdus Saksa peastaap — „suur peakorter" — Koblenzist Luksemburgi. Ta oli Koblenzi nii kauaks jäänud seepärast, et taheti pidada kindlamat ühendust idarindega. Nagu tähendatud, ei olnud sidepidamine Saksa sõjaväes üldiselt nii hästi korraldatud, nagu seda oleks võinud oodata Saksa sõjaväe muidu eeskujuliku korralduse järgi. Kuna pärast venelaste tugevat lüüasaamist Tannenbergi lahingus näis idarindel suhteliselt vaikseks jäävat, siis ei võinud peakorteri lääne poole viimiseks enam takistusi olla.

Würtembergi hertsog Albrecht.

Ometi ei olnud peakorteri Luksemburgi üleviimisest läänerinde seisukohalt suuremat kasu, sest side jäi endiselt puudulikuks. Ainult 1., 2. ja 3. armeega oli peakorteril raadioühendus, teistega vaid telefoniühendus. Peakorteri raadiojaam oli tööga liiga koormatud ja pealegi veel nõrk, nii et ühendusepidamine kaugemal läänes asuva 1. armeega läks raskeks. Ka segas Saksa peakorteri raadiojaama sageli Prantsuse Eiffeli raadiojaam. Käsud ja teated olid seetõttu tihti puudulikud, raadioteateid tuli mitu korda uuesti edasi anda, enne kui neist aru saadi. On loomulik, et käsud sageli viibisid ja saabusid alles siis, kui olukord juba oli muutunud. Sellal kui Saksa sõjaväe parem tiib liikus lõuna poole, hakkasid sakslased ka Maubeuge'i kindlust piirama, mis kindral von Bülow' sõjaväele oli teatud määral teel ees. Niipea kui Namuri kindlus langes, ruttasid seda piiranud Saksa sõjaväeosad Maubeuge'i kindluse alla.

Ka Maubeuge oma 6 küllalt tugeva fordiga, mida ühendasid üsna head vahekindlustused, oli siiski juba vananenud kindlus. Kui suur kindluse kaitsevägi tõepoolest oli, ei ole täpselt teada. Sakslased väidavad, et kindluse langemisel sattunud nende kätte vangi umbes 40 tuhat meest, nende hulgas mõnisada inglast, kes olid taandunud Maubeuge'i siis, kui kindral von Kluck püüdis inglasi haarata ja neid kõiki Maubeuge'i paisata. Prantslased seevastu seletavad, et kindluses olnud üldse vaid umbes 20 tuhat meest ja kuna nendest kindluse piiramise ajal kahtlemata hulk langes, siis ei saanud vangide arv kuidagi olla 40 tuhat.

Maubeuge'i kindluse vallutamiseks eraldati 2 korpust kindral

von Zwehl'i juhatusel. Kordus sama, mis Liége'i ja Namuri kindluste piiramiselgi: 42-sm, 30,5-sm ja 21-sm mortiiride tulele ei suutnud fordid kauem vastu seista kui 2 nädalat, olgugi et prantslased kahtlemata võitlesid väga vahvasti. 7. septembril oli kindluse komandant kindral F o u r n i e r sunnitud varemeteks muutunud kindlusele tõmbama valge lipu. Ainult umbes tuhandel mehel major Charlier' juhatusel õnnestus piiravate sakslaste vahelt läbi murda ja Prantsuse sõjaväe juurde jõuda.

Maubeuge'i kindlus oli küll langenud, aga ta piirajad ei jõudnud enam õigeks ajaks Marne'i jõe äärde, kus sakslased neid hädasti vajasid. Nii oli Maubeuge'i kindlus prantslastele olnud teataval määral kasuks, kuigi Prantsuse sõjaplaani seisukohalt ei olnudki tal kaitse, vaid pealetungi ülesanne. Paljude aastate kestes oli ta olnud ainult väliväe tugipunktiks. Prantsuse sõjavägi oli Maubeuge'ist juba kaugele lõuna poole taandunud ja kindlusel ei olnud õieti enam mingit strateegilist ülesannet täita. Ka kindluse garnison ei olnud küllalt tugev selleks, et ta oleks võinud väljatungidega sakslasi küllaldaselt kimbutada. Kuna Maubeuge'i kindluse piiramine küllalt suure osa Saksa sõjaväge väga tähtsal ajal kinni pidas — teatavasti oli krahv Schlieffeni plaani järgi kindluse piiramiseks määratud II liigi sõjavägi, kuid kindral von Moltke ei käinud selle plaani järgi — siis oli tal omajagu tähtsust järgnevate võitluste arenemisel.

Sakslased pidasid Maubeuge'i kindluse vallutamist väga suureks võiduks, sest see kindlus olnud keskpunktiks Namuri, Rocroi, Condé ja Valenciennes'i kindlustele, mis pidid takistama sissetungi Põhja-Prantsusmaale. Kuid tõepoolest ei olnud sedalaadi kindlustel uue aja sõjariistade juures vaenlase kinnihoidmisel enam kuigi suurt tähtsust. Isegi kui Maubeuge'i kindlus oleks suutnud kuude kaupa vastu panna, ei oleks see avaldanud pisimatki mõju sakslaste edasitungile Prantsusmaa südamesse, välja arvatud vast see kahju, mis oleks toonud suhteliselt väikese sõjaväe kinnihoidmine kindluse all.

Muidugi on ka nii väikesel sõjaväel tähtsust teatud olukorras, nagu see oli ehk Marne'i lahingus, kus need puuduvad 2 korpust oleksid võinud lahingu käiku omajagu mõjutada, eriti kui oleksid paigale jäänud ka teised korpused, kes just Marne'i lahingu ajaks mõtlematult mujale saadeti. Maubeuge'i kindluse vallutamine ei kergendanud aga iseendast kuigi palju sakslaste seisukorda nende üldise sõjakava suhtes.

Kõik Prantsuse piirikindlused olid vanad ja nõrgad moodsa sõjariista jaoks. Belgia kindluste Liége'i ja Namuri saatus oli prantslastele selgesti näidanud, et nõrgapoolsed kindlused ei suuda Saksa raskesuurtükkidele kuigi kaua vastu seista, seepärast ei võinud sellistele kindlustele ka enam suurt lootust panna.

Nende kindluste väikesed garnisonid püüdsid enamasti, kui vastupanuks ei olnud enam väljavaateid, ühineda Prantsuse väliväega, mis vahel ka õnnestus.

Kui sakslased lähenesid Les Ayvelles'i fordile, laskis fordi komandant paigutada suurtükid lahtisele väljale, sest fort ei valitsenud küllaldaselt sakslaste tulekuteed Charleville'i ja Donchery vahel. Saksa raskepatareid hävitasid aga õige ruttu Prantsuse suurtükkide seisukohad, kuna fort ise ei saanud lasta ühtki pauku, sest sakslased lasksid ta juba eemalt puruks. Fordi garnison pääses

Maubeuge'i kindluse purustatud soomustorn.

minema, ainult komandant jäi paigale. Saksa sõdurid leidsid ta kasematist surnuna, revolver käes. Selline endaohverdus võib tunduda mõttetuna, kuid kõlbeliselt ei ole ta siiski alati väärtusetu. Väikese Hirsoni kindluse laskis garnison ise õhku, enne kui ta ühines kindral Lanrezaci taanduva armeega. Ei olnud mingit mõtet jääda sesse nõrka kindlusse vaid selleks, et ennast sakslastele vangi anda.

30. augustil hõljus esimene Saksa lennuk Pariisi Elisée väljaku kohal ja Prantsuse pealinna elanikud mõistsid, et olukord oli muutunud äärmiselt tõsiseks. Nüüd pingutus kogu prantsuse rahva jõud äärmisele vastupanule. Põhjast ja idast võidurännakul pealinna poole liikuv vaenlane tuli tugeva löögiga seisma panna. Kuna aga liitlased selle löögi andmiseks ei olnud veel küllalt ette valmista-

tud, loobus kindral Joffre otsustava lahingu vastuvõtmisest Noyon-Verduni joonel ja liitlaste sõjaväed jätkasid taandumist. Vastupealetungi mõte ei olnud siiski kõrvale jäetud, vaid edasi lükatud, kuni tingimused muutuvad soodsamaks. Prantsuse sõjaväe juhtidel olid väga hästi meeles Metzi ja Sedani allaandmine 1870.—1871. aasta sõjas ja niisugust katastroofi tahtis kindral Joffre kindlasti vältida. Ta kavatses taanduda Marne'i jõe äärde, tarviduse korral aga isegi veel kaugemale lõunasse, kui vastupealetungi ettevalmistused rohkem aega nõuavad. Tugevate Pariisi ja Épinali kindluste vahel ei olnud prantslastel karta haarangut, maaala oli sõjaväe juhtidele manöövrite ja harjutuste läbi põhjalikult tuntud, ühendusteed kõige paremad ja täielisemad — ka tugevamal vastasel ei olnud siin hõlpus Prantsuse sõjaväge purustada.

Prantsuse sõjaväe juhatusel ei olnud sakslaste sõjaplaani suhtes nüüd enam mingit kahtlust. Oli täiesti selge, et see on krahv Schlieffeni tuntud plaan — suur haarang põhja poolt, Prantsuse sõjaväe päev-päevalt kagu poole väiksemasse piirkonda surumine, tema pigistamine raudsesse rõngasse, nii et prantslastel ei jää muud üle kui katsuda sakslaste tugevast rõngast läbi murda või alla anda. Et sellist suurt hädaohtu vältida, läks enne vaja palju tööd, jõudude koondamist mitte ainult sõjaväe, vaid ka kõigil teistel aladel. Seepärast on arusaadav, et kaugemale taandumine oli paratamatu, kuni jõutakse korda seada kõik vajalik.

Kõigepealt oli sõjaväel puudus suurtükkidest ja kuulipildujatest ja neid tuli nii palju juurde muretseda, kui lühike aeg seda vähegi võimaldas.

Senine sõjakäik oli muuseas näidanud, et ka terve rida sõjaväe kõrgemaid juhte, kindraleid ja kolonele ei seisnud oma ülesande kõrgusel ja sõjaväe kõrgemas juhtkonnas tuli ette võtta ümberpaigutusi. Nii paigutati augustikuu jooksul teistele kohtadele üksi 33 kindralit, neist 2 armeejuhatajat, 7 korpusekomandöri, 20 jalaväe- ja 4 ratsaväediviisi ülemat.

Samuti tähtis oli seisukorra poliitiline külg. Kindral Joffre mõtles juba päris tõsiselt ülemjuhataja kohalt lahkumisele, kuna ta teiste kindralite poolt alati küllaldast toetust ei leidnud, ja poliitilised mõjutused kitsendasid tugevasti ta tegevusvabadust.

Ometi sai prantsuse rahva suur isamaa-armastus ja terve vaist ses tõsises seisukorras kõigist raskusist üle. Kõigepealt moodustati laialdasel alusel seisev rahvusliku kaitse valitsus, milles peale peaministri sotsialist René Viviani olid veel Delcassé välisministriks, mõõdukas sotsialist Millerand sõjaministriks, tema kuulus kaaserakondlane Briand kohtuministriks, vanameelne senaator Ribot rahaministriks, Prantsuse marksistlike sotsialistide tuntud juht Jules Guesde, kes seni oli kindlasti selle vastu seisnud, et sotsialistid valitsusest osa võtaksid, astus nüüd valit-

susse portfellita ministrina. Peale selle tulid valitsusse veel avalikkude tööde ministrina sotsialist Marcel Semba, asumaade ministrina Doumergue, siseministrina Malvy, mereministrina Augagneur, kaubandusministrina Thomson, põllutööministrina David, haridusministrina Sarraut ja tööministrina Bienvenu-Martin.

See valitsus, kes koosnes Prantsuse mitmekesiste erakondade tuntuimaist poliitikameestest, oli küllalt suuteline endale kogu rahva usaldust võitma. Nii kriitilises olukorras, nagu Prantsusmaa nüüd oli, vajas valitsus, kui ta tahtis edukalt töötada, kõigepealt kogu rahva täielist usaldust, mis on võimalik ainult demokraatlikus riigis, kuna mujal see võib olla vaid näiline.

Suurt mõju Prantsuse rahva endausalduse kindlustamisele avaldas ka Inglise valitsuse seisukohavõtt.

Prantsuse ja Inglise sõjaväe juhtide vahekord ei olnud seni kõige parem olnud. Nad tegid üksteisele küllalt etteheiteid, peamiselt puudulikus vastastikuses abistamises vajaduse korral. Ühenduses St. Quentini lahinguga läks vahekord veelgi halvemaks. Kindral Lanrezac oli nimelt Inglise 1. korpuse komandöri palunud, et see teda St. Quentini ründamisel toetaks. Kui aga pealetung algas, teatas kindral Haig, et feldmarssal French olevat aitamise ära keelanud, kuna terve Inglise sõjavägi vajavat puhkust. Ägeda mehena, nagu kindral Lanrezac oli, hakkas ta inglasi teravalt laitma, nimetades nende teguviisi pettuseks. Inglased said sellest kuulda ja on loomulik, et see neid pahandas.

Samal ajal käis kindral Joffre Compiègne'is feldmarssal Frenchi juures ja püüdis teda veenda oma sõjaväge uuesti võitlusse saatma, kuid feldmarssal French oli kangekaelne. Seejuures ei puudunud ka humoorikas vahejuhtum. „Nägin selgesti," jutustab kindral Joffre, „kuidas Inglise peastaabi ülem sir Archibald Murray feldmarssal Frenchi kuuesiilust tõmbas, nagu hoides teda tagasi minu palvega nõustumast." Feldmarssal French vastaski lõplikult ja kindlasti, et 8 päeva pärast, kui mehed on puhanud, on ta valmis kindral Joffre'i soovi täitma.

Pärast liitlaste esimesi äpardusi ei näinud feldmarssal Frenchil Prantsuse sõjaväe juhtidesse enam usku olevat. Igatahes telegrafeeris ta 31. augustil Londonisse: „Minu usaldus Prantsuse sõjaväe juhtide võimesse, sõda õnnelikult lõpule viia, on ruttu kadumas."

Inglise sõjaminister feldmarssal Kitchener ja valitsus vaatasid aga seisukorrale hoopis teisiti. 1. septembril sõitis feldmarssal Kitchener ise Prantsusmaale, et seisukorraga lähemalt tutvuda ja ühtlasi sobitada Inglise ning Prantsuse sõjavägede vahel tegutsemiseks enam kooskõla.

Kui Inglismaa oli kord sõtta astunud, siis oli ta seda teinud pärast pikka ja põhjalikku kaalumist. Nüüd ei saanud enam juttugi olla taganemisest. Belgia ning Prantsusmaa purustamine ja sakslaste võimusesse langemine ähvardas tuua ka inglastele suurt hädaohtu. Oma tuntud visaduse ja tahtejõuga asus Inglismaa nüüd tegevusse, et sõda lõpeks liitlaste võiduga. Kogu oma suure jõutagavara pani Inglismaa sõja teenistusse. Prantslased võisid julged olla, et inglased täidavad oma kohustust lõpuni ega jäta neid maha.

Prantslaste julgeolukut tõstis ka kokkulepe, mis 4. septembril Londonis sõlmiti ja mille sisu oli järgmine:

Inglise sõjaminister feldmarssal Herbert Kitchener.

„Allakirjutanud, volitatud oma valitsuste poolt, teevad järgmise lepingu:

Suur-Britannia, Prantsuse ja Vene valitsused kohustuvad omavahel, et nad käesoleva sõja ajal ei tee mingit eri rahu.

Nimetatud kolm valitsust lepivad kokku, et kui tuleb võimalus hakata nõu pidama rahu tingimusist, ükski liitriikidest ei esita mingeid rahu tingimusi, enne kui ta ei ole selleks oma mõlemalt liitlaselt nõusolekut saanud.

Sir Edward Grey, välisminister. Paul Gambon, Prantsuse saadik Londonis. Krahv Benckendorff, Vene saadik Londonis."

Selle lepinguga ühinesid hiljem veel Belgia, Serbia ning Jaapan, ja kõik allakirjutanud pidasid sellest ka lõpuni kinni, välja arvatud Venemaa, kes revolutsiooni tõttu liitlaste hulgast välja langes.

Kuigi tähendatud kokkulepe sõlmiti Londonis, on siiski põhjust arvata, et ta algatajaks oli Prantsuse välisminister Delcassé, sest sellisest kokkuleppest olid kõige enam huvitatud just prantslased — muidugi ka belglased. Kogu põhjapoolne Prantsusmaa Lille-Pariis-Verduni joonel oli langenud võidukalt edasirühkivate sakslaste kätte. Kui prantslased oleksid ka lõuna pool, uutel seisukohtadel, kuhu nad olid asunud, raskesti lüüa saanud, siis oleksid Prantsusmaad võinud päästa vaid ta liitlased Inglismaa ja Venemaa. Seepärast on arusaadav, et Prantsuse valitsus hetkel, mil ta ise oli Pariisist Bordeaux'sse siirdumas ja kindral Joffre palavikuliselt valmistus uuele võitlusele, mille tagajärjed võisid prantslastele olla väga kurvad, püüdis maale kindlustada vajalikku toe-

tust juhtumiks, kui asi läheb üsna halvaks. Nüüd oli igatahes olemas kindel lootus, et Prantsusmaa raskete äparduste korral ei jää saatuse hoolde, vaid ta tugevad liitlased jätkavad võitlust, kuni seisukord ausa rahu tegemiseks muutub soodsaks.

Väsimatu energiaga korraldas kindral Joffre oma sõjavägesid uutele seisukohtadele Bray-sur-Seine-Nogent-Arcis-sur-Aube--Vitry-le-François' joonel. Ta peakorter asus Bar-sur-Aube'is. Kõikjalt Prantsusmaalt, mis veel ei olnud vaenlase võimuses, veeresid lakkamatult rongid ja autod sõjavägede, relvade ja sõjamoonaga Pariisi ja Troyes' poole, kust nad saadeti edasi rindele.

Kindral Foch.

Kindral Joffre'i sõjaväe seis põhjarindel oli järgmine: paremal tiival seisis 3. armee, kelle juhiks oli nüüd kindral Sarrail. Ses armees oli 3 korpust, 3 reservdiviisi ja 1 ratsaväediviis. Toetudes oma parema tiivaga Verdunile, pidas ta põhja pool Marne-Reini kanalit järelvõitlusi. 3. armeest vasakul seisis 4. armee, endiselt kindral de Langle de Cary juhatusel. Temas oli 3 korpust ja 1 asumaa-korpus. Võideldes oli ta tagasi tõmbunud Ornain'i jõe joonele. 4. ja 5. armee vahele ilmus uus üksus — 9. armee — kindral Fochi juhatusel, kes oma sõjaväe koondas Vitry-le-François-Sézanne'i ümbrusesse. Ses armees oli 2 korpust, 1 diviis, Maroko diviis, 2 reservdiviisi ja 1 ratsaväediviis.

9. armeest vasakul pool asus vahva 5. armee, kes senistes lahingutes oli juba palju kannatada saanud. Ta korraldas end nüüd uuteks võitlusteks kindral Franchet d'Espèrey juhatusel, kuna hoogne kindral Lanrezac oli pidanud lahkuma, peamiselt poliitilistel põhjustel. 5. armees oli 4 korpust, 3 diviisi, 3 reservdiviisi ja 1 brigaad ratsaväge.

Inglise ekspeditsiooniväest oli kõik 3 korpust pärale jõudnud ja ta korraldas end Pariisi kindlustuste varjus Crécy-en-Brie metsa juures.

Pariisis, mille sõjakuberneriks 26. augustil oli nimetatud kindral Galliéni, seisis peale garnisoni varuks veel 3 diviisi. Ühes garnisoniga moodustasid nad 8. armee.

Põhja pool Pariisi oli 6. armee kindral Maunoury juhatusel.

Pärast kokkupõrget kindral von Klucki 1. armeega Amiens'i juures oli ta siia taandunud. 6. armee seisis Prantsuse rinde äärmisel vasakul tiival ja tema koostisse kuulusid: 1 korpus, 1 diviis, 2 reservdiviisi ja 3 ratsaväediviisi, kokku umbes 100 tuhat meest.

Samal ajal, kui liitlaste rasked võitlused pealetungiva Saksa sõjaväega põhjarindel lõppesid liitlaste taandumisega uutele seisukohtadele, oli ka lõunarindel käimas äge lahing. Saksa 6. ja 7. armee püüdsid siin Touli ja Épinali kindluste vahelt läbi murda, et Charmes'i juures Moselit ületada. Kuid kõik katsed nurjusid ja sakslased ei suutnud vallutada ida pool Touli seisvat Nancy kindlustusterühma. Küll langes pärast kibedaid võitlusi sama rinde lõunatiival Épinalist kirde pool asuv St. Dié sakslaste kätte, aga siis oli nende jõud ka siin otsas ja jälle asusid mõlemad pooled Verdunist kuni Épinalini väsinult kaevikutes ning luurasid vastase nõrku kohti, et neid rünnata. Suuremat tulu aga sellest ei olnud.

Samuti langes siin piirkonnas 27. augustil sakslaste kätte tõkkefort Manonviller, mis kaitses Avricourt-Lunéville'i teed. Selle fordi vallutamine näitas uuesti, et kindlustused, kui neid ei toetanud välivägi, ei suutnud raskesuurtükkidele vastu seista. Seejärel, kui 42-sm mortiirid olid forti 13 km kauguselt 158 lasuga tulistanud, oli fort täiesti hävitatud, 3 m paksused betoonmüürid ja 30 sm paksused soomustornid purustatud. Fordi garnison võitles vahvasti ja jättis sakslaste kätte vaid rusuhunniku.

Saksa pealetung siin taotles algul ilmselt sihti — kergendada oma parema tiiva edasiliikumist. See pealetung pidi prantslasi takistama siit oma sõjavägesid sakslaste vastu põhjarindele ära viimast. Seda sihti saavutati aga vaevalt, sest kuna prantslased toetusid oma kindlustele, võisid nad põhjarinde jaoks küllalt suured sõjaväeosad vabastada. Teatavasti oli kindral Pau oma armeega siit juba lahkunud, et Marne'i jõe joont lahinguks ette valmistada.

Ka liitlased tegid väikesi vahevõtteid, et osaltki segada sakslaste edasitungi. Sellal, kui prantslased ja inglased 25. kuni 28. augustini põhja pool Oise'i, Aisne'i ja Maasi joont, St. Quentinist kuni Verdunini pealetungivate sakslastega ägedaid lahinguid lõid, astusid tegevusse ka belglased. 24. augustil võtsid nad 5 diviisiga ette väljatungi Antverpenist Saksa 2 korpuse vastu, kes asusid Antverpeni läheduses kindlustatud laagris ja kaitsesid Brüssel-Louvaini teed. Belgia ratsavägi tungis juba üsna Louvaini lähedusse, kuid pidi sakslaste vasturünnaku survel uuesti taanduma Antverpeni kindluse varju. 25. augusti õhtul astusid Louvaini elanikud, kuuldes oma sõjaväe lähenemisest, sakslaste vastu relvadega välja, millise katse sakslased jälle äärmise valjusega maha surusid.

On selge, et Belgia väike sõjavägi ei saanud sakslaste edasi-

tungi Prantsusmaal kuigi palju pidurdada. Liitlaste huvide seisukohalt oli aga tähtis seegi, et ta küllalt suure Saksa sõjaväe kinni hoidis ja oma väljatungidega sundis sakslasi valvel olema ning ei lubanud siit mehi ära viia, et Prantsusmaal pealetungivat sõjaväge kõvendada.

Paljudes avaldatud telegrammides teatas keiser Wilhelm II, et „armuline taevas on lasknud mu sõjaväge vastustamatu jõuga sammuda võidult võidule, mis on nii suured, et neid on võimata mõista".

Purustatud küla Põhja-Prantsusmaal.

Tõenäoliselt oli kogu saksa rahvas oma keisriga ühel arvamusel. Vaimustatult kõneldi võidukäigust Liége'ist Reimsini. Veel üks julge võte, veel üks vägev pingutus ja kogu Prantsuse ning Inglise sõjajõud on purustatud, „õnn tukast haaratud ja igaveseks kindlustatud". Saksa rahvas nägi juba vaimus suure korsiklase Võidukaart ja kujutles, kuidas ta kangelased prantslaste pealinna sisse marsivad, nagu nad seda tegid eelmises Saksa-Prantsuse sõjas.

Saksa sõdurid marssisid aga innukalt edasi, hoolimata väsimusest, veendumuses, et sõjal tuleb varsti lõpp ja et võib-olla jõuluks on nad juba kodus omaste juures.

Küll puudusid sakslastel kindlad andmed Prantsuse sõjaväe jõudude kohta, aga usk oma sõjaväesse oli kõikumatu. Kuigi prantslased ja inglased olid vahvasti võidelnud ja sakslastele suuri kahjusid tekitanud, oli siiski arvata, et nad ei suuda Saksa masendavale

jõule ja uljusele vastu seista. Pealegi arvati, et inglased on ses sõjas pikaks ajaks, kui mitte lõplikult, reast välja langenud.

Sakslased jätkasid haardeliikumist paremal tiival. Prantslaste ja inglaste katsed seda peatada olid äpardunud. Et oma ülesannet täita ja haardeliikumist kindlustada, pidi Saksa 1. armee tungima võimalikult kaugele läände, mistõttu ta oli sunnitud päevas kuni 45 km edasi liikuma. Küsimus seisis vaid selles, kuidas suudab parema tiiva äärmine armee sellise kiirrännakuga toime tulla, pidades ühtlasi silmas laskemoona ja varustuse juurdevedu ning ühendusteede kindlustamist.

Niisugusel kiirrännakul oli see hea külg, et ründaja võis vastast enne tabada, kui see sai ennast vastupanuks korraldada. Kuid tal oli ka oma halb külg, mis näis hea külje üles kaaluvat, nimelt ta kurnas liialt meeskondi ja kui tuli lahing, siis oli nende võitlusvõime tunduvalt langenud, eriti kui veel arvesse võtta seda, et mehed pidid nälgima. Nii kirjutatakse ühes tüüpilises Saksa rügemendi ajaloos, et kiire rännaku tõttu oli väliköök maha jäänud ja 4 päeva jooksul ei saanud meeskonnad leiba. Sõjaväeosa pidi elama sellest, mis ta laastatud maal leidis. Ei ole ime, et Marne'i jõe äärde jõudes olid mehed surmani väsinud ja kurnatud, sest 48 tunni jooksul olid nad saanud vaid tüki leiba, tassi suppi, tassi kohvi, pooltoorest puuvilja ja toorest turnipit. Ei ole mingit kahtlust, et meeskondade liiga suur väsimus ja kurnatus vähendas tunduvalt nende võitlusindu Marne'i lahingus.

Kuna Prantsuse sõjaväed põhjarindel olid taandumas, siis tuli nendele järele jõuda ja nad sundida võitlema. Kui seejuures õnnestub ka Prantsuse vasak tiib Pariisi paisata, siis puruneb vastase rinne ja ta lõunapoolsed sõjaväed, kes võitlevad idarindel Saksa 6. ja 7. armee ja maakaitseväeosade vastu, haaratakse vasakult tiivalt, kui nendel ei õnnestu kiiresti kagusse taanduda.

Kuid ka sealt võidaks ta suruda vastu Šveitsi piiri. Kui aga Prantsuse vasak tiib ei taandu Pariisi, vaid Langres'i suunas kagusse, siis tabab kogu Prantsuse sõjaväge eelpool kirjeldatud saatus.

See kava ühtus üldjoontes krahv Schlieffeni omaga ja näis olevat lihtne ja hea. Kava näis olevat teostatav ja Saksa sõjaväe juhatus suhtus sellele optimistlikult, kuigi tekkisid mõningad kahtlused. Vastane oli kogu aja käest ära lipsanud ja ta elav jõud oli hävitamata. Kas jätkub sakslastel küllalt jõudu selle suure ülesande täitmiseks?

Belgia 5 diviisi Antverpenis hoidsid kinni küllalt tugeva Saksa sõjaväe. Prantsuse lõunarindel olid prantslastel tegevuses võrdlemisi suured sõjaväed ja sealt ei usaldatud Saksa sõjaväeosasid põhjarindele tuua. Hulga mehi võttis ära Maubeuge'i kindlus,

samuti ka Ida-Preisimaa. Sõjavägede varustamine läks ikka raskemaks, kuna nad Saksamaast järjest eemaldusid. Sakslastel ei olnud küllaldaselt jõudu, et vallutada kogu Belgiat, mererannik oli alles vaba ja siin võisid inglased igal ajal oma sõjavägesid maale saata ja nendega sakslastele seljataha tungida. Inglased võisid oma sõjavägesid maale saata ka Prantsuse sadamates.

Tundmatuks suuruseks Saksa sõjaväe juhatusele oli ka Pariis. Mis on varjul tema kindlustes? Kas oli ta suuteline vastu seisma või on tema vallutamine naljaasi? Võib-olla asub selles tugev varuvägi, kes igal ajal võib tegevusse astuda ja sakslasi küljelt lüüa. Kogu aeg oli Saksa sõjaväe parem tiib olnud haarangu hädaohus, aga seni oli kõik hästi läinud ja loodeti, et ka Pariisi poolt ei ähvarda mingi tõsine hädaoht. Pariisi valvamiseks arvati piisavat väiksemast sõjaväeosast, nagu seda tehakse Antverpeniga. Ainult edasi, et vastasele anda otsustavat lööki.

Pariisi komandant kindral Calliéni.

Sakslased käisid siin oma sõjafilosoofi K. von Clausewitz'i juhtmõtte järgi: „Kõik tegutsemine sõjas on suunatud tõenäolise, mitte kindla edu peale. Mis kindelolekust puudub, peab kõikjal jääma saatuse või õnne — või kuidas seda nimetatada tahetakse — hooleks. On juhtumeid, kus ülim julgemine on ülim tarkus."

Sakslased julgesid siin palju, kuid neil ei vedanud!

Seletatakse, sakslased olevat teinud suure vea sellega, et nad Pariisi kõrvale jätsid ega püüdnud seda vallutada. Pariisi sakslaste kätte langemine oleks olnud nende sõjalise võimu sümboliks ja neil oleks hõlpsam prantslastega rahust rääkima hakata. Pariisi vallutamine ei oleks iseenesest võinud kuigi raske olla, sest kindlustused olid unarusse jäetud.

Pariisi kindlus oma iseloomult oli kindlus-laager, mille moodustasid kaks fortidevööd: sisemine, vana, 50-km ümbermõõduga, koosnes 15 fordist, 3 reduudist ja 2 kindlustusest, väline, uus, 150-km ümbermõõduga, koosnes 22 fordist, 31 reduudist ja patareist, mis asetsesid peamiselt Seine'i jõe paremal kaldal. Väline fortide-

vööde hõlmas neid Pariisi ümbruse kõrgendikke, milledel asusid sakslaste patareid Pariisi piiramise ajal 1871. aastal.

Pariisi kindlus jagunes kolmeks sektoriks: põhja, ida ja edela. 1914. aastaks olid ka välise, uue, fortidevöötme kindlustused juba vananenud ega poleks suutnud sakslaste raskesuurtükkide mürskude tugevale purustamisjõule vastu seista. Kuigi sakslased kiirrännakul lähenesid Pariisile, ei olnud Pariis kaitsmiseks sugugi ette valmistatud, sest mitte üksi kindlustused polnud unarusse jäetud, vaid puudusid ka kaitsevahendid ja igasugused tagavarad. Kindluse garnisoni moodustasid territoriaalväe 5 diviisi (83., 85., 86., 89. ja 92.) ja 2 brigaadi (166. ja 185.) ning 1 mereväebrigaad.

Pariisi sõjakuberner kindral Galliéni hakkas kohe kindluse kaitsevõimet energiliselt korraldama. Ööd ja päevad kestsid tööd kindlustuste korraldamiseks ja fortide vahele kaevikute ja traattõkete ehitamiseks, millest peale sõjaväe võtsid osa ka Pariisi elanikud.

Kindral Galliénile oli varsti selge, et Pariisi kaitsmist tuleb korraldada väljaspool fortidevöödet, milleks on aga vaja märksa suuremat sõjaväge kui kindluse garnisonina oli tema käsutusse antud ja 29. augustil nõudis ta sõjavägede ülemjuhatajalt 2—3 korpust lisaväge. 1. septembril arvati Pariisi kaitseväe hulka ka kindral Maunoury 6. armee ja põhja pool Pariisi Pontoise'i juures asuvad 61. ja 62. reservdiviis, samuti ka 45. diviis, kes jõudis kohale Alžeeriast.

Ööl vastu 3. septembrit lahkus Prantsuse valitsus Pariisist ja siirdus Bordeaux'sse.

Et kindral Galliéni oma ülesande võttis täie tõsidusega, näitab ka tema 3. septembri üleskutse: „Pariisi sõjavägi ja elanikud! Valitsus lahkus pealinnast, et riigi kaitsmiseks uusi abinõusid tarvitusele võtta. Minule on ülesandeks tehtud kaitsta pealinna vaenlase vallutamisrünnaku vastu ja seda mina ka teen!"

Kahtlemata oleks Pariisi vallutamine sakslastele andnud kõlbelise võidu ja tõstnud nende iseteadvust. See oleks ka prantslaste meeleolule mõjunud omajagu masendavalt. Siiski oli vähe põhjust uskuda, et Pariisi vallutamine oleks sõjale rutem lõpu teinud. Ka Belgia ja Serbia pealinnad olid vaenlase kätte langenud, ent kumbki rahvas ei mõtelnudki alla anda ning vaenlasega rahu teha, niikaua kui neil alal püsisid tugevad liitlased. Saksa sõjaväe juhatus taotles palju suuremat sihti kui Prantsuse pealinna vallutamine — Prantsuse sõjaväe purustamist, mis andis palju enam lootust rutuliseks rahuks.

Oma võidurännakul olid sakslased jõudnud Aisne'i jõe äärde. 30. augustil lahkusid inglased Compiègne'ist, aga nad ei suundunud mitte edelasse, lääne poole Pariisi, vaid kagusse, Pariisist ida poole. 1. septembril ilmus kindral von Kluck Compiègne'i lossi.

Compiègne'i metsas oli kindral von Klucki ratsaväel olnud veel kokkupõrkeid maha jäänud Inglise sõjaväeosadega ja Pariisi kaitseväe eelsalkadega, kuid liitlaste sõjaväeosad kadusid lõuna poole, purustades eneste järel sildu. Kuna Saksa ratsavägi oli siin saanud suuri kahjusid, ei suutnud ta vastast enam jälitada ja ühendus vaenlasega katkes. Kuigi Saksa 1. armee järgnes kiirrännakul, ei jõudnud ta taganejatele järele.

Ainult kaks korda puutusid Saksa 1. armee eelväed taanduvate Prantsuse ja Inglise järelvägedega kokku. Nii ründasid sakslased

Prantsuse valitsus kolib Bordeaux'sse.

1. septembril väikest Prantsuse sõjaväeosa, kes Verberie juures kaitses üleminekuid Oise'ist. Võitlus kestis kuni 2. septembri õhtuni, millal juba selgus, et sakslased tahavad prantslasi lõunast haarata ja nad taandusid. Ka Inglise ratsaväeosa, kes kaitses Verberie seisukoha paremat tiiba, pidi küllalt suurte kahjudega taanduma.

Viimane taandumislahing oli Senlis' juures, kus võitlesid vaid suurtükiväed. Lahing algas 2. septembril ja kestis kuni õhtuni. Prantsuse suurtükivägi kaitses siin jalaväe taandumist. Pärast seda lahingut katkes igasugune ühendus vastasega. Ka Saksa 2. armee ei leidnud pärast St. Quentini lahingut enam mingit tõsisemat vastupanu, sest prantslased tõmbusid kiiresti tagasi, nii et isegi Aisne'i jõe ülekäigud olid peaaegu kaitsetud. Samuti võitluseta langes Saksa 3. armee kätte Reims, kust prantslased olid juba lahkunud. Ainult kui Reimsi linnavalitsus ei saanud sakslaste nõudmist

linna allaandmise kohta 4. septembril viivitamatult täita, saatis Saksa patarei linna pihta mõned mürsud.

Saksa 3. armee jätkas edasiliikumist Châlons-sur-Marne'i suunas. Cuperley juures oli sakslastel veel kord prantslastega kokkupõrge, siis kadusid viimased Virty-le-François' suunas. Ka Châlons-sur-Marne langes ilma lahinguta. Sakslaste meeleolu oli hiilgav: kõikjal põgenes vaenlane kiiresti — Saksamaa lõplikus võidus ei võidud enam kahelda.

Saksa 4. armee liikus edasi lääne pool Argonne ja tema sihiks oli Vitry-le-François' vallutamine. Prantslased tema ees taandusid aeglasemalt, nii et kokkupuude jäi püsima. Palju raskem oli edasiliikumine Saksa 5. armeel. Ta nihkus Argonnides ja Aire'i orus lõuna poole Bar-le-Duci suunas. Kuna Prantsuse sõjakavas ei seisnud siin, vähemalt esiotsa, nii palju taanduda, siis leidsid sakslased päris tugevat vastupanu. Kuigi Prantsuse 3. armee lääne pool Verduni paindus tugevasti lõunasse, ei taandunud ta Verdunist, ja viimase garnisoni väljatungid ning Maasi kõrgendikel asuvad Prantsuse sõjaväeosad raskendasid tunduvalt Saksa kroonprints Wilhelmi sõjaväe edasiliikumist.

Ka lõunas ei pääsenud Saksa vasakut tiiba moodustavad 6. ja 7. armee teatavasti enam edasi, kuigi see oleks tähtis olnud, et prantslasi haarata täieliselt ka lõunas — lühikese ja lõpliku võidu saamiseks.

Saksa sõjaväe juhatusele oli selge, et kuigi Prantsuse sõjavägi põhjarindel kiiresti taandus, astub ta kindlasti uuesti võitlusse, ainult teadmata kus kohal. Ka Prantsuse sõjaväe juhatusele ei olnud küllalt selge, kus kohal just tuleks katsuda sakslaste edasitungi seisma panna. Kindral Joffre'il näis algul isegi mõte olevat tagasi tõmbuda veel kaugemale Seine'i äärde ja taanduda ka Verduni kindlusest, kuid viimaks otsustati siiski teisiti ja tuli Marne'i lahing, mis sõja käigule andis sootuks uue pöörde. Tuli lõpp liikuvale sõjale suuremas ulatuses ja algas vaevaline, üldiselt väga verine ja kurnav, kuid ühtlasi igav positsioonisõda, kus sageli iga jalatäie maa eest vihaselt võideldi. Positsioonisõda ei andnud küllaldasi tulemusi ja sõjale tegi lõpu peamiselt tagala kokkuvarisemine.

Marne.

2. septembril andis kindral von Moltke Saksa 1. ja 2. armeele käsu, et nad peavad prantslased Pariisist kagusse tõrjuma, kusjuures 1. armee peab liikuma 2. armee järel, kaitstes paremat tiiba.

See käsk oli ebaselge, ja seda on palju laidetud. 1. armee ei saanud nimelt liikuda 2. armee järel, kuna ta oli viimasest päeva teekonna võrra eespool. 1. armee oleks pidanud siis seisma jääma ja

laskma 2. armee endast ette minna. See oleks aga olnud asjata ajaviitmine ja toonud prantslastele hõlbustust.

1. armee ei jäänud peatuma, vaid vastu kindral von Moltke käsku jätkas edasiliikumist, arvates vastavalt olukorrale, et ainult tema võib pääseda vaenlase küljele ja selle tõrjuda kagusse, kuna 2. armeel on see täiesti võimata. Tõenäoliselt ei olnud 1. ja 2. armee juhtidel, nagu üldse Saksa sõjaväe juhatusel, seisukorra kohta täielist selgust. Arvati, et prantslased ja inglased on saanud lahingutes palju rohkem kannatada kui see oli tõeliselt. Alles vähe hiljem hakkas kindral von Moltke paha aimama. Teatati suurtest võitudest, aga kuhu jäid vangid ja vallutatud suurtükid? Ja siis tulid ka varsti kindlad teated, et prantslased on lõunarindelt viinud suuri sõjaväeosasid põhjarindele. Peale selle teatati veel, et Ostende'is on maale tulnud 40 tuhat inglast, kelledest osa on läinud Antverpenisse, osa aga Boulogne'i ja Zeebruggesse. Ka kõneldi 80 tuhande venelase maandumisest Prantsuse sadamates. Tuli midagi ette võtta, et seisukorda päästa. Otsustamine oli väga raske, sest parem tiib, mis pidi haarama prantslasi, näis uutel asjaoludel kaotavat oma edasiliikumisvõime või isegi sattuvat hädaohtu. Viimaks 4. septembri õhtupoolel tegi kindral von Moltke otsuse, et arvestades Prantsuse parema, lõunapoolse tiiva nõrgestumist, kuna sealt osa sõjaväge on viidud põhjarindele Pariisi alla, tuleb katsuda Touli ja Épinali vahelt läbi murda. See ülesanne pidi jääma 6. ja 7. armee hoolde, kuna 4. ja 5. armee pidid neid toetama, vastasele oma rindel tugevasti peale surudes. 1. ja 2. armee pidid kaitsma Pariisi suunda ning 3. armee edasi liikuma Troyes' suunas, võttes võitlusist osa ühe või teise tiivaga, nii nagu olud seda nõuavad.

Nii oli krahv Schlieffeni plaani täiesti muudetud. Saksa pealetungi pearõhk oli paremalt tiivalt kantud vasakule tiivale. Kas suutsid aga sakslased nüüd Prantsuse kindlustevöötmest läbi murda, kuna varem oli seda peetud võimatuks ja sellepärast rikutud ka Belgia erapooletust.

Kuid mis jäi kindral von Moltkel muud üle? Parem tiib oli Ida-Preisimaale saadetavate ja Maubeuge'i kindlust piiravate sõjaväeosade läbi tugevasti nõrgestunud. Ümberkorraldamine oleks aga nõudnud liiga palju aega ja prantslased näisid ses suhtes olevat kaugemale jõudnud. Ka oleks kõlbeliselt viga olnud seni võidukalt edasi tunginud sõjaväge ta hoos kinni pidada. Tarvis oli katsuda rutulise löögiga saavutada midagi otsustavat, sest Saksa sõjavägi oli edasitungil kandnud suuri kaotusi ja neid oli võimata nii kiiresti täiendada.

Ka tegid belglased kindral von Moltke rahutuks. Arvestades belglaste põhjendatud suurt vaenu sakslaste vastu, võis Antverpenis asuvate belglaste poolt Saksa paremale tiivale tulla veel tõsi-

seid raskusi, nagu see aset leidis juba belglaste esimesel väljatungil Antverpenist. 5. septembril otsustas kindral von Moltke ära tuua 6. ja 7. armeest kummastki 1 korpuse ja 1 ratsaväediviisi ja saata nad Belgiasse, kus neist moodustati 7. armee, kuna endine 7. armee ühendati 6. armeega. Jääb siiski arusaamatuks, miks otsustati need korpused ja diviisid lõunarindelt ära võtta just nüüd, kui oli otsustatud siit läbi murda. Nähtavasti hakkas kindral von Moltkel ikka enam selguma, et põhjarindel ettenähtud ülesannete täitmiseks puudus tal hulk diviise.

Vahepeal liikus Saksa parem tiib edasi lõunasse, kusjuures kindral von Kluck jättis prantslaste Pariisist võimaliku väljatungi vastu ainult 1 reservkorpuse ja 1 ratsaväediviisi. Nagu hiljem selgus, polnud kindral von Kluckil aimugi, et ta äärmisest paremast tiivast loode pool oli prantslastel uus tugev armee ootamas parajat silmapilku, et talle küljelt kallale tungida. Saksa peakorter oli küll juba 3. septembril saanud kindlaid andmeid Prantsuse tugevate sõjaväeosade põhja poole siirdumisest, kuid puuduliku ühenduse tõttu ei olnud ta sellest saanud kindral von Kluckile teatada, viimane aga arvas, et võib tegemist tulla vaid Pariisi garnisoni väljatungidega, kellele Pariisi alla jäetud 4. reservkorpus ja ratsaväediviis suudavad küllalt vastu seista.

Seisukorra selgitamiseks saatis kindral von Moltke 5. septembril sõjavägede peakorterist kolonelleitnant Hentsch'i 1. armee staapi. Tutvunud seisukorraga, otsustas kindral von Kluck kohe saata Pariisi vastu suuremaid sõjaväeosasid, kuid kolonelleitnant Hentsch tähendas, polevat tarvis rutata ja sõjavägede ümberpaigutamine võivat toimuda rahulikult. Nähtavasti uskus Saksa peakorter, et Pariisi poolt ei ole nii ruttu lööki karta. Kuid samal ajal, kui 1. armee staabis seda küsimust alles arutati, oli võitlus juba käimas.

4. septembril sai kindral Foch kindla teate, et Saksa 1. armee lõuna pool Crépy'd pöördub kagusse ja liigub edasi Ourcq'i jõe poole La Ferté suunas. Niisiis möödub ta Pariisi kindlustustevöötmest ja jätab Pariisi paremale poole. Samuti tuli Prantsuse peakorterisse teade, et Saksa 2. armee suundub Montmirail'sse, mis asub lõuna pool Château-Thierryd. Saksa 3. armee oli alles Châlons'i piirkonnas Marne'i ääres, kuna 4. ja 5. armeel alles võitlused jätkusid.

Kindral von Klucki parem tiib oli nüüd kaitseta, kuna ta ratsaväeosad ületasid Ourcqi, Marne'i ja Grand Morin'i jõed. Kindral von Klucki sõjavägi oli teadmatult mööda marssinud kindral Maunuory sõjaväest, kes kaitses Pariisi põhja poolt. Loomulikult tuli Prantsuse sõjaväe juhatusel mõte tabada hetke ja kasutada seisukorda. Prantsuse pealetungikäsk lausub: „Näib olevat kohane kasutada Saksa 1. armee hädaohtlikku seisukorda ja temale pöörata

liiduvägede vasaku tiiva pingutused. Pealetungiks vajalikud ettevalmistused tulevad teha 5. septembril ja pealetung peab algama 6. septembril."

Kindral Joffre tundis täiel määral seisukorra tõsidust, samuti seda, milline erakordselt suur vastutus lasub temal. Seepärast on arusaadav, kui ta Châtillon-sur-Seine'ist, kus asus nüüd Prantsuse sõjavägede peakorter, andis oma sõjavägedele veel uue hoogsa päevakäsu, milles ta seletas eelseisva lahingu tähtsust:

„Silmapilgul, millal algab maa saatust otsustav lahing, on põhjust kõikide tähelepanu juhtida sellele, et ei saa enam tagasi vahtida; kõik pingutused tulevad juhtida sellele, et peale tungida ja

Põgenikud Põhja-Prantsusmaalt ööbivad Pariisi raudteejaamas.

vaenlane tagasi paisata. Sõjaväeosa, kes enam ei suuda edasi tungida, peab ükskõik millise hinnaga kinni hoidma maa-ala, mis ta on vallutanud, ja peab ennem koha peal langema kui taanduma. Nüüdses seisukorras ei saa sallida mingit nõrkust."

Peab tähendama, et Prantsuse sõdurid Marne'i lahingus seda oma ülemjuhataja käsku ustavalt täitsid, nii et oma vahvuselt tuntud ja seni võidukad sakslased nüüd erakordselt innuka vastasega kokku põrkasid.

Et Inglise sõjaväe ülemjuhatajat seisukorraga ja oma kavaga üksikasjaliselt tutvustada, läks kindral Joffre 5. septembril isiklikult feldmarssal Frenchi juurde. Enne seda oli ta sõjaministrile saatnud kirja, milles palus, et diplomaatlikul teel püütaks Inglise sõjaväe ülemjuhataja tähelepanu pöörata eelseisva pealetungi otsustavale tähtsusele. Sellest palvest nähtub, et liitlaste koostöö ei olnud veel vajalikult korraldatud. See tuli alles märksa hiljem, kui viimaks jõuti arusaamisele, milline tähtsus on sõjavägede ühisel juhatusel.

Kindral Joffre seletas feldmarssal Frenchile, „Prantsuse sõjaväele on mu käsud antud ja kuidas ka asi ei lähe, ma olen otsusta-

nud oma viimse mehe kaalule visata, et võitu saada ja Prantsusmaa päästa, mille nimel palun kõige kindlamini inglasi võitlusest osa võtta. Ma ei või kahelda, et Inglise sõjavägi sellest viimsest võitlusest osa ei võtaks. Ajalugu mõistaks ärajäämise valjult hukka". Lõpuks löönud kindral Joffre rusikaga vastu lauda ja ütelnud: „Inglismaa au on küsimuses, härra feldmarssal." Feldmarssal French läinud näost punaseks ja vastanud: „Teen kõik, mis suudan."

Hiljem on nii mõneltki poolt püütud väita, et feldmarssal French ei olevat oma lubadust täiel määral pidanud. Kuid neil väidetel on tõenäoliselt samapalju kaalu kui vastupidistel, mis püüavad näidata, et peamiselt Inglise sõjaväe tegevus oli see, mis otsustas Marne'i lahingu liitlaste kasuks. Kõige lähemal tõele näib olevat seisukoht, et inglased võitlesid Marne'i lahingus täiesti korralikult, kuigi algupoolel liiga ettevaatlikult, mis tuli kasuks sakslastele. Teiselt poolt oli aga selle sõjaväe, kes sakslaste arust oli juba purustatud, järsk lahinguväljale ilmumine üheks põhjuseks, mis Saksa ülemjuhatajat sundis oma saatuslikku otsust tegema ja sõjaväele taandumiskäsu andma.

Lõuna pool Marne'i jõge on laineline kõrgendik, mille ümber jõgi teeb suure kaare. Maa on siin viljakas, sõjapidamise seisukohalt vaheldusrikas, maastikku läbivad väikesed jõed ja ta on kaetud metsatukkade ja soodega. Kaks Marne'i haru, Grand Morin ja Petit Morin, lõikuvad sügavale kõrgendikku ja voolavad loogeldes lääne poole. Orgudes ja nõlvakutel asuvad külad, talud ja veskid.

Vili oli juba lõigatud, aga asus osalt veel peksmatult põldudel, kui kindral von Klucki eelväed 5. septembril La Ferté-sous-Jouarre'i juures üle Petit Morini jõe tungisid. Sakslased uskusid ilmselt, et nad on ikka alles haaramas prantslasi — 5. armeed, — seda enam, et Inglise sõjavägi oli nagu maa alla vajunud. Teadeteteenistus oli ka sakslastel nii puudulik, et nad inglastest sel hetkel enam midagi ei teadnud, vaid uskusid, et Le Cateau lahingust Albioni poegadele jätkus ja nüüd on nad kiiresti teel tagasi mere äärde. Tõepoolest olid aga inglased Pariisi külje all Crécy-en-Brie metsa taga varjul, kus neid nähtavasti ei suutnud avastada ka Saksa lendurid. Nüüd olid nad jälle asunud edasiliikumisele, ja Inglise parem tiib otsis juba Prantsuse 5. armeega ühendust, kui kindral von Klucki eelväed sattusid inglaste ja Prantsuse 5. armee vahel olevasse lünka.

5. septembri õhtul asus Saksa 1. armee ettepoole nihutatud vasaku tiivaga Grand Morini harujõe Aubetin'i kõrgkallaste ees. Päeval olid kindral von der Marwitzi ratsanikud La Ferté-Gaucher' ja Provins'i vahel juba kokku põrganud Prantsuse ratsaväega. See oli kindral C o n n e a u ratsaväekorpus, kes kaitses Prantsuse

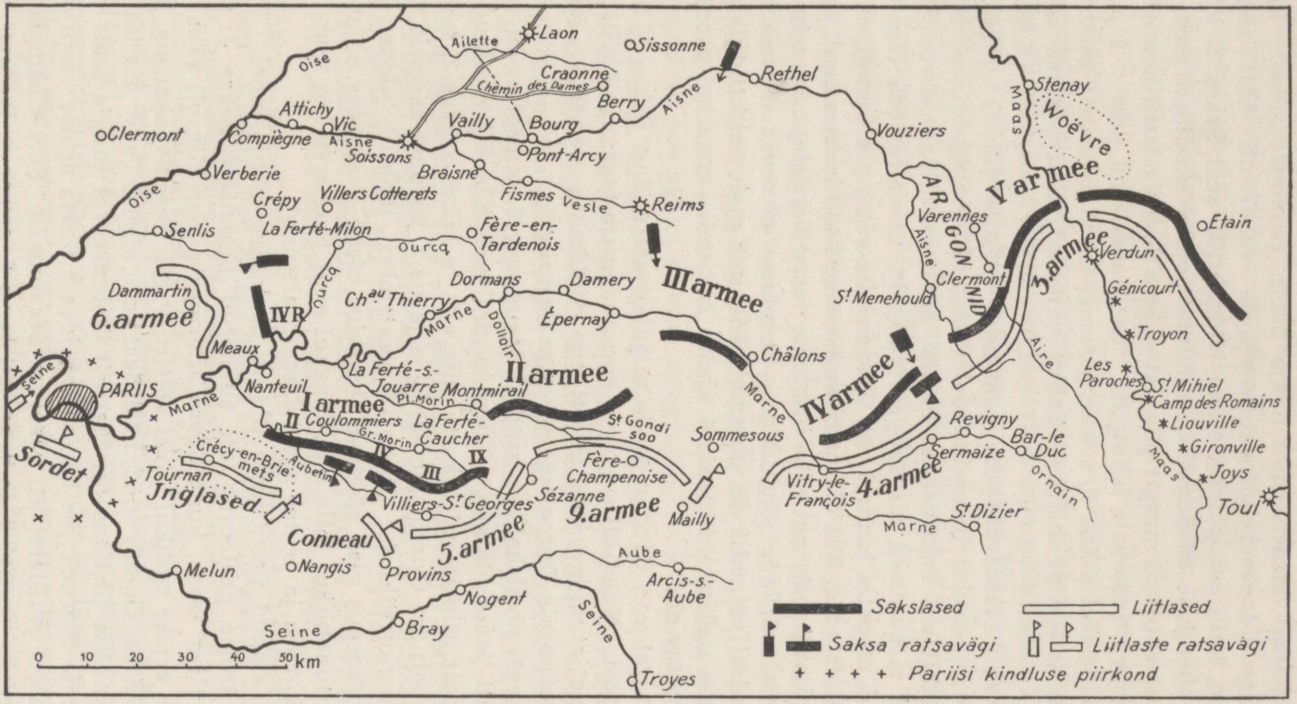

Marne'i ja Aisne'i lahinguväli. Seisukord Marne'i jõel 5. septembril.

5. armee vasakut tiiba ja pidi ühendust looma lääne pool asuva Inglise sõjaväega. Vastane oli niisiis jälle leitud ja tal näis himu olevat võidelda. Maavahemik põhja poole, paremale tiivale, Pariisi vastu jäetud 4. reservkorpuse ja peaväe vahel oli küll tõusnud 15 km-le, kuid see polnud siiski hädaohtlik, sest Saksa 2. korpus hoidis ühenduse Meaux-Coulommiers' joonel kindlasti oma käes. Seepärast ei olnud mingit põhjust seisma panna edasiliikumist, mis tõotas viia otsustavale lahingule. Et prantslased juba 4. septembrist saadik olid Saksa 1. armee paremal tiival ja asusid seda nüüd haarama, sellest ei näinud Saksa sõjaväe juhatus veel midagi teadvat.

Saksa 4. reservkorpuse komandör kindral von Gronau oli siiski 5. septembri hommikupoolel saanud mõningaid teateid, mis temas tekitasid kahtlust, et Pariisi poolt on midagi karta. Kuna piilurid ei suutnud nii kaugele tungida, et muretseda täpsemaid andmeid, otsustas kindral von Gronau ette võtta pealetungi, et saladust paljastada. Tal oli ju täita äärmiselt tähtis ülesanne, kaitsta Saksa sõjaväe paremat tiiba üllatuste vastu Pariisist ning teha seda võrdlemisi nõrkade jõududega. Seepärast ei arvanud vana kogenud kindral võimalikuks ootama jääda, mis saab, vaid tungis peale ja avastas seeläbi Prantsuse 6. armee 24 tundi varem kui prantslastele soovitav oli.

Kindral von Gronau teade seisukorrast saabus Saksa 1. armee staapi öösi. Nüüd oli selge, et ei olnud enam tegemist Pariisi garnisoni väljatungiga, vaid täiesti uue tundmatu armeega, mis 4. reservkorpusele Ourcqi jõe ääres peale tungib.

6. septembril hakkas kindral Maunoury 6. armee tervel rindel tugevasti peale rõhuma. Kuna kindral von Kluckil ei olnud inglaste poolt esiotsa palju karta, siis viis ta kiires korras 2. korpuse lõuna poolt ära Ourcqi jõe äärde ja jättis 2. korpuse asemele ainult ratsa- ja suurtükiväe. Kogu 6. septembri jooksul pidas Saksa 4. reservkorpus visa võitlust ülekaalus oleva Prantsuse sõjaväega, kuni õhtupoolikul talle kiirrännakul appi jõudis 40 km eemal asunud 2. korpus ja peatas prantslaste pealetungi.

Oli alanud prantslaste üldine pealetung põhjarindel. Prantsuse 5. armee pealetung oli suunatud peamiselt Saksa 1. armee vasaku tiiva vastu, kuna Saksa 2. armee parem tiib oli vähe tagapool. 2. armee vasakul tiival võitles Preisi kaardiväekorpus. Tema ees seisid St. Gond'i sood, milledest saab alguse Petit Morini jõgi. 3. armee asus Châlons-sur-Marne'i ümbruses ja tungis sealt edasi.

Nende Marne'i jõe kaares tegeleva 3 Saksa armee vastu seisid prantslastel Villiers St. Georges-Sézanne-Le Fère-Champenoise--Sommesous' joonel 5. ja 9. armee, kuna 6. armee ja inglased sakslasi paremalt tiivalt haarasid ning kindral Galliénil olid Pariisis veel mõned varuväed.

Saksa sõjaväed paremal tiival olid nädalaid kestnud lakkamatuist rännakuist ja võitlusist kõvasti väsinud, aga palju parem ei olnud siin ka prantslaste seisukord. „Ma arvan, et ükski sõjavägi ei ole nii halvas seisukorras olnud nagu 5. armee 30. augusti ja 4. septembri vahel," ütles kindral Lanrezac. Kuid siiski pidid nad nüüd ümber pöörduma ja uuesti võitlusse astuma.

Prantsuse 4. ja 3. armee seisid ida pool Châlons-sur-Marne--Bar-sur-Aube'i teed St. Dizier' ümbruses. Siin ei olnud veel 6. septembril suuri võitlusi. Saksa 4. armee pidi alles Vitry-le--François' suunas vaevaliselt edasi tungima, ületades jõgesid ja läbides külasid, kust Prantsuse järelväed teda tulistasid. Vahepeal valmistus Prantsuse 4. armee Saksa 4. armeed Marne-Reini kanali ja Ornaini jõe taga vastu võtma. Saksa 5. armee nihkus kogu aja pikkamisi edasi Revigny suunas, kuna Prantsuse 3. armee püsis alles kaitseseisukorras ning taandus vähe.

Puuduvad kindlad andmed, kui palju oli kummalgi poolel Marne'i lahingus sõjaväge Pariisist kuni Verdunini. Kõige tõenäolisem on, et sakslastel oli siin 44 diviisi ja 7 ratsaväediviisi, kokku umbes 900 tuhat meest ning 3300 suurtükki, kuna liitlastel oli 56 diviisi ja 9,5 ratsaväediviisi, kokku umbes 1 miljon 80 tuhat meest ning 3 tuhat suurtükki. Peale selle oli kummalgi veel umbes 150 lennukit, mis aga ei täitnud mingit iseseisvat lahinguülesannet.

Saksa sõjaväe ülemjuhatuse seisukord oli õige raske. Selgus, et teated vaenlase korratust taandumisest olid täiesti liialdatud ja et prantslased püüdsid sakslaste edasitungi Pariis-Verduni joonel seisma panna, andes nendele tähendatud kindlustest kummaltki poolt tugevaid lööke. Sakslastel puudusid varuväed ja oli küsimus, kas suudavad võitlustes kurnatud mehed vastu panna.

Näib, et kindral von Moltke ei olnud suuteline sellises seisukorras küllalt kindlalt talitama. Teda peeti targaks, mitmekülgselt haritud meheks, kuid tal puudusid raudsed närvid ja raudne tahe. Nüüdki, äärmiselt tähtsal hetkel ei ilmutanud ta erilist hoogsust tegutsemises, vaid armeed talitasid rohkem omapead.

Saksa 1. armee, kellele langes liitlaste rünnaku pearaskus, võitles hästi. Kindral von Kluck laskis oma vasakult tiivalt saata veel ühe, 4. korpuse, Ourcqi jõe äärde, kuid ka prantslased said abiks ühe reservdiviisi ja kindral Sordet' ratsaväekorpuse.

Saksa 4. korpus, kes nüüd kiires korras Ourcqi jõe äärde ruttas, oli Provins'i suunas edasi liikunud, leidmata teel peaaegu mingit vastupanu, kuna liitlaste sõjavägede vahel siin oli lünk, mille täitmiseks Inglise sõjaväe parem tiib väga pikkamisi ettepoole nihkus. Saksa 4. korpuse eelväed olid juba jõudnud Nangis'sse ja Provins'i, Prantsuse ratsaväe tagasi tõrjunud ja jõudnud Prantsuse 5. armee vasakule tiivale. Nüüd aga pidid nad oma edasitungi seisma jätma

ja pöörduma tagasi loodesse, kus Prantsuse 6. armee tugevasti peale tungis. Ainult ratsavägi jäi lõuna poole Aubetini jõge, et kinni hoida seal olevat Prantsuse ratsaväge kindral Conneau juhatusel.

Ei saa jätta tunnistamata, et Saksa 2. ja 4. korpus osutasid siin erakordselt suurt tublidust. Alates 20. augustist olid nad lakkamatult marssides ja võideldes kuni 50 km päevas edasi tunginud. Nüüd

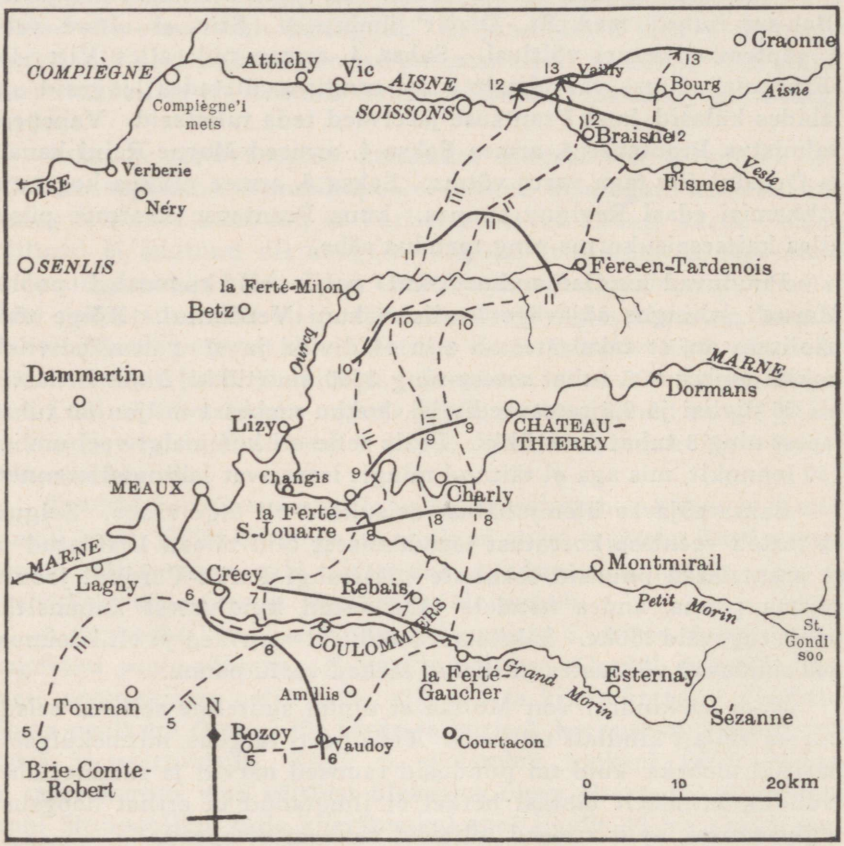

Inglise sõjaväe edasitung 6.—13. septembrini (Edmondsi järgi). Katkestatud joon — edasitungisuund, I, II ja III — 1., 2. ja 3. korpus, numbrid põikjoonte juures — kuupäevad.

pidid nad ümber pöörduma ja jälle 40 km tagasi minema, mööda Inglise sõjaväest, kes oleks neid võinud tiivalt rünnata, kui ta oleks hakanud varem energilisemalt edasi liikuma.

Saanud abi, hakkasid sakslased prantslasi tagasi tõrjuma ja vallutasid uuesti mõne äsjakaotatud koha. Kindral Maunoury nägi, et võit hakkab käest ära libisema. Inglased ei suutnud ikka veel läbi murda Saksa ratsa- ja raskesuurtükiväest, kes nendel Meaux-Cou-

lommiers' teel ees seisid. Mõnelt poolt on inglastele ette heidetud, et nad siin ei avaldanud küllaldaselt energiat, millest nendel muidu ju puudus ei ole. Võib-olla oli Le Cateau äpardus nad teinud liiga ettevaatlikuks. Igatahes seletab feldmarssal French oma mälestustes, et aastate kestes on Saksa ratsaväge õpetatud järelvägedevõitlusis, selliseis, mida ta sel hetkel just pidas, ja et need väeosad on eriti head jõejoonte ja viivitusseisukohtade kaitsmiseks.

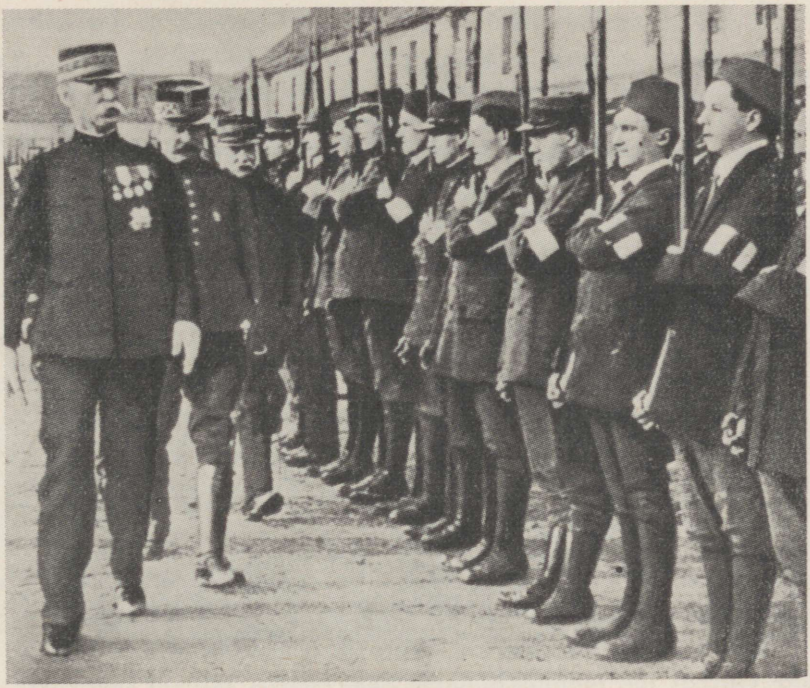

Kindral Calliéni saadab vabatahtlikkudest komplekteeritud sõjaväeosa rindele.

Teiselt poolt väidetakse küll, et Saksa ratsaväge oli õpetatud eriti hoolimatu ründe tarvis. Aga isegi kui viimane väide õige on, võib ka feldmarssal Frenchi arvamisel alust olla — Saksa ratsavägi võis sama tõhus olla rünnakul kui ka kaitsel. Igatahes kulus inglastel Grand Morini jõelt Marne'i jõeni jõudmiseks kaks ja pool päeva. Selle 20 km pikkuse maavahemiku läbimine ei sündinud siis küll eriti ruttu.

Kindral Maunoury seisukord näis sakslaste raskete hoopide all muutuvat juba õige hädaohtlikuks ja ta pöördus abipalvega Pariisi sõjakuberneri kindral Galliéni poole. See energiline mees astus kohe tegevusse, korjas 62. reservdiviisi ruttu kokku ja viskas ta rindele. Et mehi rutem lahingusse saata, selleks oli tarvis erakord-

seid vahendeid. Raudtee võis vaid pool diviisi kiiresti kohale viia. 7. septembri õhtupoolikul võidi Pariisi tänavatel näha, kuidas politsei autod kinni pidas, sõitjad välja ajas ja autojuhtidele mingi käsu andis. Lühikese ajaga oli Gagny linnajakku koondatud 600 autot ja öö kestes tegid nad kaks reisi rindele, viies iga kord kaasa 3000 sõdurit. Kuna nad Pariisi autojuhtide hariliku kombe järgi üksteisest aga mitu korda mööda sõitsid, siis olid sõjaväeosad segi läinud ja neid tuli 8. septembri hommikul mitu tundi enne korraldada, kui diviis sai asuda rindele.

Prantsuse 4. korpuse komandör kindral Boëlle sai käsu: „Teie ei tohi taganeda! Rünnake või langege viimse meheni!" Ta koondas oma korpuse, kes võitles prantslaste vasakul tiival ja oli juba tublisti taandunud, Marne'i jõe lõunakaldale Nanteuili juurde ja asus uuesti pealetungile, et vältida sakslaste vastuhaarangut. Samuti hakkasid kindral Boëlle'i korpusest lõuna pool asuv 7. korpus ja ratsaväerügemendid sakslasi vihaselt ründama.

Kui öö saabus, oli seisukord Ourcqi jõe joonel vähe ebamäärane. Prantslased ei saanud siin edasi, nad olid kaotanud juba palju mehi ja 50 suurtükki, sakslased mitte ainult ei pidanud vastu, vaid tungisid ise tugevasti peale. Kui lahing 9. septembri hommikul uuesti täie jõuga algas, siis oli just kindral von Kluck ründaja. Ainult tugev tahe hoidis prantslasi veel kohal. Aga kui kaua? Kui ei sünni imet, kas suudavad nad sakslaste lakkamatule haamerdusele vastu seista?

Sellele äärmiselt tähtsale küsimusele ei andnud faktid iial vastust, sest enne kui siin otsustav pööre tuli, pidi võitlus lõppema hoopis teise teguri mõjul.

Kui kindral Maunoury 6. septembril kindral von Klucki sõjaväge Ourcqi jõe joonel ründama hakkas, siis astusid tegevusse ka Prantsuse 5. armee kindral Franchet d'Espèrey ja 9. armee kindral Fochi juhatusel. Prantsuse 5. armee vastas oli peamiselt Saksa 2. armee kindral von Bülow' juhatusel, võitluste algul ka kindral von Klucki armee 2 korpust ja kindral parun von Hauseni armee osad paremal tiival. Kuna kindral von Klucki armee vasak tiib 2 korpuse kindral Maunoury vastu Ourcqi jõe äärde saatmisega nõrgestus ja seetõttu tagasi tõmbus, siis oli ka kindral von Bülow' armee parem tiib sunnitud taanduma ja see pöördus Montmirail' juurest Petit Morini jõe ääres peaaegu põhja. Lünk Saksa 1. ja 2. armee vahel kasvas seeläbi 35 km laiuseks, nii et Prantsuse 5. armee vasak tiib võis takistamatult edasi liikuda. Kindral von Bülow' armee vasak tiib aga tungis koos kindral parun von Hauseni 3. armeega hoogsasti peale Fère-Champenoise'i suunas, nii et kindral Fochi 9. armee seisukord muutus õige hädaohtlikuks. Oli tõsiselt karta, et sakslased siin läbi murravad.

Teede vahel, mis viivad Épernayst Sézanne'i ja Châlons'ist Marne'i ääres, Maillysse, tungis kindral von Bülow' armee vasak tiib pidevalt edasi La Fère-Champenoise'i suunas. Saksi sõjaväeosad pidid haarangu teostama, kuna Preisi kaardivägi ja 10. korpus ründasid otserindel. Prantslased asusid siin kaitseseisukorda, kuid vastupidamine läks väga raskeks. Juba olid kadunud viimsed eelpositsioonid St. Gondi nõos, 9. korpus Allernant'i kõrgendikule kokku surutud ja 11. korpus taandunud La Fère-Champenoise'i juurde, kus ta meeleheitel vastu pani. Preisi kaardivägi tungis

Saksa kuulipildujapesa.

tugeva tule all läbi soise St. Gondi nõo ja ilmus kõrgendikele lääne pool La Fère-Champenoise'i ning Sézanne'i kiltmaa äärel. Siiski pani Prantsuse 11. korpus Saksa mortiiride põrgutulele vahvasti vastu. Kolm korda pühkis prantslaste vasturünnak Saksa tormi jooksva sõjaväe linnast välja, kuid kolm korda tulid sakslased murdmatu visadusega tagasi, kuni nad lõpuks siia püsima jäid. La Fère-Champenoise'i langemine ähvardas murda Prantsuse rinde.

Et samal ajal ka Prantsuse 4. armee parem tiib ida pool, Vitry-le-François' juures oli kõikumas, siis ei saanud Prantsuse sõjaväe seisukorda pidada sugugi heaks. Varud puudusid, sest kõik, mis vähegi võimalik, oli kindral Maunouryle appi saadetud, nii kindral Sarrail' 3. armeest 4. korpus. Ka kindral de Langle de Cary 4. armee oli abi saanud, nimelt kindral Dubail' 1. armeelt 21. korpuse. Külmaverelise mehena ei kaotanud kindral Joffre pead, vaid andis

5. armeele käsu aidata 9. armeed. Kuna kindral von Klucki armee vasak tiib oli põhja poole tõmbunud ning koos temaga ka kindral von Bülow' armee parem tiib, siis ei olnud Prantsuse 5. armeel ses suunas enam karta erilist hädaohtu ja kindral Franchet d'Espèrey võis küll oma hädas olevale naabrile appi minna. Vahepeal aga ei heitnud ka kindral Foch meelt ja saatis viimse varudiviisi ühes raskesti kannatada saanud 11. korpusega La Fère-Champenoise'i tagasi vallutama. Aga katse nurjus ja prantslased tõmbusid vähe tagasi. Kolme päeva jooksul oli Prantsuse 9. armee sunnitud olnud 10 km taanduma ja nihkus juba Aube'i orgu. Sellest hoolimata tahtsid prantslased järgmisel päeval, 9. septembril, jätkata võitlust, kuigi siin oli juba karta haarangut ka Saksa 3. armee poolt idast, Sommesous' suunast.

Läbimurd, mis Prantsuse sõjaväge ähvardas Arcis-sur-Aube'i ja Troyes' suunas, oleks Prantsuse 9. ja 5. armee surunud Seine'i jõe äärde ja Pariisi kindlustustesse, kuna idapoolsed 4. ja 3. armee oleksid võinud taanduda ainult lõunasse või kagusse.

Ei puudunud põhjus tõsiseks kartuseks, et lahing lõpeb prantslastele halvasti. Aga siingi ei saadud näha lõpptulemust kindral von Bülow' ja kindral Fochi armeede heitluses, sest küsimus otsustati mujal.

Würtembergi hertsog Albrechti 4. armee oli suure vaevaga edasi nihkunud Vitry-le-François-Sermaize'i suunas, kuna tema vastas seisev Prantsuse 4. armee kindral de Langle de Cary juhatusel osutus õige visaks vastaseks. Juba varem, 27. augustil, oli ta Maasi ääres edukalt võidelnud ja see oli tõstnud ka ta iseteadvust. Ometi hakkasid sakslased siin viimaks prantslasi tagasi rõhuma ja vallutasid Vitry-le-François' ja ka Sermaize'i. Prantsuse 15. korpuse üks diviis, kes 2. armee koostisest appi saadeti, ei suutnud siiski küllaldast abi pakkuda, nii et 9. septembri õhtul kindral de Langle de Cary armee vasak tiib oli läänest haaranguhädaohus, mille tagajärjel ta oleks surutud kagusse St. Remy juurde. Kuna aga kindral Fochi 9. armee tiib samal ajal Saloni suunas edelasse rõhuti, siis oli siin tekkimas sakslaste läbimurd, mis oleks võinud panna prantslased väga raskesse seisukorda. Ent siingi ei toonud lõpptulemuse võitlused, vaid see tuli mujalt.

Hoolimata raskest seisukorrast rinde keskkohal ei lasknud kindral Joffre end oma kavas segada, vaid püüdis kõik, mis vähegi võimalik, koondada oma sõjaväe vasakule tiivale, kus pidi otsus tulema. Kindral Foch arvas ilmselt, et kui ei suudeta Saksa paremat tiiba murda ja seda „kokku rullida", siis on kaotus välditamatu. Mujal on ikkagi veel ruumi taandumiseks ja häda korral tuleb seda ka teha. Tuleks vaid igal juhul vältida sakslaste läbimurret Arcis-sur-Aube'i suunas, kuigi hädaoht selleks oli väga suur. Aga kindral de Langle de Cary tegi ka siin, mis vähegi suutis. Jääb siiski

teadmatuks, kas oleks tal õnnestunud sakslaste edasitungi kinni hoida või oleksid sakslased Prantsuse rinde keskelt pooleks murdnud. Igatahes läks sakslaste taandumine siin, nagu õieti kogu rindel, käsu saabudes õige pikkamisi ja prantslased ei suutnud sakslasi panna kiiremini liikuma kui need ise tahtsid.

Sellal, kui rinde läänepoolses osas lõppotsuse pärast vihaselt võideldi, ei püsinud ka Saksa kroonprints Wilhelmi 5. armee tegevuseta, vaid ta tungis Prantsuse 3. armeele, keda toetas Verduni kindluse garnison, nii hoogsasti peale, et Prantsuse sõjaväe ülemjuhatus kavatses juba Verduni kindlust maha jätta.

Kroonprints Wilhelmi sõjaväe sihiks oli tungida Bar-le-Duci, kuhu viisid teed Clermont'ist ja Revignyst. Enne seda tuli aga ületada Aisne'i, Chée ja Ornaini jõed ning vallutada Ornaini jõe ja Revigny vaheline joon, mida kaitses kindral Sarrail' 3. armee.

6. septembril hakkas kroonprints Wilhelmi armee ägedasti peale tungima ja õhtuks jõudsid sakslased prantslaste visale vastupanule vaatamata Revingnysse. Kuna kindral Sarrail' armeelt oli eelmisel päeval ära võetud 4. korpus ja viidud ülemjuhataja strateegilisse varusse, siis saadeti talle nüüd raskes seisukorras appi 2. armeest 15. korpus. 7. septembri hommikul jätkas kroonprints Wilhelmi armee pealetungi, kuid ei saavutanud just eriti suurt edu. Samuti oli lugu ka järgmisel päeval, kui prantslastele appi jõudis 15. korpus, kes paigutati 3. ja 4. armee vahele ja kes kaitses juurdepääsu Bar-le-Ducile.

Päev lõppes tugeva suurtükitule vahetusega, kuid ei andnud erilisi tulemusi. Kroonprints Wilhelmi armeele näis Bar-le-Duci pääsemine olevat väga raske — kui mitte võimata — seepärast otsustas ta rünnata kindral Sarrail' armee paremat tiiba Maasi ääres. Troyon'i kindlustus, Verdunist lõuna pool, võeti tugeva suurtükitule alla ja kui kindral Sarrail' armee parema tiiva rügemendid viimaks Troyonile appi jõudsid, olid seal veel võitlusvõimelised vaid 4 suurtükki ja 44 meest. Troyoni vallutamine oleks sakslastele kergendanud Verduni ja Touli kindluste vahelt läbi murda ja Verduni kindlust täiesti ümber piirata.

Ka Verduni kindlus pani sakslastele tugevasti vastu. Ta oli oma eelkindlustused kaugele eemale nihutanud ja need hästi kindlustanud. Nii oli tal Maasi küngaste lõhangutes ja tihedas Argonni metsas nii palju suurtükke varjul, et Saksa suurtükid esialgu ei ulatanud kindluse soomusvöötmeni laskma. Kuigi mõnede fortide soomustornid purustati, ei vähendanud see kuigi palju kindluse vastupanujõudu, ja kindral Sarrail' armeel oli Verduni kindluse näol võimas tugi.

Mida kaugemale tungis kroonprints Wilhelmi sõjavägi, seda raskemaks muutus tal edasiliikumine, sest Argonni mäestik laskub

Aisne'i jõe suunas põhja ja lääne poole, nii et põhjast lõunasse tungiv vaenlane leiab siin ees järjest teravamalõikelisi seljakuid ja järjest tihedama metsaga kaetud lõhestikke, mis kergendavad tunduvalt kaitset. Pealegi eemaldusid sakslased järjest oma ühenduskohtadest, prantslased aga võitlesid omaenda maal, kus tugipunktid on otse seljataga. Suureks hädaohuks Saksa 5. armeele oli ka Verduni kindlus, kuna ta energiline komandant kindral Coutanceau alatiselt ähvardas selle ühendusteid.

Siiski oli kroonprints Wilhelmi armee kuni Revignyni edasi tunginud ja oma parema tiivaga jõudnud Marne-Reini kanalini ja Oranini jõeni ning vasaku tiivaga Aisne'i allikate ja Verduni kindluse edelarindeni.

9. septembril ületas Saksa sõjavägi juba Revigny kaitsejoone ja tungis edasi, kuid Prantsuse 3. armee rindest läbimurdest ei võinud veel juttugi olla ja võitlus jäi ka siin otsustamata, sest järgnes Saksa sõjaväe üldine taandumiskäsk.

Kui Saksa sõjaväe ülemjuhatusele selgus, milline hädaoht ähvardab ta rinde paremat tiiba, otsustas ta anda lõunast vastulöögi. Prantsuse sõjavägi lõunarindel ei olnud kuigi tugev, sest kui selgus, et sakslased katsuvad läbi Belgia Pariisi peale tungida ja Prantsuse vasaku tiiva sõjaväed ei jaksa neid kinni hoida, andis kindral Joffre kindral Paule käsu jätta pooleli Elsassi vallutamine ja tõtata kindlustama Marne'i joont. Ka kindral de Castelnau armeelt võeti mõned sõjaväeosad ja viidi nad rinde vasaku tiiva tugevdamiseks. Tõhusaks toeks prantslastele lõunarindel jäid vaid nende kindlused.

Baieri kroonprints Ruprecht hakkas ühtaegu Marne'i lahinguga siin uuesti võimsalt peale tungima. Eriti ägedad olid võitlused Nancy piirkonnas. Sakslased tungisid ka siin edasi, kuigi prantslased kõvasti vastu panid. Mõlemate poolte kahjud olid suured, eriti sakslastel. Siiski ulatusid sakslased juba Nancyt pommitama, aga siis tegi üldine taandumine — milleks varsti käsk tuli — peletungile lõpu. Sakslased lahkusid ka Lunéville'ist ja St. Dié'st, nii et 14. septembril oli Nancyst lõuna pool asuv Prantsuse pind sakslastest täiesti vaba, Nancyst põhja pool aga ei olnud Saksa sõjaväge kaugemal lõunas kui Etain'i (ida pool Verduni) piirkonnas. Kindralite Dubail' ja de Castelnau sõjaväed ei surunud sakslastele kaugemale peale, kuna nad olid mitu päeva kestnud raskeis võitlusis väsinud ning kurnatud. Oma ülesande olid nad aga hästi täitnud: kroonprints Ruprecht ei suutnud tungida läbi Prantsuse kindlustevöötme ega pääsenud kindralite Sarrail' ja Fochi sõjavägede seljataha.

Kui vaadelda olukorda, siis ei olnud see 8. septembril liitlastele kuigi soodne. Prantsuse 6. armee Ourcqi jõe ääres jõudis veel häda-

vaevalt vastu panna, kuigi tulle olid saadetud kõik võimalikud varud. „Sõjaväeosad olid kurnatud, ka inimeste võimisel on oma piirid," ütleb Prantsuse sõja-ajaloolane Fabreguettes. „Tundus nii, nagu võiks meid päästa vaid ime," lausub Mazé. Inglise sõjavägi liikus edasi alles üsna pikkamisi, kuna Saksa ratsa- ja suurtükivägi teda kinni hoidis. Kindral Fochi 9. armee parema ja kindral de Langle de Cary armee vasaku tiiva vahele oli tekkinud küllalt suur lünk. Ka Prantsuse 3. armee vasak tiib näis olevat hädaohus. Ainult 5. armee vasak tiib tungis edasi ja ka inglased liikusid Marne'i jõe suunas. Need kaks tegurit näisidki olevat suuresti mõjutanud Saksa sõjaväe ülemjuhataja otsust.

Igatahes ei puudunud sakslastel võidulootus ja seda oli, arvestades olukorda, nendel enamgi kui prantslastel. Aga kindral von Moltke oli arvatavasti juba eelmisel päeval, 7. septembril, kaotanud lootuse võiduks ja raske vastutustunne sundis teda tegema saatusliku otsuse.

7. septembril kavatses keiser Wilhelm II sõita rindele, tuli aga tagasi juba Châlons'ist, mis asub põhja pool Luksemburgi. Õhtul võtnud ta nagu harilikult vastu kindral von Moltke. Kui viimane kõnelnud taandumisest, ütelnud keiser Wilhelm II, nagu ta ise jutustab: „Tuleb peale tungida nii kaua kui võimalik, ei milgi tingimusel sammugi tagasi!"

Kindral von Moltkel oli aga seisukorra kohta rindel andmeid, olgugi osalt ekslikke ja osalt liialdatuid, mis tegid ta äärmiselt rahutuks. Baieri kroonprints Ruprecht, kes 8. septembri õhtul peakorteris käis, jutustab, et kindral von Moltke olnud nagu haige ja murdunud mees. Ta kartnud, et olevat teinud palju vigu ja kujutanud seisukorda rindel tumedates värvides. Saksa sõjaväe parem tiib Prantsusmaal olnud kindral von Moltke arvamisel otse lootusetus seisukorras.

Kindral von Moltke ei osanud nüüd muud teha, kui saatis kolonelleitnant Hentschi parema tiiva rindele seisukorraga tutvuma ja võib-olla tarviduse korral otsustavat sammu astuma.

Kolonelleitnant Hentschi peeti tubliks staabiohvitseriks, kelle usaldatavus üteldakse olevat väljaspool iga kahtlust. Ometi arvasid mõned sakslased hiljem võimalikuks teda süüdistada otse äraandmises.

Kolonelleitnant Hentschi ülesande kohta on kirjutatud terveid uurimusi, kuid täieline selgus on siingi jäänud saavutamata. Kolonelleitnant Hentsch suri juba sõja ajal, 1917. aastal, nii et sõja-ajaloolastel puudub võimalus temalt endalt teateid saada, millise täpse käsu kindral von Moltke talle just andis.

Kolonelleitnant Hentsch algas oma teekonda 8. septembril. Kõigepealt sõitis ta 5. armee staapi, kus kuulis, et kõik on korras.

Samasuguse teate sai ta 4. armee staabis. Teisiti ei olnud lugu ka 3. armees. Seda kõike teatas ta peakorterisse. 2. armee staapi jõudis ta 8. septembri õhtul. Seisukord siin tundus talle palju raskemana, eriti lünga tõttu 2. ja 1. armee vahel, mida katsid vaid ratsaja suurtükivägi. Pärast pikki nõupidamisi jõudsid kolonelleitnant Hentsch ja kindral von Bülow otsusele, et 2. armee taandumine oleneb 1. armee olukorrast. Kui viimane taandub, siis peab seda tegema ka 2. armee. On märkimisväärt, et 2. armee staabis puudusid andmed, kuidas arenevad võitlused 1. armee rindel. 9. septembri hommikul sõitis kolonelleitnant Hentsch 1. armee staapi. Teel nähtu on talle ilmselt raskesti mõjunud. Nimelt liikusid siin Marne'i jõelt inglaste ees põhja poole taanduva ratsaväe voorid, olles kohati suures korratuses, kuna Inglise lendurite rünnakud olid tekitanud kabuhirmu. Peale selle kuulis ta teel arvatavasti ka kuulujuttu, et inglased olevat suurte jõududega ületanud Marne'i jõe, Prantsuse ratsavägi olevat juba Saksa sõjaväe seljataga ja muud sellist. Samuti oli kolonelleitnant Hentschil muidugi teada, mis peakorteris oli kõneldud 40 tuhande inglase maabumisest Ostende'is ja 80 tuhande venelase saabumisest Prantsuse sadamatesse. Tõenäoliselt oli kolonelleitnant Hentschil juba enne, kui ta jõudis 1. armee staapi, otsus valmis — t u l e b t a a n d u d a!

1. armee staabis leidis ta, et kõik on korras. Kindral von Kluck oli äsja saanud teate, et vaenlase haarang põhja poolt edeneb kiiresti ja rõõmsalt hüüdnud: „Täna õhtul on parem tiib Dammartin'i lähedal, siis on kõik võidetud!"

1. armee staabiülem kindral von Kuhl hakkas kolonelleitnant Hentschile seisukorda seletama, nimelt et parem tiib on just tungimas prantslaste seljataha. Kuid kolonelleitnant Hentsch'ile ei näinud see olevat veenev, sest tema teada olid inglased tulnud juba üle Marne'i jõe, et tungida kiiluna 1. ja 2. armee vahele. Ta oli ju teel ise näinud kabuhirmulist põgenemist. 2. armee oli arvatavasti juba taandumas. Kolonelleitnant Hentsch hakkas nüüd ise seisukorda seletama. 6. armee lõunapoolsel rindel ei pääse edasi. 5. armee on küll edasi tungimas, kuna aga ta parem tiib on kaugele ette nihkunud, võib teda kergesti varitseda suur hädaoht. 2. armee jõud on otsas, ta parem tiib on lahti ja inglased ning Prantsuse 5. armee vasak tiib tungivad sealt sisse. Taandumine on seepärast paratamatu ja 1. armee peab 2. armeega kaasa minema.

Kindral von Kuhl olevat vastu vaielnud ja seletanud, et võit on kindel. Sõjaväel jätkub jõudu viimseks pingutuseks, taandumine aga mõjuks kõlbeliselt halvasti ja viiks sõjaväe hädaohtu.

Vaidlus muutunud väga ägedaks. Viimaks tõusnud kolonelleitnant Hentsch üles ja andnud peakorteri nimel taandumiskäsu: 1. armee pidavat taanduma Soissons-Fismes'i joonele või tarviduse

korral isegi La Fère-Laoni joonele. 2. armee pidavat taanduma Marne'i jõe põhjakaldale ja 3. armee Châlons-sur-Marne'ist kirdesse. Pealetung algavat uuesti, kui St. Quentini ümbrusesse koondatakse uus Saksa armee. Samal ajal, umbes kell 1 päeval, tuli kindral von Bülow'lt radiogramm: „Lendurid teatavad, et neli pikka rivi ületavad Marne'i jõe. Eelväed kell 9 hommikul. 2. armee hakkab taanduma. Parem tiib Damery." (Hiljem õiendati „Dormans".)

Eelmise päeva õhtul kindral von Bülow' staabis seisukorda kaaludes olid kindral von Bülow ja kolonelleitnant Hentsch jõudnud otsusele, et kui inglased suuremate jõududega ületavad Marne'i jõe, algab taandumine.

Kolonelleitnant Hentsch.

Nüüd oli see sündinud. Saksa sõjaväe parem tiib hakkas Pariisist eemalduma. Prantslased, kes hirmuga olid oodanud järgmist päeva, 10. septembrit, nägid, et oli sündinud „Marne'i ime": vaenlane taganes. Kogu Prantsusmaa hingas vabamalt, endausaldus tuli tagasi ja loodeti kindlasti, et tugev vaenlane tõrjutakse varsti maalt lõplikult välja.

Ükski lahing ei ole tekitanud nii palju arutlusi ja välja kutsunud nii palju vastupidiseid arvamisi kui Marne'i lahing. Arvestades aga seda, et kindral von Kluckil oli suurelt osalt õigus, kui ta taandumise ajal ütles: „See tähendab sõja kaotust," siis võib mõista seda erakordset huvi Marne'i lahingu vastu niihästi sõjaväejuhtide keskel kui ka kõigi sõdivate maade kodanike seas.

Selgema ülevaate saamiseks olgu kokkuvõttes veel korratud Marne'i lahingu käiku.

5. septembril sattus Saksa 1. armee kokkupuutesse Prantsuse 6. armeega ja 6. septembril inglaste ja Prantsuse 5. armeega. 7. septembril pöördus ta oma vasaku tiivaga inglaste vastu ja tõrjus need uuesti Crécy-en-Brie metsa, enne kui nad olid saanud oma pealetungi vajalikult arendada. Seejärel pöördus ta oma peajõududega kindral Maunoury 6. armee vastu, keda Saksa 4. reservkorpus oli seni kinni hoidnud, kuna ta äärmine vasak tiib, võideldes Prantsuse 5. armeega, taandus Grand Morini põhjakaldale.

8. septembril oli kindral Maunoury armee pealetung seisma pandud, Inglise sõjaväge hoidsid tagasi Saksa ratsa- ja suurtükivägi, Prantsuse 5. armee vasak tiib aga tungis pikkamisi edasi.

9. septembril sunniti kindral Maunoury armee taanduma ja oli äpardunud prantslaste katse haarata Saksa paremat tiiba. Kindral von Kluck valmistus ise haarama prantslaste vasakut tiiba. Inglise sõjavägi ja Prantsuse 5. armee olid aga tunginud veel sügavamale lünka, mis oli tekkinud Saksa 1. ja 2. armee vahele ja mida katsid vaid Saksa ratsa- ning suurtükivägi. Et siin seisukorda kergendada, andis kindral von Kluck oma vasakule tiivale käsu taanduda.

Saksa 2. armee astus võitlusse 6. septembril. Parema tiivaga asus ta kaitsele Montmirail' juures, kuna aga vasak tiib tugevasti ründas Prantsuse 9. armeed üle Sézanne'i ja La Fère-Champenoise'i. 9. septembril oli Saksa 10. korpus ja kaardivägi juba Sézanne'i kiltmaal ja väljavaated edasitungiks näisid olevat kõige paremad.

Saksa 3. armee sattus Châlons-sur-Marne'ist väljudes alles 7. septembril tõsisemasse võitlusse, mis andis üsna häid tulemusi, sest kindral Fochi armee parem tiib oli 9. septembril, kui sakslased taanduma hakkasid, juba tublisti tahapoole paindunud.

Saksa 4. armee ründas prantslasi 5.—7. septembrini Vitry-le-François-Sermaize'i joone suunas ja tõrjus koos Saksa 3. armee vasaku tiivaga Prantsuse 4. armee vasaku tiiva 8. septembril Humbauville'i. Ka keskel ja vasakul tiival oli tal edu ning ta saavutas juba Marne-Reini kanali ja Ornaini jõe joone, kuna prantslased taandusid metsadesse.

Saksa 5. armee seisukord oli raskem. Tal tuli võidelda ja edasi tungida Argonnide metsmäestikus, kuna teda ühtlasi ähvardas tiibrünnak Verduni kindlusest. Ta tungis siiski kuni Revignyni, katsudes samal ajal Verduni kindlust ümber piirata. Prantsuse 3. armee taandus ja tõkkekindlustused Maasi ääres olid juba hädaohus.

Saksa 6. ja 7. armee tungisid kohati küll vähe edasi, kuid ei suutnud siiski Prantsuse rinnet läbi murda. Nad ei saanud ka kinni hoida Prantsuse 1. ja 2. armee jõudusid, kelledest osa paigutati ümber põhjarindele. Ka Saksa 7. armeed oli juba varem tunduvalt nõrgestatud, sest sealt olid suured sõjaväeosad viidud paremale tiivale.

Saksa sõjaväe seisukord ei paistnud Marne'i jõe ääres 9. septembril, millal anti taandumiskäsk, olevat eriti halb, igatahes mitte halvem Prantsuse sõjaväe omast. Küll oli Saksa 1. ja 2. armee vahel lünk, kuhu inglased ja osa Prantsuse 5. armeest pikkamisi sisse tungisid, aga samasugune 20 km laiune auk oli ka Prantsuse rindes, kindralite Fochi ja de Langle de Cary armeede vahel.

Nähtavasti ei pidanud kindral von Kluck lünka enda ja 2. armee vahel eriti hädaohtlikuks, kuigi seda lünka kattev ratsavägi taandus. Ta lootis 3. ja 9. korpusega ja kindral Lepel'i brigaadiga (4¾ pataljoni 4. reservkorpusest ja 2 maakaitseväepatareid) 9. septembril prantslasi täiesti haarata. Nende 2 korpuse mehed olid

pärast 2 päeva ja ööd kestnud rännakut küll väga väsinud ja nälginud, nii et üks kompaniiülem lausub: „Ma saabun ohvitseridega üksi, teisi ei ole.“ La Ferté-sous-Jouarre'i taga „ronis vaid lonkavate varjude kohmetunud salk mäest üles“. Kuid siiski ei puudunud sellel sõjaväel võitlusvõime. Kui oleks õnnestunud kindral Maunoury 6. armeed „kokku rullida“, siis oleks ka kohe kadunud ähvardus kindral von Klucki armee vasakul ja kindral von Bülow' armee paremal tiival. Auku oleks võidud jälle täita, esiotsa aga oleksid võinud need mõlemad tiivad veel veidi taanduda. Väljavaateid selle kava teostamiseks ei näinud puuduvat.

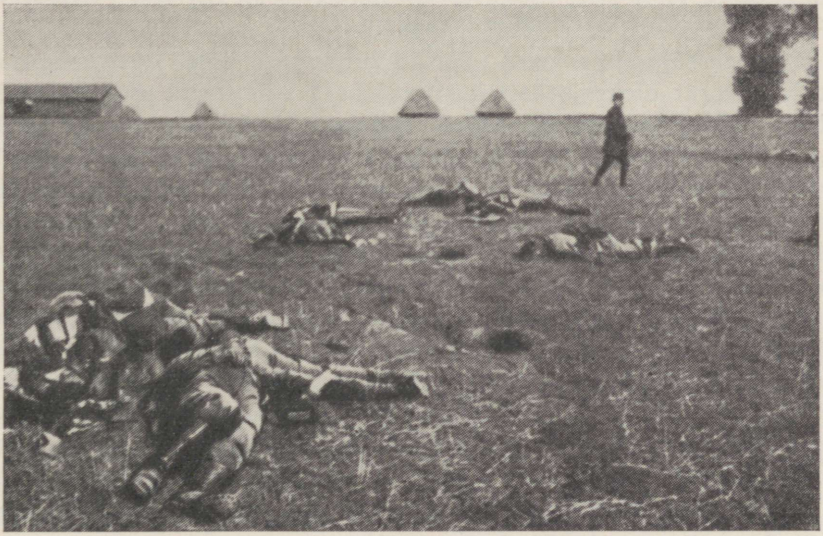

Marne'i lahinguväli, kaetud sakslaste laipadega.

Väike lünk, umbes 8 km, oli tekkinud ka Saksa 3. armeesse, kuna pool sellest armeest võitles koos 2. ja pool 4. armeega. Seegi lünk ei võinud esiotsa olla eriti hädaohtlik, sest prantslastel puudusid jõud, et sellesse lünka võimsalt sisse tungida.

Hoopis teisel seisukohal oli Saksa peakorter. Parema tiiva keset, mida katsid kindralite von Richthofeni ja von der Marwitzi ratsaväed, peeti läbimurtuks. Peakorteri andmetel tungis 3. armee lünka tugev Prantsuse sõjaväeosa, kuigi tõepoolest seda tegi ainult üks ratsaväediviis. Eriti hädaohtlikuks pidas kindral von Moltke 5. armee seisukorda. 9. septembri hommikul raporteeris ta keiser Wilhelm II-le, et see armee on sattunud kotti, ta parem tiib, mis võitleb väga raskeis maastikutingimusis, võidakse suruda vastu Verduni kindlust ja seal hävitada.

Kuid siingi ei näinud tõeliselt olevat nii suurt hädaohtu nagu

kujutleti. Seda näitab ka Saksa sõjaväe taandumine, mis toimus üldiselt korralikult, ka 5 armee piirkonnas.

Samuti oli Saksa sõjaväe meeskondade meeleolu raskusist hoolimata üldiselt hea, nii et taandumiskäsk mõjus meeskondadele otse rusuvalt.

„Vaenlane oli kiiresti põgenemas," ütleb kolonel Finckenstein, „ühtki prantslast ei olnud enam näha, seda arusaamatum oli meile taandumiskäsk, mis mõjus nagu nuiahoop." Teine ohvitser, kolonelleitnant Schmidt, lausub: „See mõjus nagu välk. Nägin mõndki meest nutvat."

Nii ei võinud ka meeskondade meeleolu ja väsimus põhjustada kindral von Moltke taandumiskäsku.

Saksa sõja-ajaloolased püsivad suuremalt jaolt *) arvamisel, et kui lahingut oleks jätkatud, siis oleks ta lõppenud sakslaste võiduga. Kuigi palju kõneleb selle oletuse poolt, ei saa seda siiski päris kindlasti väita, sest võimata on ette näha kõiki tegureid, mis võivad ilmsiks tulla mitmesaja km pikkusel rindel toimuvas ja mitu päeva kestvas suures võitluses. Huvitav on siiski märkida, et ka liitlaste asjatundjate keskel leidub neid, kes sakslastega ses suhtes on ühel arvamisel. Nii ütleb Inglise sõja-ajaloolane kindral Maurice: „Veel mõned tunnid energilist võitlust oleksid kindral von Kluckile võinud tuua sellise võidu, et oleksid kõrvaldatud kõik need hädaohud, mis kiire edasitung üle Marne'i jõe talle tekitas. Kui meie, inglased, ületasime Marne'i jõe, oli Prantsuse sõjavägi jõudnud oma vastupidamise piirini: kindral Galliéni oli juba hakanud taandumiseks ettevalmistusi tegema."

Et Saksa sõjaväe ülemjuhatuses seisukorrale vaadati teisiti, näitab peale muu ka kindral von Bülow' seletus, et taandumisega olevat ta päästnud kiiresti edasitunginud Saksa 1. armee Inglise sõjaväe ja Prantsuse 6. armee pihtide vahelt, kus ta oleks hävitatud. Saksa sõjaväe ülemjuhatus näis olevat samal seisukohal.

Kindral von Klucki taandumiskäsk algas sõnadega: „2. armee seisukord nõuab tema taandumist Marne'i jõe taha mõlemal pool Épernayd. Ülemjuhatuse käsul tõmmatakse 1. armee sõjaväe parema tiiva kaitseks Soissons'i suunas tagasi..."

Saksa 1. ja 2. armee juhatajatel ei olnud seisukorra kohta nähtavasti ühist vaadet, vaid need erinesid tublisti.

Kui kindral von Moltke end süüdistaski vigade tegemises enne Marne'i lahingut, siis võis tal selleks vast ka õigust olla, kuid kõik

*) On ka teissuguseid arvamisi. Nii ütleb kindral Baumgarten-Crusius oma raamatus *Die Marneschlacht, 1914;* „Suur pealetung läänes veeres erakordsete jõupingutustega sõjavägede poolt nagu hiigelsuur keisrimanööver, millele ei ole võrdset sõja-ajaloos, hiilgava eduga alguses, lõhkedes lõpuks nagu imeilus tulevärgikuju."

need vead ei võinud siiski veel põhjuseks olla 9. septembri taandumiskäsu andmisel.

Üteldakse, et krahv Schlieffeni plaan olevat hea olnud, kuid kindral von Moltkel puudunud ta teostamiseks 20 diviisi. See väide on osalt õige, sest sakslastel oli läänerindel suhteliselt vähem sõjaväge kui liitlastel ja Saksa sõjaväe ülemjuhatuses algul valitsenud optimism tegi olukorra veelgi halvemaks.

Saksa sõjavägi oli hästi distsiplineeritud ja välja õpetatud, nii et ta algul suutis ka arvuliselt tugevamat vaenlast tagasi tõrjuda, kuid lakkamatud võitlused ja pikad rännakud hakkasid vähehaaval talle kurnavat mõju avaldama. Muidugi said seda mõju tunda ka prantslased, kuid siiski vähemal määral, sest Prantsuse sõjaväe ühendusteed tagalaga aina lühenesid, kuna sakslastel nad järjest pikenesid ja ühenduse kindlustamine nõudis neilt küllalt suurt sõjaväge. Samuti vajati üsna palju sõjaväge kindluste piiramiseks. Veel Marne'i lahingu ajal oli sakslastel üksi Maubeuge'i kindlust piiramas 2,5 diviisi. Suure vea tegi kindral von Moltke ka sellega, et ta rajavõitluste tulemuste põhjal hindas liitlaste vastupanuvõimet liiga madalalt ja 2 korpust enne Marne'i lahingut saatis idarindele.

Saksa parem tiib, mille kõvendamist krahv Schlieffen veel oma surivoodil nõudis, muutus sel viisil suhteliselt järjest nõrgemaks, kuna prantslastel vasak tiib ühtelugu kõvenes. Seisukord kujunes selliseks, et otsustavale tiivale koondati Saksa 13 diviisi vastu 27 liitlaste diviisi. Kuid ka liitlaste arvuline ülekaal, eriti nende vasakul tiival, ei oleks tarvitsenud veel sakslasi viia taandumisele.

Saksa sõja-ajaloolastest tabab üldjoontes tõde kõige lähemalt Hermann Stegemann, kui ta ütleb: „Kahe-rinde-sõda heitis oma varje sõjavägede ülemjuhatuse kaardilauale. Sellele peab olema lisandunud ka põhjusi, mis on tekkinud Saksa pealetungirinde taga. Pani mõtlema ja oli nüüd ära tuntud ja kaalutud, et kaugele lääne poole haigutas lahtine külg, et püsis veel Antverpeni kindlus, millest 9. septembril Belgia sõjavägi, kooskõlas lahingutegevusega Marne'i jõe juures, jõuliselt välja tungis. Varustuse ja varude juurdevedu oli hädaohus, raudteerööpad, sillad ja tunnelid alles korda seadmata, ühendusteed otse rinde taga puudusid, ja teisel pool Inglise kanalit oli ilmunud vaenlane, keda oli küll Monsi ja St. Quentini (Le Cateau) juures löödud, kes ei olnud aga veel maha rõhutud, vaid alles tegutsemas. Niisiis, arvesse võttes tekkinud olukorda, oli küllalt põhjust kaaluda selle lahingu poolelijätmist, mida pakuti ebasoodsais strateegilisis tingimusis."

Marne'i võit kannab enam psühholoogilise kui füüsilise võidu laadi, nagu seda õieti on olnud kõik suured võidud ajaloos, kus on võidelnud nii arvuliselt kui ka relvastuselt peaaegu ühetugevu-

sed vastased. Lahingu tulemus sellisel korral oleneb enam juhtide võimeist kui nende meeskondade füüsilisest jõust. Ka võivad siin teatud osa etendada juhuslikud tegurid — seda enam, mida vastuvõtlikum sõjaväe juht on välismõjudele.

Tuleb pidada silmas, milliseis erilisis tingimusis Saksa parema tiiva armeede juhid kogu aja edasi liikusid. Nagu juba tähendatud, kartsid nad liitlaste hoopi oma järjest pikenevatele ühendusteedele Belgias ja Põhja-Prantsusmaal. Tegelikult ei olnud aga hädaoht siin kaugeltki nii suur, sest Inglise sõjaväe juhatus oli murdnud oma traditsioone — kuigi mereväe juhatus soovitas nendest kinni pidada — ja ei olnud sõjaväge hoidnud selleks, et teda seal maale saata, kus kõige sobivam on ja ähvardada sakslasi seljatagant, vaid oli Inglise ekspeditsiooniväest teinud Prantsuse sõjaväe liitosa. Ometi selgus varsti, et juba Belgia väike sõjavägi, seistes varjul Antverpenis, tegi sakslastele küllalt muret ja hoidis hea hulga nende sõjaväge kinni.

Kuigi inglastel esiotsa ei olnud tarvilikul arvul sõjaväge, et koos belglastega ähvardada sakslaste seljatagust, tekitasid nad sakslastele siiski omajagu hirmu. Nimelt saatis mereminister Churchill Ostende'isse 1 brigaadi Inglise mere-jalaväge kindral A s t o n'i juhatusel, kusjuures viimasele oli antud käsk hoolt kanda, et inglaste maabumine Ostende'is saaks teatavaks võimalikult laialdaselt. *Crescit fama eundo* — varsti sai neist 3 tuhandest meresõdurist, kes 27. augustil Ostende'is maabusid, sakslaste kõrvus 40 tuhat meest!

5. septembril, kui Prantsuse sõjaväed valmistusid sakslastele peale tungima ja kolonelleitnant Hentsch peakorterist esimest korda rindele sõitis, oli peakorter saanud teateid 40 tuhande inglase ja 80 tuhande venelase maabumisest Prantsusmaal. Igatahes küllalt suur jõud, et sakslaste seljatagust tõsiselt ähvardada. Pealegi oli 2 korpust saadetud idarindele venelaste vastu.

Saksa peakorteril olevad niisugused häirivad teated ei jätnud muidugi rahulikuks ka parema tiiva armeede juhte. Eriti tugevasti näisid need halvad teated olevat mõjutanud kindral von Bülow'd, kuna kindral von Klucki närvid olid tõenäoliselt tugevamad.

Kui kolonelleitnant Hentsch 9. septembril uuesti rindele tuli, siis samal päeval saadi ka tegelikke tõendusi, et asjad Belgias on halvad. Nimelt tungisid belglased 9. septembril teist korda Antverpenist välja. Belgia peastaap oli saanud teateid, et Saksa 9. reservkorpus ja 1 diviis 3. reservkorpusest oli viidud Marne'i rindele ning nende asemele toodud mereväediviis ja maakaitseväeosasid. Belgia sõjaväe ülemjuhatus tahtis sundida sakslasi tagasi tooma oma sõjaväge, mis nad Prantsusmaale olid saatnud, ja võttis ette väljatungi Antverpenist. Algul õnnestus see päris hästi,

belglased vallutasid Aerschot' ja üks ratsaväeosa jõudis isegi kuni Louvainini. Sakslased tõid siis ärasaadetud sõjaväeosad tagasi ja peatasid 9. reservkorpuse. Samuti tõid nad Belgiasse ka 1 diviisi 15. korpusest, kes oli parajasti teel Elsassist Saksa paremale tiivale.

Kuigi belglased pidid jälle Antverpenisse taanduma, võisid sakslased siiski näha, et Belgia sõjaväe poolt võib mõndki üllatust oodata, eriti veel siis, kui inglasi on rohkem maabunud ja ka venelased sinna jõudnud.

Kuidas tekkis jutt suure Vene sõjaväe Belgiasse tulekust, on raske kindlaks teha. Inglise sõjaminister Churchill oli küll teinud ettepaneku tuua venelasi Belgiasse, aga see ettepanek oli jäänud teostamata. Nähtavasti oli kõmu sellest siiski pääsenud laiali. Inglise sõjakirjanik Liddel Hart ütleb, õige laialiselt valitsevat arvamine, et mõni kujutlusrikas raudtee-pakikandja, kelle kõrvu oli ulatunud jutt venelaste tulekust, kuulis kord öösi, sõjaväerongi mõnest jaamast läbisõitmisel, võõrast keelt, mida ta ei tundnud. „Venelased," arvas ta kohe, kuigi kuuldud keel ei olnud vene, vaid gaeli keel *). Muidugi jutustas pakikandja suurest uudisest edasi ja varsti said sellest teada ka sakslased. „Kui lugu nii on, siis tuleb Whitehalli panna sammas „Tundmatule pakikandjale", nõuab Liddel Hart.

Sakslased suhtusid liitlastele algul väga üleolevalt. Nii teatas kindral von Kluck kindral von Bülow'le 6. septembril õhtul, kui prantslased olid Ourcqi jõe ääres terve päeva tugevasti peale tunginud, et ta on 2. ja 4. korpuse ida poolt ära toonud Ourcqi jõe äärde. Tekkinud lünka katavad 1. ja 2. ratsaväekorpus, kelledest on selle ülesande täitmiseks küllalt, kuna mitu korda lüüa saanud Inglise sõjavägi vaevalt võib hakata kiiresti edasi liikuma ja jõuliselt peale tungima.

Kui kindral von Kluck 7. septembri hommikul sakslaste kätte langenud Prantsuse käskkirjast teada sai, et võitlused Ourcqi jõe ääres ei tähenda ainult Prantsuse sõjaväe väljatungikatset Pariisist, vaid on prantslaste üldpealetungi alguseks, siis muutus ta murelikuks, kuigi nähtavasti mitte sel määral nagu kindral von Moltke.

Nagu teada, hakkas kindral von Moltke juba enne Marne'i lahingut Saksa armeede ülemate hõiskavates võiduteadetes kahtlust tundma. Nii kirjutab rahaminister Helfferich, kes 4. septembri õhtul käis kindral von Moltke juures:

„Ma ei leidnud kindralooberst von Moltket võitude puhul sugugi heas tujus, ta oli tõsine ja rõhutud. Ta kinnitas, et meie edasiliikuvad sõjaväed on ainult 30 miili Pariisist eemal (keiser oli

*) Kuulub keldi keelte hulka, kõneldakse peamiselt Šotimaa loodeosas.

seda rahaminister Helfferichile just äsja võiduröömsalt teatanud), „kuid," lisas ta juurde, „meil leidub sõjaväes vaevalt hobust, kes jaksab veel joosta. Meie ei tohi end petta. Meil on edu olnud, aga võitu veel mitte. Võiduks nimetatakse vaenlase vastupanujõu hävitamist. Kui miljonid mehed võitlevad, siis on võitjal vange. Kus on meie vangid? Lotringi lahingutes võeti umbes 20 tuhat, siis veel 10 tuhat siin ja 10 tuhat seal. Peale selle näitab vallutatud suurtükkide suhteliselt väike arv, et prantslased on taandunud heas korras ja kavakindlalt. Kõige raskem töö seisab alles ees."

See olukorra hindamine näitab, et kindral von Moltke oli kahtlemata ettevaatlik sõjaväejuht.

Veel selgemaks sai seisukord, kui ta kuulis Prantsuse sõjaväe üldpealetungist, ja ta muutus veelgi pessimistlikumaks. „Vaenlane on nähtavasti taandumise ajal oma jõud ümber korraldanud... Ta lahingukava on selge. Kuna ta rinne pani Saksa sõjaväe edasitungi Marne'i ja Seine'i jõgede vahel seisma, tungivad sel hetkel hoolikalt varjatud ründejõud Pariisist ja Verdunist Saksa sõjaväe kaitsmatutele tiibadele kallale ja toovad lõppotsuse."

Teated, mis kindral von Moltke sai rindelt 7. ja 8. septembril, ei olnud iseendast kuigi kohutavad, kuid tegid ta siiski rahutuks. Samuti nagu ta a l g u l oli nähtavasti liiga kergesti uskunud teateid suurtest võitudest, andis ta nüüd liiga suure tähtsuse teadetele raskusist. Kui 7. septembril Ourcqi jõe ääres juba võitles Saksa 1. armee 3 korpust ja kindral von Kluck tahtis sinna viia ka 3. ja 9. korpuse, nõudis kindral von Bülow, et tähendatud korpused peaksid jääma 2. armee tiiva kaitseks. Kindral von Moltkel ei olnud enam mingeid varusid, et tekkinud auku täita. Küll oli ta juba 5. septembril käskinud lõunarindelt, 7. armeest, saata 15. korpus Belgiasse, aga see ei olnud veel pärale jõudnud, vaid saabus alles 14. septembril Aisne'i jõe äärde. Õieti tahtis kindral von Moltke lõunarindelt ära tuua 2 korpust, aga Baieri kroonprints Ruprecht oli selle vastu. Kõikjal oli meestest puudus ja kindral von Moltke ei teadnud, kust neid võtta. Ta ei suutnud raskes — kuigi mitte lootusetus — seisukorras otsustada. Muuseas tahtis ta peakorterit rindele lähemale viia, mis oleks ühendusepidamiseks olnud väga tähtis, kuid seegi kavatsus jäi teostamata. Samuti ei saatnud ta armeede juhtidele mingeid juhtnööre, välja arvatud 8. septembri käsk 6. ja 7. armeele, seisma panna asjatud läbimurdekatsed Lotringis ja üle Moseli. Saksa sõjaväe ülemjuhatus näis neil tõsistel päevadel olevat nõutu ja halvad teated näisid seda nõutust aina suurendavat. Selliste halbade teadete hulka kuulusid näiteks kindral von Bülow' teade 8. septembri varahommikul, et 7. septembril on ta vastu pidanud ja läheb koidikul täägivõitlusse, kuid et raskete kaotuste tõttu on 2. armeel vaid 3 korpuse „võitlusvõime".

Samuti mõjus kindral von Moltkele masendavalt raadioteade, mille 1. ratsaväekorpuse staap saatis 2. ratsaväekorpuse staabile ja mida peakorter pealt kuulas. Nimelt teatas 1. korpus, et Petit Morini seisukoht Biercy-Orly-Villeneuve'i joonel on läbi murtud ja 1. korpus läheb pikkamisi Marne'i harujõe Dolloir'i taha. Kui kindral von Moltke seda kuulis, siis „näis talle, et läbimurd parema tiiva kahe armee vahelt on hädaohtlikult lähemale tulnud".

Teades, et liitlaste jõud paremal tiival on tunduvalt tugevamad sakslaste omast — arvatakse, et Saksa 1., 2. ja poole 3. armee vastas oli liitlasi 200 pataljoni ja 190 patarei võrra rohkem kui sakslasi, kuna Namur-Monsi joonel oli sakslasi olnud umbes 100 pataljoni ja 175 patareid rohkem kui liitlasi — ei uskunud kindral von Moltke enam, et sakslased suudavad vastu seista. Ta ei pidanud isegi enam tarvilikuks — nagu see loomulik oleks olnud — saata sideohvitsere parema tiiva armeede juurde, et seisukorda täpselt selgitada. Taandumine näis olevat möödapääsematu. Selleks tegi ta kõigepealt korralduse, et 9. reservkorpus, kes valvas Antverpenit, 7. reservkorpus, kes piiras Maubeuge'i kindlust, samuti ka 15. korpus, kes oli teel Elsassist, saadetakse kohe Saksa sõjaväe paremast tiivast loode pool asuvasse St. Quentini uue sõjaväe loomiseks, kes pidi kaitsma sakslaste taandumist.

Nähtavasti ei võtnud kindral von Moltke küsimust, kas taandumine on tõepoolest h ä d a v a j a l i k, üldse põhjalikule kaalumisele. Ta vaatas seisukorrale tumedalt ja seetõttu otsustas anda taandumiskäsu, kuid mitte otse, vaid kolonelleitnant Hentschi kaudu, kui seisukord seda just nõuab. Viimane asjaolu oli tingitud peamiselt peakorteri halvast ühendusest parempoolse rindega, nii et teated hilinesid vahel isegi 24 tundi, mille jooksul võis rindel olla palju muutunud. Taandumise lõplik otsustamine jäi siis õieti kolonelleitnant Hentschi hoolde, kes laskis ennast mõjutada pessimistlikust kindral von Bülow'st ja samuti teel nähtud korratusist, mida tekitasid taanduva ratsaväe voorid. Staabiohvitserina tundis ta rindetingimusi veel vähe, kuna sõda oli kestnud vaid lühikest aega. Kindral von Moltke pessimism oli talle muidugi tuttav. See pessimism läks nähtavasti liiga kaugele, sest ta kirjutas 9. septembri ööl oma naisele:

„Asjad on läinud halvasti, võitlused ida pool Pariisi ei lõpe meie kasuks... Sõda, mis algas nii heade lootustega... pöördub lõpuks meie kahjuks... Meie puruneme võitluses ida ja lääne vastu... Ja meie peame maksma kõigi nende purustamiste eest, mis meie oleme teinud."

On loomulik, et pärast Marne'i lahingut ei võinud kindral von Moltke, kes sakslaste sõjalisele seisukorrale vaatas üldse tumedalt, enam oma kohale jääda. 14. septembril määras keiser Wilhelm II

ta asemele peastaabi ülemaks kindral von Falkenhayn'i, kes oli ühtlasi sõjaministriks. Kindral von Moltke lahkumist ei antud aga ametlikult enne teada, kui alles 3. novembril, et sõjavägedes meeleolu mitte rikkuda ja vastase suhtes teha nägu, nagu ei oleks Marne'i lahing sugugi halvasti läinud.

Samuti nagu Saksamaal, on mujalgi arutatud küsimust, kas oli Marne'i jõelt taandumine tarvilik ja kui mitte, kes oli siis taandumises peamiselt süüdi, ilma et nendele küsimustele iialgi kindlat vastust saadakse, ei ole ka prantslastele selge, kes oli Marne'i lahingu võitja — kindral Joffre, kindral Galliéni või isegi kindral Foch. Sellele küsimusele ei saa prantslased iialgi kindlat vastust, kuigi küsimus ise on Prantsuse sõjaväe juhtide seas tekitanud küllalt meelekibedust.

Kindral von Falkenhayn.

Lahingu võit või kaotus pannakse harilikult sõjaväe ülemjuhataja arvele. Marne'i võidus on aga ülemjuhatajal kindral Joffre'il võistlejaiks veel kindralid Foch ja Galliéni, esimene neist küll ilma igasuguse aluseta, teine aga juba palju tõsisemalt.

Väidetakse nimelt, et kindral Foch on ajanud Saksa sõjaväe keskme St. Gondi soodesse ja sellega toonud prantslastele võidu. Kuid tegelikult ei olnud asi siiski nii. Preisi kaardivägi kannatas St. Gondi soodes küll suuri kahjusid, aga seda juba taandumisel, kuna sood olid lahingu ajal lakkamatult kestnud sadude tõttu muutunud tümaks.

Veel väidetakse, et kindral Foch likvideerinud sakslaste läbimurde. Ka see väide ei pea paika. Sakslased nähtavasti ei kavatsenudki siin läbi murda, kuna neil puudusid selleks jõud. Kui nad aga kindral Fochi parema tiiva omajagu tagasi painutasid, siis olenes see vaid lahingu käigust. Kui sakslastel oleks varusid olnud, siis oleks lahingu käik siin võinud tuua üsna tõsise läbimurde.

Kui vaadelda lähemalt andmeid, mis teevad Marne'i lahingu võitjateks kindralid Joffre'i ja Galliéni, siis tuleb tähendada, et kindral Joffre'il oli küll kavatsus sakslaste vastu vasakule tiivale suured sõjaväeosad koondada, et haarangu teostajaid omakord haarata. Ta kavatses seda teha aga kaugemal lõuna pool, Seine'i jõe, võib-olla isegi Loire'i jõe ääres, kuid kindral Gallién'i väsimatu pealekäimine, et lahing tuleks anda juba Marne'i jõe ääres, sundis

teda lõpuks viimasega nõustuma. Ja siis hakkas ta asjast temale omase energiaga kinni.

Kuid meelekibedust on Marne'i lahing valmistanud niihästi kindral Joffre'ile kui ka kindral Galliénile. Nii olevat kindral Joffre kord ühele oma tuttavale lausunud, osutades arvustajaile: „Ma ei tea, kes on võitnud Marne'i lahingu, seeasemel tean aga kindlasti, kes oleksid ta kaotanud." Kindral Galliéni jälle ütelnud pool-humoorikalt, pool-kibedalt: „Marne'i lahingut ei ole olnudki. Kindral Joffre'i käsud korraldasid taandumise Seine'ile ja Verduni ning Nancy mahajätmise. Kindral Sarrail ei kuulanud käsku: ta päästis Verduni, kindral Castelnau pidas Grand Couronné'l vastu: ta päästis Nancy. Mina hakkasin peale tungima. Mis puutub sellesse, et nüüd väidetakse, nagu oleks ülemjuhataja — kes sellal, kui mina edasi liikusin, oli kaugele taha läinud — kõike juhtinud, ette näinud ja korraldanud ... seda on raske uskuda."

Ka inglaste osa kohta Marne'i lahingus erinevad vaated. Ühelt poolt üteldakse, kui inglased oleksid seal algusest peale vajaliku energiaga edasi liikunud, siis ei oleks kindral von Kluck julgenud oma vasakult tiivalt 2 korpust paremale tiivale viia ja kindral Maunoury 6. armeel oleks õnnestunud tungida Saksa parema tiiva seljataha ning see purustada. Kuid sakslased oleksid ka niisugusel korral, kui nad ei oleks suutnud vastu seista, tõenäoliselt saanud vähemalt tagasi tõmbuda.

Teiselt poolt seletatakse, et Marne'i lahing toimunud tegelikult Napoleoni eeskuju järgi. Nimelt sellal, kui vastast rünnatakse otserindel, võetakse ette ta ühe tiiva vastu manööver, mis iseendast ei tarvitse olla otsustava tähtsusega, kuid mis annab siiski võimaluse anda otsustavat lööki. Sest kartes oma tiiva haarangut, koondab vastane sinna sõjaväge mujalt — kui ei ole varusid — ja nõrgestab sellega rinnet teisal. Marne'i jõe juures põhjustas sellise nõrga koha tekkimise kindral Galliéni, rünnates Prantsuse 6. armeega kindral von Klucki paremat tiiba, ja tõmbas seega viimase vasakult tiivalt osa sõjaväge sinna. Inglased tungisid siis lünka. Ainult see, mida Napoleon tegi kavakindlalt, korrati Marne'i lahingus teadmatult, kuid tulemus oli sama. Inglaste pikaldane edasitung tuli sel juhtumil liitlastele isegi kasuks. Kui inglased oleksid kiiremini edasi liikunud, ei oleks kindral von Kluck kaht viimast korpust oma vasakult tiivalt ära viinud. Kindral Maunoury pealetungi olid sakslased juba siis peatanud, kui korpused olid alles teel Ourcqi jõe äärde. Niipea aga, kui inglased tekkinud lünka ilmusid, ei näinud sakslased enam muud võimalust kui taanduda. Õieti olevat kindral von Kluck selleks andnud käsu juba enne, kui kolonelleitnant Hentsch 9. septembri hommikul 1. armee staapi ilmus. Viimasele väitele vaidlevad aga vastu niihästi kindral von

Kluck kui ka ta staabiülem kindral von Kuhl. Nende käsk ei olevat tähendanud taandumist, vaid ainult vasaku tiiva tagasitõmbumist, nagu seda nõudis lahingu seisukord. Kui arvestada kindral von Klucki iseloomu, siis näib see seletus õige olevat ja teda ei lükka ümber ka vastuväide, et kui kindral von Kluck kolonelleitnant Hentschi taandumiskäsuga nõus ei olnud, miks leppis ta siis suulise käsuga ja ei nõudnud kirjalikku. See on aga rohkem iseloomu asi.

Täiesti võimata on selgitada kõiki vastupidikäivaid arvamisi ja vaateid Marne'i lahingu suhtes ja avastada tõde. Väga mitmekesised olid need tegurid, millest olenes selle hiigelvõitluse tulemus. Tundub siiski, et otsustava tähtsusega ei olnud üksi liitlaste arvuline ülekaal rindel Pariisist kuni Verdunini — mõnede andmete järgi koguni 20 jalaväe- ja 3 ratsaväediviisi, teiste andmete järgi küll vaid 3 diviisi —, vaid suurem tähtsus oli lahingu juhtimisel. Kindral Joffre'ist on teada, et ka kõige suuremad äpardused ei kõigutanud ta rahu. Teda abistasid sellised kogenud sõjaväejuhid nagu kindralid Galliéni, Foch, Maunoury ja Sarrail. Sakslaste juures aga otsustasid kõige tähtsamaid küsimusi kindral von Moltke, kolonelleitnant Hentsch ja kindral von Bülow, kes nii raskete ülesannete täitmiseks ei näinud küllalt suutelised olevat.

Muide, mis puutub kindral von Kluckisse, siis tunnistasid prantslased ka pärast Marne'i lahingut ta väga osavaks ja andekaks sõjaväejuhiks.

On loomulik, et prantslased algul võidurõõmutsesid ja uskusid, et nüüd visatakse sakslased ruttu maalt välja ja sõjal tuleb lõpp. Isegi Prantsuse sõjaväe juhatusel näis algul arvamine olevat, et vaenlase üle on saadud täieline võit, mida nüüd peab kroonima jälitamine.

13. septembril saatis Prantsuse sõjavägede ülemjuhataja sõjaminister Millerand'ile telegrammi, milles üteldakse:

„Meie võit osutub järjest enam täielisemaks. Kõikjal on vaenlane taandumas. Kõikjal jätavad sakslased meie kätte vange, haavatuid ja sõjatarbeid. Pärast kangelaslikke pingutusi, mida meie sõjavägi oli läbi teinud hirmsas võitluses 5.—12. septembrini, teostab ta nüüd jälitamist, millele ei ole võrdset. Oma vasakul tiival oleme ületanud Aisne'i jõe allpool Soissons'i ja niisiis kuuepäevastes võitlustes edasi tunginud enam kui 100 km. Keskmel on meie sõjaväed jõudnud juba põhja poole Marne'i jõge. Nemad, nagu ka meie liitlased, on imestusväärsed oma kõlbluses, oma vastupidamises ja võitlusinnus. Jälitamist jätkatakse kogu meie pingejõuga."

Nagu näha, ei olnud Prantsuse sõjaväe juhatus sakslaste saatusest midagi õppinud. Ka nemad hõiskasid enneaegu. Kui aga prantslaste lootus ei täitunud, langeti kergesti teise äärmusse ja

ei arvatud Marne'i lahingul peaaegu mingit tähtsust olevat, kuna vaenlane alles kindlalt püsis Prantsusmaal, mitte väga kaugel pealinnast.

Saksamaa avalik arvamine vaikis algul Marne'i lahingust. Saksa rahvas oli oma ajalehtedest lõpmatuseni lugenud keisri kinnitusi, et armuline Jumal andnud temale võrratuid võite. Raske oli seepärast nii järsku tunnistada, et mõnikord võib minna ka teisiti. Nii on arusaadav, et näiteks *Vossische Zeitung* kirjutas veel 20. septembril seisukorrast läänerindel sellises toonis, nagu seisaksid Saksa sõjaväed ikka alles Pariisi väravate ees ja valmistuksid Prantsuse pealinna sisse marssima.

Mõnedes ajalehtedes kirjutati küll õige ettevaatlikult vabatahtlikust tagasitõmbumisest strateegilistel kaalutlustel. Alles novembrikuu algul kirjutas poolametlikus *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*is kindral von Blume, et sõjaõnn oli Marne'i orus sakslastele äkki selja pööranud ja et Saksa sõjaväe „särav päev" oli seal ootamatult muutunud „süngeks ilmaks".

Mis puutub Marne'i lahingu tulemusse, siis sageli kaldutakse seda üle hindama. Liitlased ei saanud siin mingit otsustavat võitu, vaid Saksa sõjavägi taandus üldiselt täies korras uutele seisukohtadele Aisne'i jõe ääres. Liitlased ei suutnud sakslaste rahulikku taandumist muuta korratuks põgenemiseks. Selle jõuetuse tagajärjeks oli nelja aasta pikkune kaevikusõda — kõige tüütavam, alaväärtuslikum ja inetum sõda.

Teiselt poolt, kui sakslased oleksidki Marne'i lahingus jäänud võitjaiks, ei oleks see veel kestvast kaevikusõjast päästnud, sest sakslaste jõud ei olnud nii suur, et anda liitlastele purustavat hoopi, vaid Prantsuse ja Inglise sõjaväed oleksid tõmbunud kaugemale tagasi ja korraldanud uue kaitse. Cannae *) tegemine, hävituslahingu andmine, mis toimub mõlemapoolse haarangu läbi, on ikkagi võimalik ainult siis, kui ollakse vastasest tugevam, kui mitte just arvuliselt, siis vähemalt teiste tegurite suhtes, nagu kõlbeliselt, meeskonna värskuselt, relvastuselt ja ühendusteede rohkuselt. Marne'i lahingus ei olnud sakslastel olemas ühtki neist tegureist.

Peale selle näib ka, et arvestades nüüdisaja hiigelsuuri sõjavägesid ja moodsa relva äärmiselt suurt kaitsevõimet, on üldine Cannae, mis haaraks tervet sõjaväge kogu rindel, üldse võimata, vaid on võimalik ainult osaline Cannae, mis ei vii vastase jõu lõpli-

*) Koht Lõuna-Itaalias (Apuulias), tuntud 216 a. e. Kr. siin peetud lahingu tõttu, milles roomlased said Hannibalilt rängalt lüüa. Cannae lahingut käsiteldakse sõjakunsti ajaloos kui hävitus- ja haardelahingu eeskuju, sest Hannibal võitis roomlased oma sõjaväe tiibadele asetatud ratsaväe hoogsa ja sügava haarangu tagajärjel. Cannae lahingust lähemalt Tannenbergi lahingu kirjelduses.

kule murdmisele, olgu löök iseendast vägagi valus, nagu seda näiteks tunda said venelased Tannenbergi lahingus.

Maailmasõda ei lõppenud nii palju rinde, kui tagala kokkuvarisemise läbi. Kuna sõda oma iseloomult on jälle saanud peaaegu rahvasõjaks, siis näivad olevat tühised lootused, nagu võiksid sõjas, milles vastaste jõud on ligikaudu ühesugused, lõppotsuse anda lahingud rindel. Paratamatult muutub sõda äärmiselt vastikuks kaevikusõjaks, millest vaevalt suudavad päästa moodsaimadki pealetungirelvad — lennukid, tangid, gaasid jne. Ja võidab jälle see r a h v a s, kes majanduslikult ja kõlbeliselt on tugevam ning kelle närvid on vastupidavamad. Kuigi Marne'i lahingust on möödunud juba 25 aastat ja relvad on vahepeal palju täienenud — niihästi ründe- kui ka kaitserelvad — ei ole sisuliselt palju muutunud ei sõja üldiseloom ega ka lahingute iseloom. Isegi asjaolu, et nüüd tagala sõja otsest mõju palju enam tunda saab kui Maailmasõjas, ei anna see sõja kiireks lõpetamiseks veel kuigi palju lootust. Ka tagala kaitsevahendid on palju arenenud ja tagala otsesed kannatused ajavad inimesed vihale ning nad ei anna nii kergesti alla. Muidugi on lugu teisiti, kui rahval puudub küllalt kindel sõjaväeline- ja tagalakorraldus ja kui ta ei ole seesmiselt küllalt tugev.

Taandumine.

Sakslaste taandumine Aisne'i jõe äärde toimus üldiselt korralikult. Kui pidada õigeks vana ütlust „võidu peavili küpseb jälitamises", siis oli liitlaste võit Marne'i jõe ääres päris napp. Marne'i ja Aisne'i jõgede vahel langesid nende kätte vaid järelväe äralõigatud salgad ja osa patareisid, mis pidid taandumist kaitsma. Viimased tegid seda sageli suure endaohverdamisega. Nii oli lugu näiteks Preisi kaardiväe patareidega St. Gondi soos. Rasked sajud olid soo muutnud pehmeks, nii et kaardiväelased sood läbides said suuri kahjusid. Muide arvatakse, et seoses sellega kaotaski Saksa 3. armee juhataja kindral parun von Hausen pärast Marne'i lahingut oma koha. Prantslased jutustavad ühest kaardiväepatareist, mis St. Gondi soos kuni hilisõhtuni tulistas, iga lasuga sügavamale sohu vajudes, kuigi meeskond suurtükiratastele puid alla pani. Ohvitserid ja meeskond langesid mees mehe järel, aga kogu päeva möirgasid soos suurtükid, ja kui pealetungivad prantslased jõudsid lõpuks nendeni, leidsid nad sügavale sohu vajunud surnute-patarei.

Kõigepealt algas 9. septembril taandumist Saksa 1. armee Noyoni ja Soissons'i suunas. Kindral Maunoury 6. armee liikus talle ainult nõrgalt järele, osalt küll meeskondade väsimuse tõttu, osalt aga ehk ka suurest ettevaatusest, sest oli ju kindral von Kluck alles äsja teda tugevasti rünnanud, nii et Saksa 1. armeel ei tundunud jõust puudus olevat. Feldmarssal Frenchil aga näis asjasse üldse vähe

usku olevat, seepärast hoidis ta Inglise sõjaväge ennem tagasi kui ruttas. Peale selle pidas ta suurema osa oma ratsaväest, kelle ülesandeks oli liikuda jälitajate eesotsas, paremal tiival, et hoida prantslastega sidet. Isegi 11. septembril ei olnud Inglise ratsavägi veel saanud jälitamise hoosse. Ka Prantsuse 5. armee nihkus edasi liiga ettevaatlikult, kuna ta parem tiib oli seotud kindral Fochi mahajäänud 9. armee külge. Inglastel ja Prantsuse 5. armee vasakul tiival oleks just sobiv olnud tungida Saksa 1. ja 2. armee vahel

Sakslaste poolt purustatud sild Marne'i jõel.

olevasse lünka, mis oli õige lai. See lünk oli tegelikult lahti kuni 13. septembrini, millal Saksa 7. reservkorpus ta Chemin des Dames'i *) juures täitis — mõni tund enne inglaste saabumist. See oli sakslastele õige suure tähtsusega, sest muidu oleksid inglased võinud siin haarata sakslaste lahtist tiiba ja siis oleksid sakslased pidanud taanduma ka Aisne'i jõe joonelt.

Huvitav on, et Saksa 7. reservkorpus, keda juhatas kindral von Zwehl ja kes ruttas Aisne'i jõe äärde, päästis siin olukorra õieti vastu oma kõrgema ülemuse korraldust. Kui Maubeuge'i kindlus langes, jättis 7. reservkorpus 5 pataljoni kindluse garnisoniks ja vangide äraviimiseks, ülejäänud osa aga pidi minema Flandria randa, vastu seal maabunud inglastele. Varsti aga muu-

*) E. k. „daamide tee", maantee Aisne'i ja Ailette'i (Lette'i) ümbruskonna kõrgendikel, milledest tähtsaim Craonne; selles piirkonnas on peetud lahinguid juba alates Caesari ajast. Ka saavutas Napoleon 1814. aastal Craonne'i kõrgendikel võidu Preisi-Vene sõjavägede üle.

deti käsk ja korpus pidi siirduma La Terc'i, kus taheti moodustada uus 7. armee. 10. septembril asus ta Maubeuge'ist teele, kuid 12. septembril sai uue korralduse marssida Laoni, et täita lünk kindral von Klucki ja kindral von Bülow' armeede vahel. Läbinud 24 tunniga umbes 60 km, peatus ta 13. septembri hommikul kell 5 puhkuseks ligi 10 km Laonist lõunakagu pool. Kell 8 hommikul sai 7. reservkorpus kindral von Bülow'ilt, kellele allus nüüd ka 7. armee, käsu minna 1. armee vasakule tiivale, kus oli oodata lahingut Aisne'i jõe ääres Vailly-Soissons-Attichy joonel. Kell 9.30 jätkas 7. reservkorpus rännakut Chadonne'i suunas, et jõuda võimalikult ruttu Chemin des Dames'i kõrgendikele. Kella 11 ajal aga tuli kindral von Bülow'lt käsk pöörduda Berry-an-Bac'i, mis asub Aisne'i jõe ääres umbes poolel vahemaal Laoni ja Reimsi vahel, seega märksa ida pool esialgsest sihtkohast. Kindral von Bülow põhjendas oma käsku asjaoluga, et prantslased ähvardavad ta paremat tiiba. Kindral von Zwehl aga jättis kindral von Bülow' korralduse tähele panemata. Kui ta oleks kindral von Bülow' appihüüdu kuulanud ja pöördunud kagusse, siis oleks Inglise 1. korpusele tee vabaks jäänud, inglased oleksid võinud asuda Chemin des Dames'i kõrgendikele ja Saksa sõjavägi sellest lääne pool oleks sattunud tiibhaarangu hädaohtu. Järgmisel päeval pani päralejõudnud Saksa 15. korpus samal viisil seisma prantslaste edasitungi inglaste paremal tiival.

Saksa 7. reservkorpuse teekond Maubeuge'i kindluse alt Chemin des Dames'i kõrgendikele on iseloomulikuks näiteks suurtest jõupingutustest, mis sõjaväel tuli sageli läbi teha, ühtlasi ka sellest, kui palju sõjas oleneb juhusest. Käesoleval korral olenes kõik vaid sellest, et kindral von Zwehl ülemuse käsu täitmata jättis. Üldse näis kindral von Bülow'l, kellele oli antud suurem võim kui talle kohane oli, oma alluvatega vahel kimbus olevat. Nii ei tahtnud kindral von Kluck alati ta sõna kuulda ja küsimuse pidi siis otsustama peastaap.

Mis puutub sakslaste nõrgasse jälitamisse pärast Marne'i lahingut, siis olenes see ka edasiliikumise meetodist. Hoiti kinni sirgjoone põhimõttest. Kui mõni korpus või diviis edasi ei pääsenud, siis pidid peatuma ka ta naabrid, kuigi selline edasiliikumisviis ei olnud sugugi vajalik.

Inglise ametlik Maailmasõja ajalugu leiab, et väljavaated Saksa rinde läbimurdmiseks ei olnud kunagi paremad kui 13. septembri hommikul. Tänu sakslaste hooletusele ja mõnede Inglise sõjaväe nooremate juhtide algatusele, olid Aisne'i jõe ülekäigud vallutatud. Ja kõigi andmete järgi, mis kindral Haig oli saanud, ei olnud lünk 1. ja 2. armee vahel Marne'i lahingust saadik kunagi suletud. „Aga võidujooks kaotati, kuna sõjaväe ülemjuhatus ei osanud

seisukorda hinnata." 13. septembril tegid diviisid „kaunis ettevaatliku ja mugava edasiliikumise" ja „peakorteri käskudes ei olnud vihjetki aja tähtsusele".

Võib-olla lasksid prantslased mööda veel parema juhuse, et Saksa sõjaväe taandumist tugevasti raskendada. Saavutanud Aisne'i jõe, olid kindral Conneau ratsaväekorpus ja mõned reservdiviisid Saksa rindes asuva umbes 15 km laiuse lünga ees. Ületanud jõe, siirdus ratsavägi umbes 20 km põhja poole Sissonne'i juurde — kuid

Elanikud pöörduvad tagasi purustatud kodudesse.

siis, kartes äralõikamist, taandus ta sildade juurde. Sissonne'i juures oli Conneau ratsavägi umbes 23 km põhja pool Saksa 2. armee tiiba ja 60 km 3. armee seljataga. Kui Prantsuse ratsavägi oleks tunginud vaid ida poole vastase ühendusteedele, oleks ta seal, kui mitte muud, siis vähemalt palju segadust ja ärevust tekitanud.

Saksa 2. armee ületas Marne'i jõe küll omajagu kahjusid kandes, aga täies korras Dormans'i ja Épernay vahel. Saksa 3. armee taandumine oli veidi raskem ja osalt pidid ta korpused jälitajatega võistu marssima, sest need püüdsid paralleelteedel edasi liikudes tabada mõnd 3. armee korpust veel Marne'i jõe kaares ja viia need võitlusse. See õnnestus, kuid ei andnud prantslastele siiski soovitud tulemusi.

Saksa 4. armee pidas Vitry-le-François'd kinni küllalt kaua, et taanduda korralikult, sunniti aga metsades põhja pool Ornaini jõge taandumise ajal päris kibedatesse järelväevõitlustesse. Ent suurtükivägi ohverdas end taanduvate sõjaväeosade eest ja hoolimata elavast tegevusest ei saanud prantslased ka siin takistada sakslaste korralikku taandumist.

Raske oli ka Saksa 5. armee taandumine, keda Prantsuse 3. armee jälitas kahelt küljelt ja tiivalt tülitas Verduni kindlus. Siingi läks taandumine, mis kestis teel Revignyst kuni Varennes'i 3 päeva, üldiselt õnnelikult. Patareisid tuli küll ohvriks tuua.

Saksa 6. ja 7. armee rinde parempoolsed osad taandusid, nagu tähendatud, ilma erilise vaevata.

Marne'i lahing, mis ulatus Pariisist kuni St. Diéni, oli lõppenud. Saksa sõjaväed olid asunud uutele seisukohtadele Aisne'i jõe ääres. See peatumine ei olnud ajutine, et pärast puhkust taanduda veel edasi põhja poole, välja Prantsuse piiridest, nagu prantslased algul üldiselt lootsid. Aga ka sakslased pettusid. Nemad uskusid algul, et kisuvad varsti algatuse jälle enda kätte ja hakkavad uuesti edasi tungima, et suruda liitlasi ummikusse. Kuid kõik läks hoopis teisiti.

Aisne.

Kui sõjaminister kindral von Falkenhayn 14. septembril kindral von Moltke asemele peastaabi ülemaks nimetati, niisiis tegelikuks ülemjuhatajaks, oli ta seisukorraga rinnetel täiesti tuttav. Talle oli juba 10. septembril tähendatud, et kui kindral von Moltkega midagi juhtub, siis saab tema viimase asemele, ja seepärast oli ta kohe hakanud seisukorraga lähemalt tutvuma.

Kindral von Falkenhayn oli arukas, energiline ja tugevate närvidega mees, kuid ta ei olnud sõjaväes eriti armastatud, võib-olla oma suletud, külma iseloomu tõttu. Tema meeleolu uue kohustuse ülevõtmisel ei võinud kuigi hea olla ja seepärast on arusaadav, kui ta olevat teinud märkuse, et sõda on õieti juba kaotatud, sest ta eelkäija käsi oli käinud halvasti. Arvatakse, et Marne'i lahing ei oleks kindral von Moltket veel kukutanud, aga 9. septembrist saadik olid ka idarindel hakanud äpardused ilmsiks tulema. Kindral Rennenkampf'i sõjavägi, keda kindral von Hindenburg Masuuri järvede lahingus oli 5. septembrist saadik rünnanud, oli haarangust pääsenud, kuigi suurte kahjudega. Galiitsia rindel aga oli kogu Austria-Ungari sõjavägi hakanud korratuses taanduma. Kindral von Moltke oli enne sõda lubanud, et 39. päeval pärast mobilisatsiooni, niisiis 9. septembril, tuleb ta Austria-Ungari sõjaväele appi, pärast seda, kui ta on Prantsuse sõjaväega valmis saanud. Nüüd aga oli kõik läinud sootuks teisiti ja seda ei olevat keiser Wilhelm II suutnud talle andestada.

Kindral von Falkenhayni seisukord oli väga raske. Ei olnud kerge otsustada, mis teha, aga otsustada tuli ruttu. Mis oli otstarbekam, kas jätkata pealetungi Prantsusmaal või siin asuda kaitsele ja Saksa sõjaväe peajõud pöörata idasse? Saksa sõjaväe parem tiib läänerindel oli lahtine, kui läänerindelt tugevamad jõud viia itta, siis ähvardab seda tiiba „kokkurullimine" ja võib-olla häving. Ta jõudis seepärast otsusele, et tuleb esialgsest kavast kinni hoida ja prantslased ning inglased purustada, olgugi et Austria-Ungari seisukord idarindel oli hädaohtlik. Teiselt poolt oli selge, et tegevus läänerindel kestab veel mitu nädalat, enne kui siin otsus saadakse, kuid Austria-Ungari rinnet ei tohi ka lasta päris puruneda, ja oli küsitav, kas suudab Austria-Ungari sõjavägi ilma sakslaste abita üldse vastu seista. Uued reserv- ja ersatz-korpused olid küll formeerimisel, kuid enne oktoobrit ei jõutud sellega siiski lõpule.

Et raskest seisukorrast idas üle saada, käskis kindral von Falkenhayn seal moodustada kohe uus 9. armee, kelle koostisse kuulus 11. korpus, kaardiväe-reservkorpus ning üks ratsaväediviis, kes saadeti sinna augustikuul Prantsusmaalt, peale selle 2 korpust, kes võeti kindral von Hindenburgi 8. armeelt, kindral von Woyrsch'i maakaitseväekorpus ja 1 diviis Poznań'i *) (Pooseni) kindluse liikuvast varust, kokku 11 diviisi ja 1 ratsaväediviis. 8. armeele, kelle juhatamise kindral von Hindenburg andis üle kindral von Schubert'ile, jäi nüüd 9,5 diviisi ja 1 ratsaväediviis. Kindral von Hindenburg ise pidi 9. armeega asuma Austria-Ungari sõjaväe vasakule tiivale ja abistama seda niipalju kui vähegi võimalik.

Läänerindel jäi kindral von Falkenhayn kindlaks krahv Schlieffeni plaanile, kuigi selle plaani teostamine kindral von Moltkel oli äpardunud. Plaan ise oli ju õige, küsimus seisis vaid selles, kas on sakslastel selle läbiviimiseks küllalt jõudu. Nüüd tahtis kindral von Falkenhayn omakord teha katset ja võimsalt haarata liitlaste vasakut tiiba. Häda seisis vaid selles, et kindral Joffre'il oli ka samasugune mõte sakslaste parema tiiva suhtes. Niiviisi tekkis vastastikune püüd haarata teineteist põhjapoolsel rindel, mille tagajärjeks oli rinde järjest pikemaks venimine — kuni meri vastu tuli. Seda haarangut mere sihis nimetatakse „jooksuks merele".

Oma kava teostamiseks tahtis kindral von Falkenhayn kõigepealt kasutada 6. armeed, kes Elsassist ära toodi. Selle, nagu ka 7. armee asemele, kes juba Marne'i lahingu ajal paremale tiivale ümber paigutati, jäid maakaitse- ja ersatz-väeosad. 6. armee ei

*) Poola endisel maa-alal asuvate linnade nimed on enamikus toodud Poolas tarvitusel olnud nimetustega. Üksikud linnad, mis meil üldiselt tuntud endiste nimetuste järgi, nagu näit. Brest-Litovsk, püsivad sellistena.

võinud aga kohale jõuda enne 21. septembrit. Kuna oli karta, et parem tiib ei jõua siin vastase tugevale survele niikaua vastu seista, siis arvas kindral von Falkenhayn algul, et 1., 7. ja 2. armee peaksid veelgi taanduma ja asuma Reims-Laon-La Fère-Artems'i joonele, tarviduse korral võiksid nad taanduda isegi veel kaugemale, kuni parem tiib oleks Warnelle'i jõe ääres Le Cateau juures. Kui aga peastaap ta tähelepanu sellele juhtis, et taandumine mõjub meeskondadele demoraliseerivalt, muutis kindral von Falkenhayn oma kava.

Ta otsustas seniks asuda kaitsele, kuni 6. armee kohale jõuab. Ühtlasi käskis ta 16. septembril hakata Antverpenit pommitama, et vallutada see sakslaste ühendusteid ähvardav kindlus

Aisne'i lahing algas õieti juba siis, kui Marne'i lahing ei olnud veel täiesti lõppenud. Saksa parem tiib oli 12. septembril jõudnud Aisne'i jõe orgu, kuna rinde kese oma taandumisel saabus nii kaugele põhja poole alles paar päeva hiljem. Nüüd moodustas Saksa sõjavägi Compiègne'ist, Oise'i ja Aisne'i jõgede ühenduskohal ida suunas põhja pool Verduni uue ühise rinde.

Kui kindral Maunoury 6. armee ja feldmarssal Frenchi sõjaväe peajõud Soissons'i linna ja Oise'i jõe vahel sakslastele järele jõudsid, muutusid senised järelvägede võitlused uueks üldlahinguks. Vihmasajud olid teed halvaks muutnud ja jõe üle ujutanud, seepärast oli edasiliikumine ja jõe ületamine raske. Kindral von Klucki armee peajõud asusid jõe põhjakaldal, kuid ka jõe lõunakaldal oli tugev kaitse. Selle armee nõrkuseks siin oli raskesuurtükkide vähene laskemoon. Ometi peab ta Soissons'ist väljapääsule ette panema tuleriivi, sest kui vastane siit tungib Ailette'i orgu, on lahing kaotatud, kuna Aisne'i rinne on siis Soissons'i ja Vailly linnade vahel läbi murtud. Kindral Maunoury armeel aga jõuab päeva kestes patarei patarei järel pärale — muude hulgas ka kaugelaskesuurtükid — ja laskemoona kulutamisega ei tarvitsenud ta kokkuhoidlik olla. Kuid äge pommitamine, mis vaibus alles kesköösl, ei jõudnud siiski kindral von Klucki armeed taanduma sundida.

Samal päeval olid ka inglased Aisne'i jõe lõunakaldal ida pool Soissons'i sakslastega võitlusesse astunud. Sakslased jätsid õhtul Soissons'i maha, hävitades enne seda sillad, ja tõmbusid jõe põhjakaldale. Prantslased ja inglased ei pääsenud pingutusist hoolimata üle jõe, sest sakslased panid tugevasti vastu. Ainult ühes kohas Soissons'ist ida pool õnnestus Inglise 3. korpuse koostisse kuuluval 11. brigaadil ületada jõgi ja kahe küla vahel vallutada jõe kallas, kuna külad ise jäid sakslaste kätte.

12. septembril ei olnud Prantsuse 6. ja 5. armee ning inglaste võitlus kindral von Klucki ja kindral von Bülow' armeede vastu

andnud erilisi tulemusi. Küll aga teadsid Saksa sõjaväe juhid, et neid ähvardab õige tõsine hädaoht. Kui kindral Joffre Pariisist toodud värsked sõjaväeosad Oise'i ja Somme'i jõgede vahel liikuma pani ja sakslasi haaras Lassigny ja Noyoni suunas, siis muutus Saksa 1. armee seisukord väga raskeks. Peale selle oli suur lünk 1. ja 2. armee vahel alles täitmata, nii et kindral von Kluckil oli küllalt põhjust karta haarangut kahelt poolt. Abivägesid ei olnud aga veel kuskil näha.

13. septembril algasid võitlused uue hooga. Kindral Maunoury Alžeeria rügemendid surusid kindral von Klucki paremat tiiba järjest enam Aisne'i jõe kaldale ja viimaks taandusid sakslased Vic-sur-Aisne'i linna kohal üle jõe. Tükk aega võideldi veel ägedasti sildade pärast, siis jäid need alžeerlaste kätte ja Prantsuse sõjavägi pääses siin jõe põhjakaldale.

Samuti oli lugu kindral Maunoury armee keskmega. Visalt võideldes jõudis ta viimaks jõe lõunakaldale ja suurtükitule toetusel hakati sildu ehitama. Enne kui pimenes, pääsesid prantslased ka siin jõest üle, kuigi sakslased maruliselt tulistasid. Kindral Maunoury armee parem tiib ei olnud nii õnnelik, sest tapva tulega ajasid sakslased kõik ta jõe ületamise katsed nurja.

Samal ajal jätkasid sakslased Soissons'i pommitamist, püüdes seda tagasi vallutada. Eriti palju sai kannatada jõeäärne madal linnaosa. Maja maja järel varises siin kokku ja kogu linnaosas võimutses tuli. Jõe kõrge lõunakalda maju peitsid Prantsuse suurtükkide suitsupilved — ning eemal tumedate pilvede keskel kerkis vana 700-aastase toomkiriku torn. Elanikud olid osalt linnast välja põgenenud, osa aga otsis hirmsa pommisaju eest varju keldrites ja linna kaugemates osades.

Soissons'ist ida pool püüdsid inglased asjata pontoonsildu ehitada. Iga kord, kui pioneerid silla peaaegu juba valmis said, pühkis sakslaste äge tuli selle jõkke ja kohe viis sadudest paisutatud jõe tugev vool sillaosad minema. Ent inglased olid väga visad ja viimaks õnnestus ühe küla kohal sild valmis teha, ning seda mööda läks kogu 3. korpus üle jõe. Samuti oli lugu 2. korpusega vähe ida pool, ka tema ületas jõe, misjuures äpardusid sakslaste katsed inglasi täägirünnakuga jõkke visata. Inglased jäid püsima Aisne'i põhjakaldale.

Huvitav oli Inglise 1. korpuse üleminek jõest. Taandudes hävitasid sakslased ses kohas kõik sillad, kuid Pont-Arcy linnas jäi kitsas sillakaar alles, nii et sellest võis korraga üks mees üle pääseda.

Juba hommikul tekkis selle Pont-Arcy ülekäigu juures äge võitlus. Hoolimata sakslaste kõvast tulest läks üks inglane teise järel üle purustatud silla. Inglaste kahjud olid seejuures küll õige

suured. Õhtupoolikul saadi sakslaste vahva vastupanu peale vaatamata pontoonsillad valmis ja siis ületas jõe kogu korpus.

Kohati asus vaenlane vasturünnakule ja ajas inglased tagasi jõe lõunakaldale. Nii oli lugu inglaste äärmisel paremal tiival, kus osa sõjaväge oli Bourg'i kohal juba eelmisel päeval üle jõe pääsenud. Kui sakslased nägid, et inglased olid öö kestes pontoonsilla ehitanud, lasksid nad 2 Inglise jalaväerügementi ja 1 ratsaväebrigaadi rahulikult üle silla tulla. Siis avasid nad inglaste pihta, kes olid jõudnud juba linna majade vahele, raskesuurtükkide tule. Nagu kaardimajakesed varisesid linna väikesed majad kokku. Inglased panid väga visalt vastu, kuid pärast mõni tund kestnud lahingut olid nad sunnitud siiski jõe lõunakaldale tagasi tõmbuma. Õhtul läksid nad aga uuesti rünnakule ja jäid siis põhjakaldale kindlalt püsima.

Huvitav on ära märkida seda visadust, millega inglased nüüd peale tungisid, nagu tahaksid nad Monsi ja Le Cateau äpardusi heaks teha, kuigi nendes lahingutes oli inglaste lüüasaamise peamiseks põhjuseks sakslaste suur ülekaal.

Inglastest ida pool võitles kindral d'Espèrey 5. armee samuti hea eduga kindral von Bülow' 2. armee vastu ja viimane oli sunnitud taanduma ka Reimsist. Nii olid inglased Aisne'i jõe põhjakaldale täiesti püsima jäänud, samuti oli jõest üle pääsenud osa kindral Maunoury armeest ja ka Prantsuse 5. armee edasi tunginud. Sakslased olid Amiens'ist lahkunud ja taandunud Oise'i jõe poole. Amiens'i prantslaste kätte langemine hõlbustas inglastel ühendust oma kodumaaga, kuna siin oli tähtis raudteede sõlmpunkt. Üht-lasi andis see kindral Joffre'ile võimaluse hakata kavatsema uut haarangut.

14. septembril jätkusid ägedad võitlused eriti läänepoolses rindeosas. Kindral Maunoury püüdis kõikjal tungida Aisne'i jõe põhjakaldale ja lõpuks õnnestuski tal seda teha Soissons'i ja Compiègne'i vahel.

Ka Inglise sõjaväe viimased osad ületasid samal päeval Aisne'i jõe ja nüüd hakkas feldmarssal French täie jõuga peale tungima, kuid kindral von Kluck oli liiga tugev ja osav vastane selleks, et temast nii kergesti jagu saada. Inglaste seisukord näis vahel juba nii halb olevat, et neid ähvardaks jõkke paiskamine. Nad jalastasid ratsaväe ja saatsid selle hädas olevale jalaväele appi ning ainult nii suutsid nad jääda oma kohtadele.

Selle päeva võitlusi iseloomustab *Times*'i sõjakirjasaatja järgmiselt:

„Esmaspäeval 14. septembril algas teine suur lahing Aisne'i ääres. Kogu rindel võideldi sama visalt, võib-olla visamaltki kui Marne'i ääres... Liitlased olid sundinud kindral von Klucki ar-

mee otsustavasse võitlusse ning sakslased võitlesidki äärmise pingutuse ja suurima kindlusega. Ma nägin neil hirmsatel tundidel võidu ja kaotuse tõusu ja mõõna vahelduvat Aisne'i kummalgi kõrgel rinnakul, millede vahel voolab jõgi sügavas orupõhjas... Nägin õudseid juhtumeid Noyoni ja Soissons'i vahel, kiiresti üle jõe visatud sildadel. Nägin kangelastegusid, mis jätavad kogu mu eluajaks püsiva mälestuse, nägin nii kohutavaid võitlusi, et vähimgi mõtlemine nendele paneb mu vappuma. Rügement rügemendi järel tormab edasi ja paiskub vastu surmale. Ja kogu selle põrgutule keskel ehitatakse sildu ja korraldatakse kindlustusi ja kõikjal tehakse

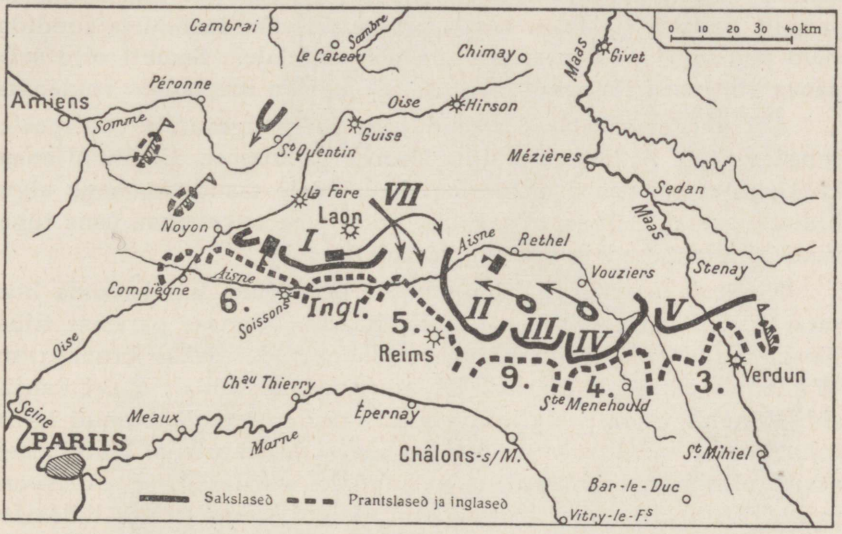

Rinne 14. septembril. Amiens'i ja Noyoni vahel ning Verdunist ida pool asuvad Prantsuse ratsaväeosad. Nooled näitavad Saksa sõjaväeosade ümberpaigutamise suunda.

tööd sellise kiirusega, mida võivad osutada vaid oma elu viimseid hetki elavad inimesed. Käitutakse nii kangelaslikult, et see peab äratama suurimat imetlust."

See iseloomustus on üldiselt tabav suurema osa võitluste kohta Maailmasõjas. Siin osutati peaaegu kõikjal suurt julgust, vahvust ja endaohverdust. Selles ehk seisabki Maailmasõja suurim väärtus inimsoo seisukohalt. Tegelikud tulemused nendel pingutavatel võitlustel, ka Aisne'i jõe juures, olid liitlaste, samuti ka sakslaste seisukohalt üsna tühised.

Prantsuse 5. armee pealetungile pani kindral von Bülow' armee visalt vastu. Asjata püüdsid prantslased sakslasi välja tõrjuda nende seisukohtadelt põhja ja kirde poolt Reimsi linna. Kui see oleks prantslastel ruttu õnnestunud, siis oleks ka Reimsi linn terveks jäänud.

Järgmisel päeval, 15. septembril, asusid sakslased juba vasturündele, kusjuures nendel oli veidi edugi. Igatahes pidid mõned Inglise rügemendid oma seisukohad maha jätma ja taanduma Aisne'i jõe lõunakaldale. Samal ajal aga oli kindral Maunoury 6. armee vasak tiib Noyoni suunas vähe edasi liikunud, kuid üldolukorra muutmiseks ei olnud sellel kuigi suurt tähtsust.

Öö saabudes muutus vihmasadu veel tugevamaks kui ta oli olnud kogu nädala kestes. Sõdurid olid läbimärjad ja väsinud, kaevikud täitusid veega. Kindral von Kluck aga oli oma energia poolest järeleandmatu. Ta kasutas ööpimedust ja vihmavalangut selleks, et katsuda prantslasi lääne pool Soissons'i üle jõe tagasi paisata. Sakslastel läkski korda prantslasi vähe taanduma sundida, kuid nad jäid siiski peatuma jõe põhjakaldale. Samuti olid selle päeva võitlused lõppenud mitte millegagi ka idapoolses rindeosas.

Asjaolu, et sakslased asusid juba üsna tugevatele vastupealetungidele, tõi liitlastele muidugi suure pettumuse. Ei olnud enam kahtlust, et sakslased ei mõtlegi kaugemale taanduda, nagu algul üldiselt arvati. Selgus, et sakslased olid oma seisukohad üsna tugevasti kindlustanud ja saanud ka abivägesid.

Kindral Joffre'il ei jäänud nüüd muud üle, kui katsuda korrata Ourcqi lahingu võtet — jälle haarata vastase paremat tiiba. Kuski mujal võis läbimurd vaevalt õnnestuda. Saksa kroonprints Wilhelmi armee oli Marne'i lahingus saanud küllalt suuri kahjusid. Kõneldi, et ta peale hulga suurtükkide olevat kaotanud ka 20 tuhat meest surnutena ja 80 tuhat meest haavatutena. Kuigi need arvud olid vast liialdatud, ei salanud ka sakslased ise, et kroonprints Wilhelmi armee kahjud olid tõsised. Kuna ta aga lühemate ühendusteede tõttu võis ruttu saada toetust, siis ei olnud kuigi palju lootust ta rinde läbimurdmiseks.

Kindral Joffre asus uue haarangu teostamisele. Kindral Maunoury sai rohkesti abivägesid, peale selle koondas ta kindral de Castelnau 2. armee suurema osa Lotringist Amiens'i ümbrusesse, kust see pidi Oise'i ja Somme'i jõgede vahel sakslasi ründama, et neid haarata. Mujal rindeosades oli õieti juba alanud üsna korrapärane kaevikusõda ja siin ei olnud loota mingeid suuremaid tulemusi. Kohati võtsid küll vastased ette suuremaid pealetunge, aga need ei andnud harilikult nimetamisväärseid tagajärgi. Neist pealetungidest väärib erilist tähelepanu võitlus Reimsi linna pärast, mida sakslased püüdsid tagasi vallutada. Sakslastel oli siin osalt edu ja mõned kindlustused langesid nende kätte, kuid nad ei jaksanud siiski prantslasi Reimsist välja lüüa.

Võitlus Reimsi pärast, mis kestis umbes nädal aega, äratas kogu maailmas suurt tähelepanu, mitte võitluse enda pärast, vaid sootuks teisel põhjusel. Reims oli küll kindlus, aga uueaegne, sest

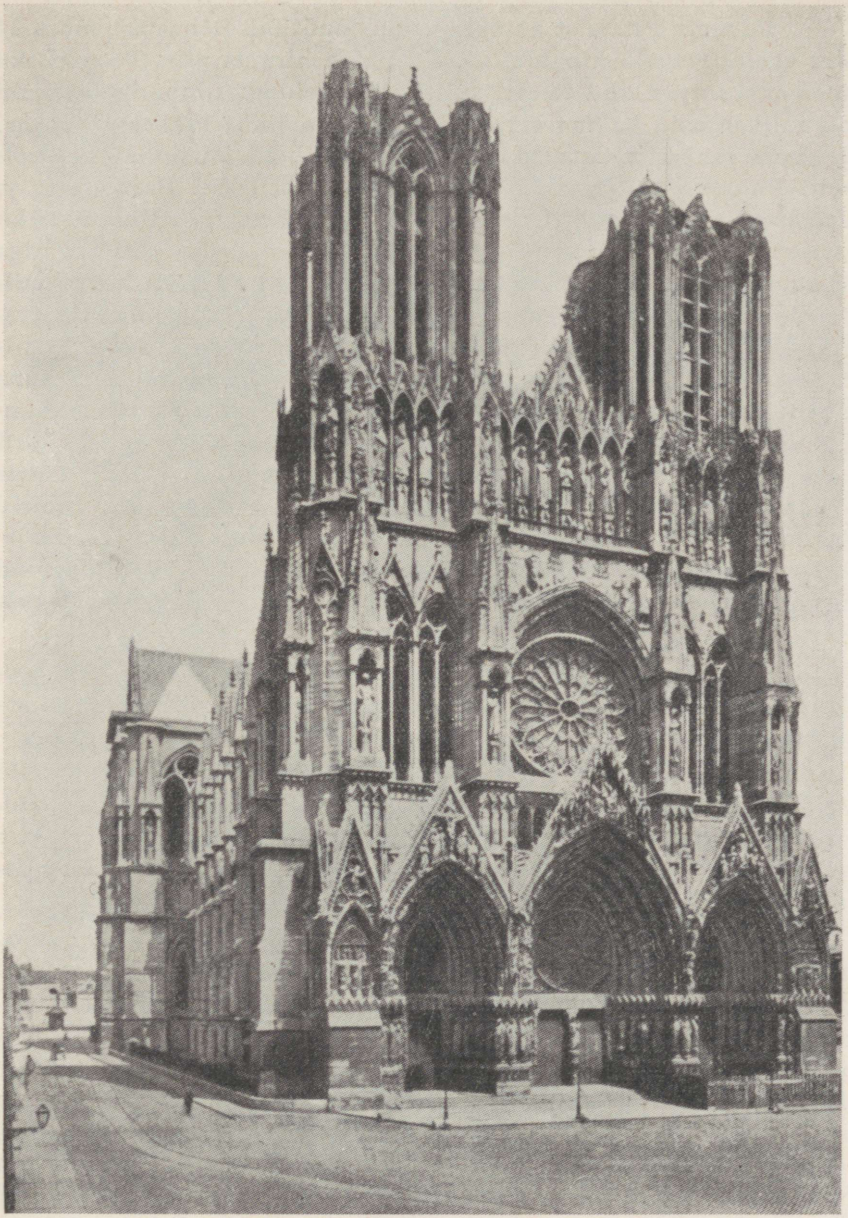

Reimsi toomkirik.

mitte linn ise ei olnud kindlustatud, vaid linnast küllalt kaugel asuvad kõrgendikud. Sellest hoolimata pommitasid sakslased ka linna ja panid peale muu 19. septembril põlema kuulsa toomkiriku.

Üks inglise sõjakirjasaatja jutustab sellest järgmiselt:

„Sõitsime Pariisist autoga ja kui jõudsime Reimsist umbes 14 km eemal asuvale kingule, avanes meile hirmus pilt. Toomkiriku mõlemad tornid olid täiesti suitsupilve peidus. Linna ümbruseski oli tulikahjusid kolmes eri suunas... Kui linna keskossa tulime, leidsime majad ja tänavad olevat täiesti tühjad. Elanikud, kes polnud linnast põgenenud, olid pugenud keldritesse. Prantslaste ja sakslaste raevune suurtükivõitlus kestis lakkamatult. Ühe katoliku preestri juhtimisel tõusin põlevasse torni, kust võis võitlust väga hästi jälgida. Umbes 5 km kaugusel horisondil oli näha kinke, milledele olid paigutatud Saksa suurtükid. Õhku täitis lõhkevate granaatide põrgumüra. Sakslased püüdsid granaatidega tabada Prantsuse jalaväge, kes oli varjul kaevikutes, oodates rünnakukäsku, kuna Prantsuse suurtükivägi oma tulega valmistas nendele paremat rünnakuvõimalust. Saksa mürske langes kord linna ümbrusesse, kord otse linna. Üks granaat purustas kirikukatusegi, kuigi seal lehvis Punase Risti lipp nende haavatud sakslaste kaitseks, kes viibisid kirikus. Mürsk mürsu järel sattus ka kiriku ümber olevatesse majadesse, lennates meist vuhisedes mööda nagu hiigelraketid. Mind imestas väga vähene kahju, mis tegi granaat: majaseina tekkis keskmiselt vaid m-lise läbimõõduga auk.

Preestrid näisid mürskude lõhkemise hirmsast mürast vähe hoolivat. Nad seletasid, et on kolme päeva kestes sellega juba harjunud...

Linna elanikest oli võrdlemisi vähe surma saanud. Nad olid selle kolme päeva jooksul, mil pommitamine oli juba kestnud, keldritesse peitu pugenud. Keldrid aga olid määratusuured, mitu km pikad. Neid kasutati šampanja hoiukohaks. Nüüd olid nad muudetud maa-alusteks elukorteriteks."

Reimsi toomkiriku hävitamine tekitas peaaegu kõikjal samasugust pahameelt nagu Louvaini purustaminegi. Aga kuna sakslased asusid seisukohal, et valjus on üks vahendeid sõja kiireks lõpetamiseks, siis on nende seisukohalt arusaadav, miks nad ei hoolinud kultuuriväärtusist ega inimeludest ja sageli talitasid äärmise karmuse ning hoolimatusega. Näiteks kui sakslased Pariisi peale marssisid, kinnitas Senlis' (linn põhja pool Pariisi) pürjermeister, et linnas ei ole ühtki sõdurit ja et ta ise on elanikelt relvad ära võtnud. Sakslased jätsid siiski pürjermeistri pantvangiks. Kui nad linnast lahkusid, lasti nendele mõni pauk järele. Sakslased lasksid siis pürjermeistri maha ja põletasid suurema osa linna. Hiljem selgus, et üks turko sõdur oli oma sõjaväeosast maha jäänud ja kuskile pööningule peitu pugenud. Tema oligi sakslasi tulistanud. Need aga ei arvanud tarvilikuks selgitada, kas pürjermeistril on mingit süüdi, vaid lasksid ta maha.

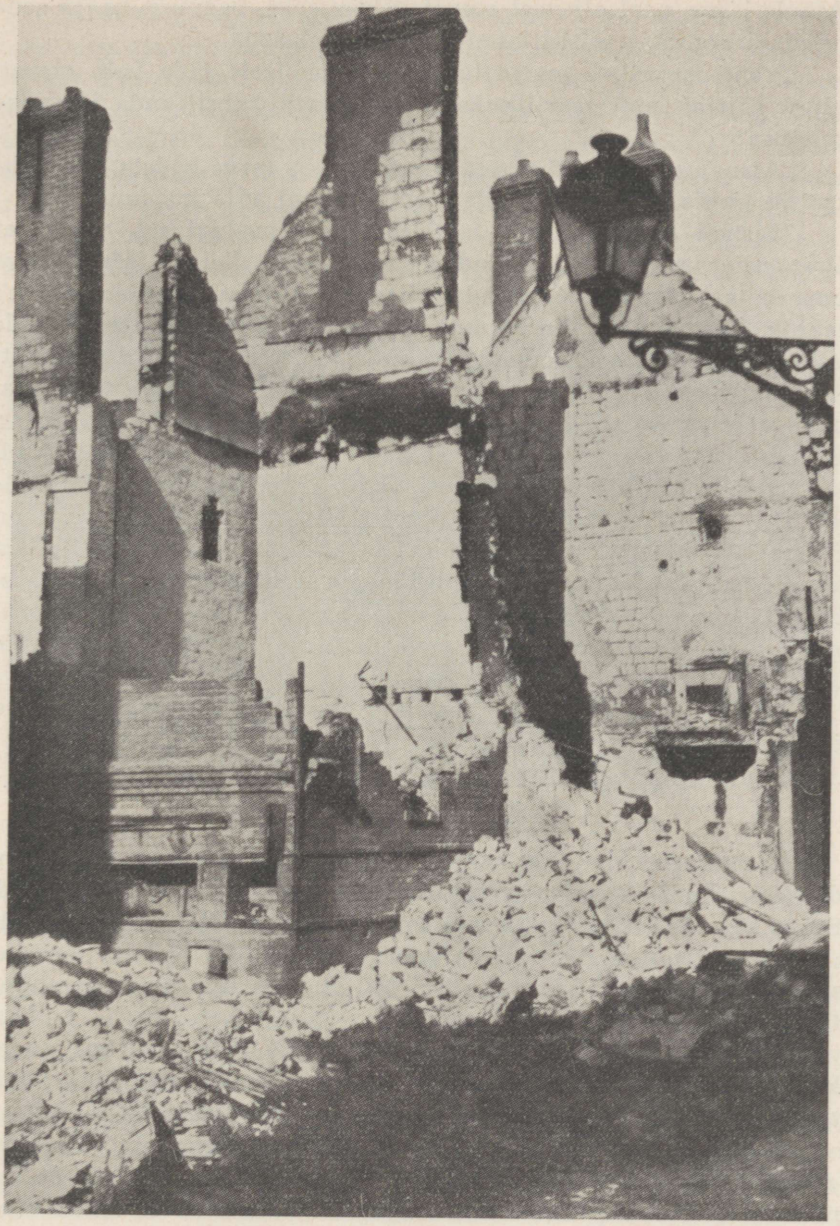

Tänavapilt purustatud Reimsist.

Võitlused Aisne'i jõe ääres ei olnud suurtest kaotustest hoolimata andnud mingeid tulemusi ja vastased püsisid siin üldiselt oma seisukohtadel; mõned väikesed nihked edasi või tagasi ei tähendanud ju midagi. Oli käimas igav ja kurnav kaevikusõda.

Ainult lääne pool oli veel ruumi liikumiseks, haaranguks, ja seda püüdsid kasutada nii liitlased kui ka sakslased.

Prantsuse rahva meeleolu näis tõenäoliselt jälle halb olevat, nii et sõjaminister tarvilikuks arvas 24. septembril anda järgmise seletuse:

„Aisne'i orus on võitlused kestnud juba terve nädala. Ses suhtes on tarvis meelde tuletada Vene-Jaapani sõja kogemusi.

Marne'i lahing toimus lahtisel väljal, pealegi sel viisil, et Prantsuse armee hakkas ründama vaenlast, kellel ei jäänud aega oma kaitset tõsiselt korraldada. Mitte samal viisil ei toimu Aisne'i lahing. Vaenlane on siin võinud jääda peatuma seisukohtadel, mille kaitset maastik väga soodustab ja mida ta pealegi on veel tugevasti kindlustanud. Aisne'i jõe lahing on suuremalt osalt võtnud samasuguse kindlustustevõitluse iseloomu nagu see oli Mandžuurias. Sellele lisaks võib veel ütelda, et Saksa raskesuurtükkide erakordselt suur hävitamisvõime, samuti nagu Prantsuse välisuurtükkide võime, täiendavad kummaltki poolt veel kindlustuste vastupanuvõimet. Niisuguses olukorras võime sakslastelt vallutada vaid seisukoha seisukoha järel, mille igaühe tugevust suurendavad veel okastraataiad ja kuulipildujad. Meie edasiliikumine toimub niisiis eriti pikaldaselt ja tihti juhtub, et meie pealetung ei suru vaenlast ööpäeva jooksul rohkem tagasi kui pool km või km."

Seisukord oli niisiis selge — kui haarang ei õnnestu, seisavad ees pikad ja visad võitlused.

„Jooks merele".

Prantslastel oli palju kergem korraldada haarangut, kuna nendel sõjavägede vedamiseks tagalas oli kasutada rohkesti raudteid. Saksa sõjaväe juhatus aga pidi selleks esiteks sõjaväeosad rindelt ära võtma, laskma neid teha pikki jalaränakuid ja saatma nad siis raudteel isegi kaugemale kui 500 km, et paigutada haarangut teostavale tiivale.

Juba 17. septembril tegi kindral Boëlle 2 Prantsuse korpusega katset haarata kindral von Klucki armee paremat tiiba, kuid löödi tagasi, misjuures sakslaste kätte jäi mitu prantslaste patareid.

21. septembril hakkas kindral de Castelnau juba kogu armeega Amiens'i ja Montdidier' teedel Roye suunas edasi tungima, et pääseda sakslaste parema tiiva seljataha. Sakslased ei olnud seks ajaks veel jõudnud oma 6. armeed paremale tiivale koondada, et prantslasi haarata, nagu oli nende kavatsus. Samal ajal muutusid prantslaste pealetungid Aisne'i jõe ääres, Champagne'is, Argonnides ja Verduni juures järjest elavamaks, mille sihiks oli ära tõmmata Saksa sõjaväge otsustavalt tiivalt ja neid köita lahingutega teistes kohtades.

Saksa sõjaväe juhatus saatis kindral de Castelnaule algul vastu vaid ratsaväe, et võita aega sõjavägede koondamiseks oma paremale tiivale. Prantslased tungisid edasi ja hakkasid kindral von Klucki armee tiiba juba üsna tõsiselt ähvardama, siis aga jõudsid Saksa abiväed pärale ja tõrjusid prantslased tagasi. Prantslastel ei jäänud muud üle kui Bray-Rosières-Roye-Lassigny joonel maasse kaevuda. Lassigny langes ühtlasi sakslaste kätte. Kuid Saksa sõjaväe jõud oli otsas, ta lõpetas vasturünnaku ja prantslaste eeskujul kaevusid ka sakslased maasse. 26. septembrist alates seisid siin mõlemad

Prantsuse välikindlustus.

vastased kaevikutes ja algas kaevikusõda. Prantslaste haarang oli nurjunud ja rinne 50 km võrra pikemaks veninud.

Verduni kindlus oli Prantsuse rinde tähtsamaks tugipunktiks. Niikaua kui ta vastu pidas, oli rinne Belfort'ist kuni Reimsini kõikumatu. Ühtlasi moodustas Verdun pealetungi tugipunkti, mis ähvardas Saksa ühendusteid. Ainult Metzi kindlus vähendas pisut seda hädaohtu. Arvestades Verduni kindluse tähtsust Prantsuse kaitses, püüdsid Saksa 5. armee ja 6. armee osad, kes kindral von Strantz'i juhatusel olid kohale jäänud, pärast seda kui 6. armee peajõud olid viidud paremale tiivale, Verduni ja Maasi kindlustusi vallutada. 22. septembril hakkasid sakslased peale tungima, kuid pärast väikest edu ja suuri kaotusi pidid varsti peatuma. Verdun oli liiga tugevasti kindlustatud, et seda oleks võimalik olnud vallutada ilma pikemaajalise piiramiseta, pealegi oleks tulnud enne vallutada Põhja-Argonnid.

Sakslased ei loobunud katseist murda Verduni kindluse vastupanu. Kui talle otse juurde ei pääsenud, siis võis ju katsuda anda

vajalikku hoopi kaugemalt. Selleks taheti Verduni ja Touli kindluste vahele lüüa auk, kust sakslased oleksid võinud Verduni kindlust haarata ka lõunast ja nii ajada kiilu Prantsuse sõjaväe vahele.

Prantslased olid Liége'i ja Namuri kogemusist palju õppinud ning tõkkeforte Maasi kõrgendikel kindlustanud uue aja nõudeile vastavalt. Fortide ja väikeste soomus- ning betoonkindlustuste vahele oli ehitatud välikindlustusi, moodustatud ajutisi patareisid ja suurendatud kaitseväeosasid, et vaenlast väärikalt vastu võtta.

Sakslased hakkasid peale tungima 3 korpusega ja pääsesid algul nii palju edasi, et nende rasked 21-sm ja 30,5-sm suurtükid võisid 22. septembril juba hakata pommitama Prantsuse kindlustustevöödet Troyon-Les Paroches-Camp des Romains-Liouville. Kindlustuste soomus- ja betoonehitused olid mõne päevaga purustatud, kuid jalavägi pidas vahvasti vastu.

23. septembril ilmusid sakslased järsku kõrgendiku ette, millel asus tõkkefort Camp des Romains. See kindlustus valitses Maasi ülekäiku St. Mihieli juures ja kõiki ühendusteid ümbruses. Õhtupoolikul hakkasid sakslased forti oma raskepatareidest tulistama. Fort vastas energiliselt ja teda toetas oma tulega ka lõuna pool asuv Liouville'i fort. Troyoni fordi ja Maasi jõe vasakul kaldal asuva Les Paroches'i fordi suurtükid vaikisid, kuigi sakslased ei olnud saanud fortidesse veel sisse tungida. Igatahes ei saanud need fordid oma tiivatulega aidata Camp des Romains'i forti. Küll kaitsesid ajutised patareid Maasi jõe vasakul kaldal St. Mihieli ja takistasid sakslasi teda ründamast.

Kolmkümmend tundi pommitasid sakslased Camp des Romains'i forti, suurtükid olid vaikima sunnitud, fordi kindlustused purustatud, kuid kaitsjad ei andnud alla, vaid tõrjusid tormi jooksvaid sakslasi ägeda püssi- ja kuulipildujatulega tagasi. Viimaks vallutasid sakslased fordi maapealse osa, kuid prantslased jätkasid vastupanu seespool. Allaandmise ettepanekule vastasid nad järsult keelduvalt. Nüüd hakkasid sakslased pilduma fordi kasemattidesse ja maa-alustesse varjenditesse käsigranaate ja gaasipomme, kuid vahvad kaitsjad ei andnud siiski alla. Fordi kaitsjaid tuli sõna otseses mõttes välja suitsutada. Viimaks olid kõik prantslased uimasena maha langenud, sakslased tormasid fordi seesmusse ja hakkasid sealt meelemärkuseta kaitsjaid välja kandma.

Kui umbes 300 fordi kaitsjat olid jälle toibunud ja rivistunud, astus Saksa sõjaväeosa juhataja nende ette, andis ohvitseridele mõõgad tagasi ja võitjate auavalduste saatel sammus fordi väike garnison sealt välja. Ka hiljem osutasid võitjad — baierlased — nendele vahvatele meestele kõike võimalikku lugupidamist.

Fortide hävinemine ei valmistanud prantslastele kuigi suurt muret, sest nende taha moodustus viivitamata samasugune rinne

nagu Aisne'i jõe ääres. Kindral Sarrail oli taibanud läbimurde hädaohtu Verduni ja Touli kindluste vahel ja kindral Joffre'ilt abi palunud ning oma varuväed liikuma pannud, et kaitsta Maasi jõe vasakut kallast, ja sakslased ei suutnud siin tungida laial rindel üle jõe. St. Mihieli eeslinn jõe vasakul kaldal jäi küll sakslaste kätte, kuid sellel ei olnud suuremat tähtsust. Verduni kindlusest ähvardasid prantslased endiselt Põhja-Prantsusmaal asuvate Saksa sõjavägede ühendusteid. Kõik teed, mis Metzist, Thionville'ist ja Luksemburgist üle Briey, Longwy ja Longuyoni viisid Mézières'i ja Laoni, seisid Verduni kindluse ähvarduse all.

Septembri lõpuks olid sakslased Ardennide raudtee ära parandanud, samuti hakkasid raudteed Champagne'i rindel jälle tööle, mis sakslastele tunduvalt kergendas liiklemist. Eriti tähtis oli see rinde järjekindla pikenemise tõttu.

Saksa peakorter kolis Luksemburgist Charleville'i, et olla lähemal rinde tähtsaimale osale, paremale tiivale.

Eriti tähtsaks pidas Saksa uus tegelik ülemjuhataja Antverpeni kindluse vallutamist, mis ähvardas kogu aja sakslaste tagalat. Inglased olid otsustanud pidada oma käes Flandria rannikut, et hoida saksiasi oma kodumaast võimalikult eemal. Inglise sõjavägi viidi jälle liitlaste äärmisele vasakule tiivale, kuna samal ajal Inglise 4. korpus tegi ettevalmistusi maabumiseks Ostende'is, et asuda Ostende-Genti joonele ja sel viisil veel rohkem ähvardada Saksa tagalat Belgias. Ühtlasi ilmusid Cherbourg'i sadamasse esimesed India sõjaväeosad.

Inglismaa oli otsustanud tegevusse rakendada kogu oma hiigeljõu, et vastasest jagu saada. Asumaad ruttasid emamaale kõhklematult appi. Kohe sõja süttides pakkus Kanada Inglismaale sõjariistus abi. Üksikud rikkad kodanikud moodustasid oma kulul sõjaväeosasid, isegi rügemente. Juba septembri lõpul väljusid Kanada sadamatest suured veolaevad ja oktoobri algupoolel maabus Inglismaal Plymouth'is 31.250 meest, 7500 hobust, hulk suurtükke ja palju varustust. Varsti seejärel hakkas Kanada moodustama 2 uut korpust, nii et 100 tuhat kanadalast võisid oma emamaale appi minna.

Austraalia mobiliseeris sõja puhkedes 164 tuhat meest ja Uus-Meremaa 8 tuhat meest.

Mis puutub Indiasse, siis oli sakslastel omajagu lootust, et kui Inglismaa sõtta astub, siis kasutavad rahutud hindud head juhust ja hakkavad mässama, nii et Inglismaa on sunnitud sinna mujalt sõjaväge saatma. Tõepoolest läks asi hoopis teisiti. Septembri algupäevil asus 70 tuhat India sõdurit teele Euroopasse ja kuu lõpul olid nad juba Prantsusmaal. Sõdurite keskel oli peaaegu kõiki India rahvusi, eeskätt aga vahvaid sikhe ja gurkhasid. Nen-

dele järgnes hiljem uusi sõjaväeosasid. Inglismaale ei keelanud oma abi ka Lõuna-Aafrika, kelle sõjaväed jäid küll oma mandrile, et vallutada Saksa asumaid.

Sakslastel oli väga tähtis vallutada Antverpeni kindlus, kuna see ähvardas Saksa sõjaväge küljelt. Antverpen oli tugev uueaegne kindlus-laager, mille moodustasid kaks fortidevöödet: sisemine, vana 5 km-lise raadiusega (18 forti) ja väline, uus 15—20 km-lise raadiusega (17 forti ja reduuti).

Kui kindral Joffre septembrikuu lõpul katsus sakslasi haarata Roye juures, sakslased samal ajal peale tungisid Maasi kõrgendikel, võtsid ka belglased 25. septembril ette kolmanda väljatungi

India sõdurid laskeharjutusel.

Antverpenist. Samal ajal hakkasid aga sakslased Antverpenile piiramise sihiga peale tungima ja belglased pidid kindluste varju tagasi tõmbuma.

Antverpenit oli raske täiesti ümber piirata, sest põhja ja kirde pool oli Hollandi piir nii lähedal, et piirajad ei saanud sealt kindlust rünnata.

Umbes üks kolmandik Antverpeni piiridest oli kaitstud vetega. Üldiselt aga ei olnud kindlustustööd veel lõpetatud, kui Belgia sõjavägi 20. augustil sinna taandus. Vahepeal püüti muidugi kindlustusi niipalju kui võimalik täiendada.

Antverpenit piirava Saksa sõjaväe ülemaks määrati kindral von B e s e l e r, kelle käsutuses oli 85 tuhat meest. Tema peajõuks olid aga raskepatareid, 42-sm Kruppi mortiirid, Austria-Ungari sõjaväe 30,5-sm mootorpatareid, 28-sm merekahurid ja 21-sm mortiirid.

Kuna kindral von Beseleril oli võimata Antverpenit laiemas ulatuses piirama hakata, siis otsustas ta vaid ühte kohta kindlus-

tustevöötmesse auk murda ja sealt sisse tungida. See pidi aga ruttu sündima, enne kui lõpeb „jooks merele", kuna muidu oleks Antverpeni kindlus võinud saada liitlaste tugipunktiks nende äärmisel vasakul tiival. Seejuures ei olnud küll lootust Belgia sõjaväge kinni püüda, aga hea oli juba Antverpeni kindluse vallutaminegi.

Asudes oma kava teostamisele, valis kindral von Beseler ründekohaks Nethe'i jõe lõigu, kuna veevööde siin ei teinud nii suurt takistust kui teistes paikades.

27. septembril hakkasid sakslased 12—15 km kauguselt pommitama Malines'ist põhja pool asuvaid Waelhem'i ja Wavre-St. Catherine'i forte.

Järgmise päeva õhtul olid fordid juba kõvasti purustatud ja ei saanud sakslaste tulele enam palju vastata. Kolmandal päeval jätkati tähendatud fortide pommitamist ja laiendati seda ka mitmele teisele fordile. Õhtuks oli Waelhemi fordi vastupanujõud täiesti murtud, aga komandant de Wet ei mõtelnudki alla anda. Ta käskis sõdureid, kes olid kõige enam kurnatud, fordist lahkuda ja otsustas ülejäänutega sakslaste tormijooksu vastu võtta. Kuid ükski mees ei tahtnud fordist lahkuda. Haavunud sellest, käskis komandant de Wet teatud sõjaväeosadel eemalduda ja jäi ainult vähese meeskonnaga ootama sakslaste rünnakut.

Kindral von Beseler.

Vähehaaval olid Saksa raskesuurtükid peaaegu täiesti purustanud ligikaudu kõik fordid, mida nad pommitasid, ja sakslased valmistusid tormijooksule.

Belgia kuningas mõistis, et ta ei suuda Antverpenit hoida. Prantsuse ja Inglise sõjaväed olid alles kaugel ja ei võinud nii ruttu appi jõuda, oma sõjavägi aga ei olnud küllalt tugev, et takistada sakslaste sissetungi. Seepärast hakati juba 1. oktoobril linna nii palju kui võimalik evakueerima. Liitlased tegid küll väiksemaid katseid, et aidata Antverpeni kaitsjaid, kuid sellest ei olnud kuigi palju abi. Nii saatis Inglise mereminister Churchill kiires korras 3 mereväebrigaadi, kokku 8 tuhat meest, Ostende'i kaudu Antverpeni. Ka prantslased saatsid sinna ühe brigaadi, 6 tuhat meest,

mereväelasi, kuid need said alles 7. oktoobril liikuma ja ei võinud enne 9. oktoobrit pärale jõuda. Veel enam hilines Inglise 7. jalaväediviis 4. korpusest, kes 8. oktoobril ei olnud veel jõudnud Gentigi, kust kaudu ta pidi Antverpenile appi minema.

Vahepeal jätkasid belglased järjest lähemale tungivate sakslastega meeleheitlikku võitlust. Üks kindlustatud koht teise järel langes sakslaste kätte. Purustatud Waelhemi fordis pidas vahva komandant de Wet ikka alles vastu, kuigi tal olid kasutada vaid

Inglise mereväelased maabuvad Ostende'is.

ainult lähivõitluserelvad. Viimaks 2. oktoobril tungisid sakslased ka sesse nüüd täiesti vaikivasse forti.

Inglise mereväebrigaadid, keda sõjaminister Churchill ise oli Antverpeni toonud, andsid väsinud belglastele uut julgust, kuigi inglasi oli väga vähe, ja belglased panid lakkamatult ründavatele sakslastele jälle tugevamini vastu. Siiski oli juba 4. oktoobril selge, et linna on võimata kaitsta. Vahepeal olid ka sakslased saanud abijõudusid ja 8. oktoobril langes kümnes Antverpeni soomusfort — Broechem — sakslaste kätte. Auk kindlustustevöötmes, millest sakslased püüdsid sisse tungida, oli juba 20 km lai. Ühtlasi oli iga hetk karta, et sakslased lõikavad ära belglaste taandumistee Bruggesse. Ei võinud enam viivitada ja kuningas Albert ja ta staabiülem kindral de Guise andsid käsu asuda taandumisele.

7. oktoobril olid sakslased linnale juba nii lähedale pääsenud,

et ulatasid seda pommitama. Varsti tekkis suuri tulikahjusid. Belglased hävitasid ise ladusid nii palju kui vähegi said, et need ei langeks sakslaste kätte. Suured petrooleumi ja muude kaupade laod süüdati põlema ja linn oli täis musti suitsupilvi. Viimsed kaupadega üleni täiskuhjatud aurikud liikusid Schelde jõge mööda merele. Siis veeti Saksa postiaurik *Gneisenau* farwaterisse (sõiduvette) ja lasti põhja, kuna ühtlasi ära rikuti ka lüüsid.

Põgenikud Antverpenist.

8. oktoobri hommik Antverpenis oli selge ja päikesepaisteline, aga põleva õli mustad suitsupilved katsid taevast. Linna pommitamist jätkasid veel vaid mõned patareid, mis Saksa andmetel saatsid linna 1250 granaati ja šrapnelli. Raskepatareid purustasid kindluse viimseid forte. Õhtupoolikul hakkasid Belgia sõjaväeosad linnast lahkuma. Schelde jõe vasakul kaldal pidasid veel vastu kuni järgmise päevani väikesed belglaste salgad ja Inglise meresõdurid, et kaitsta taandumist. Kuningas oli linnast autos lahkunud ja saatnud perekonna Inglismaale, ministrid aga Le Havre'isse. Ise jäi ta oma sõjaväe juurde.

Antverpeni kindluse põhjapoolsed fordid panid aga alles vastu ja jätkasid pommitamist. St. Marie fordil lehvis Antverpeni sõjakuberneri lipp ja siit juhtis ta teiste fortide vastupanu. Kindral

von Beseler teatas nüüd linnavalitsusele, et kui põhjapoolsed fordid ei anna alla, siis hakkavad Saksa sõjaväed linna uuesti pommitama. Vahend oli küll barbaarne, aga ta mõjus. Belglased lasksid ise viimsed fordid õhku ja lahkusid. 10. oktoobril oli Antverpen täiesti sakslaste võimuses. Nende kätte langes küll umbes 500 suurtükki ja mitmekesist varustust, aga ainult 5 tuhat vangi. Belgia sõjavägi oli osanud õnnelikult taanduda, et jätkata võitlust hoolimatu sissetungijaga.

Antverpeni kindluse langemine oli liitlastele suureks hoobiks nii kõlbeliselt kui ka sõjaliselt. Belgia sõjavägi aga pääses ja ta etendas küllalt suurt osa Flandria võitlustes, mis varsti algasid. Kuningas Albert jäi liitlastele ustavaks, kuigi ta oli sunnitud jätma oma maa peaaegu täieliselt sakslaste kätte. Belgia sõjaline jõud oli alles murdmata ja sellel oli üsna suur poliitiline ja kõlbeline tähtsus.

Kuigi sakslastel ei õnnestunud Belgia sõjaväge kahjutuks teha, võisid nemadki Antverpeni kindluse vallutamisega rahule jääda. Marne'i lahingule järgnenud kibedusele tuli nüüd jälle võit, millega võidi tõsta rahva meeleolu. Veel tähtsam oli asjaolu, et nüüd kadus alatine seljataguse ähvardus ja sai vabaks 85 tuhat meest, keda mujal hädasti vajati. Vahepeal olid ka valmis saanud uued ersatz-korpused, keda augustikuu keskel moodustama hakati. Nende varustus ja väljaõpe oli küll veel puudulik, aga kindral von Falkenhaynil ei olnud võimalik viivitada, sest ta tahtis oma paremal tiival võimalikult ruttu otsustavat lööki anda. Uutest korpustest saadeti Flandriasse — 4, Lotringisse — 1 ja idarindele — 1.

Oma paremale tiivale moodustas kindral von Falkenhayn uue 4. armee, kelle juhatajaks määrati endise 4. armee juhataja Würtembergi hertsog Albrecht. Selles armees oli peale 4 uuesti moodustatud korpuse veel Antverpeni kindluse piiramiselt vabanenud 1 reservkorpus, kokku 120 tuhat meest. 4. armee pidi siirduma piki Lys'i jõge läände ja siis St. Omer'ist lääne pool pöörduma lõunasse, et haarata liitlaste vasakut tiiba. See armee pidi viimaks ometi suutma liitlastele otsustavalt seljataha tungida.

Vahepeal olid liitlased püüdnud samuti teha sakslastega. Nimelt oli kindral Joffre samal ajal, kui sakslased võitlesid Antverpeni kindluse all, Arras' ümbruses moodustanud uue, 10. armee, kindral de Maud'huy juhtimisel, kes pidi peale tungima Scarpe'i jõe suunas, et haarata sakslaste paremat tiiba lõuna pool Lille'i.

28. septembril oli Prantsuse 10. armee valmis edasitungiks ja veel samal päeval puutusid ta eelväed kokku Saksa ratsaväega. 10. armest põhja pool kuni Lille'ini olid prantslastel vaid nõrgad territoriaal- ja ratsaväeosad ning veel põhja pool Ostende'ist ja Dunkerque'ist kuni Tourcoing'ini ja Courtrai'ni, põhja pool Lille'i, liikusid Inglise soomusautod.

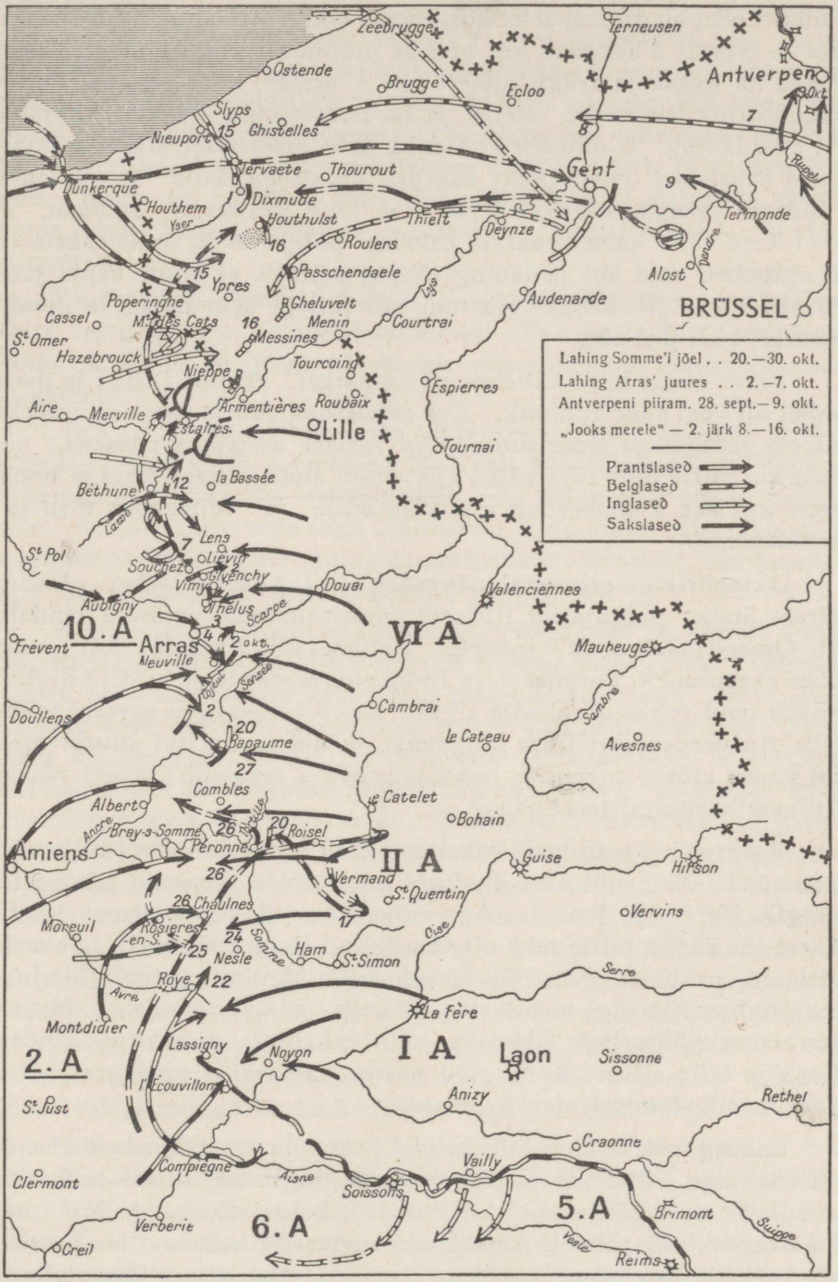

„Jooks merele".

Nooled näitavad sõjaväeosade pealetungi- ja taandumissuunda, numbrid noolte juures kuupäevi, millal teatud kohad vallutatud.

Saksa sõjavägede ülemjuhataja oli Prantsuse 10. armee haarangu hädaohu vältimiseks kõigepealt siia koondanud suure ratsaväe — tervelt 3 korpust, kes püüdis prantslasi kinni hoida. Varsti ilmus ka Saksa jalavägi, nimelt uus 6. armee, keda juhatas Baieri kroonprints Ruprecht. Arras' ja La Bassée vahel tekkis 1. oktoobril kibe lahing. 6. oktoobril võideldi juba otserindel, siis aga katsetasid sakslased omalt poolt haardeliikumisega, kuid 7. oktoobril ründasid sakslasi tugevad Prantsuse jõud Béthune'i suunast, et veel kord teha katset haarata sakslasi põhja poolt, kuni sakslased 8. oktoobril said abi ja lahing lõppes sellega, et rinne venis jälle 70 km võrra pikemaks. Haarang oli jällegi äpardunud ja „jooks merele" võis jätkuda.

Terve rinne kuni Lille'ini püsis paigal. Ainult Lille'i ja mere vahel oli veel suur tühimik. Kes esimesena suutis sesse tühimikku suurte jõududega sisse tungida ja vastase seljataha pääseda, see võis kui mitte otse sõja võita, siis ometi anda vastasele raske hoobi enne kui see klammerdub mererannikule ja võimatuks teeb igasugu möödapääsu.

Oktoobrikuu esimestel päevadel oli Inglise sõjavägi Aisne'i äärest ümber paigutatud liitlaste äärmisele vasakpoolsele rindele, St. Omer-Hazebrouck'i joonele. Feldmarssal Frenchil oli nüüd ühes saabunud 4. korpusega ja India sõjaväeosadega juba 12 diviisi, niisiis pool rohkem kui sõja algul. Kuigi inglased ei saanud takistada Antverpeni kindluse langemist, võisid nad siiski suurel määral kaasa aidata sakslaste haarangupüüete tagasitõrjumisel või ka liitlaste haarangu teostamisel.

12. oktoobril vallutasid sakslased Lille'i ja kolm päeva hiljem ka Ostende'i. Nemadki olid jõudnud mere äärde ja asusid siit pealetungile Yseri jõe joonel. Aga enne, kui Saksa 4. armee jõudis Yseri jõe äärde, mille taha oli taandunud Belgia sõjavägi, hakkasid liitlased peale tungima La Bassée-Lille-Menin'i joonel, kusjuures Inglise sõjavägi moodustas võitleva sõjaväe tuuma. Muide, Prantsuse põhjarinde ülemaks oli vahepeal nimetatud kindral Foch ja talle allusid 2. ning 10. armee, ratsavägi ning veel põhja pool moodustamisel olev 8. armee.

Lahing, mis arenes vähehaaval ratsa- ja järelvägedevõitlusist, oli väga äge. Ööd kui päevad jooksid inglased tormi sakslaste seisukohtadele põhja pool La Basséed, kuid sakslased lõid nad ikka tagasi. 17. oktoobril hakkasid inglased haarama La Basséed põhja poolt, aga ei saanud seda teostada. Samuti ei jõudnud nad ka mujal palju edasi ja võitlused lõppesid tulemusteta.

Saksa 4. armee, kes nüüd paremal tiival oli marssimas mere äärde, et liitlaste rinnet siin läbi murda, koosnes peamiselt esimes-

test vabatahtlike rügementidest, kes ilmusid sõjaväljale. Nagu juba tähendatud, oli nende ettevalmistus puudulik, seda suurem aga nende võitlusind, mille tagajärjel nad kannatasid ka suuri kahjusid. Need kahjud olid seda raskemad, et suurem osa vabatahtlikke kuulus haritlaste hulka. Mõned rügemendid koosnesid peaaegu eranditult üliõpilastest ja keskkoolide vanemate klasside õpilastest, kes koos oma õpetajatega vabatahtlikult olid sõtta läinud. Suur osa nendest, keda Saksamaa hiljem, kui sõda pikale venis, oleks hädasti vajanud juhtkonna kasvatamiseks, hukkus Flandrias.

Kuid Saksa sõjaväe juhatus oli tol ajal täis hirmsat viha inglaste vastu ja ta ei hoolinud millestki. Ta meeleolust tunnistab kõige paremini järgmine päevakäsk, mis anti enne viimast haarangukatset:

„See läbimurd on otsustava tähtsusega. Meie peame, ja seepärast tahame võita, lahendada lõplikult sajanditepikkune võitlus, lõpetada sõda, ja anda otsustav löök oma kõige vihatumale vaenlasele. Meie tahame teha lõpu britlastele, hindudele, kanadalastele, marokolastele ja muule rämpsule, nõrkadele vastastele, kes massiliselt alla annavad, kui neid tugevasti rünnatakse."

Yseri jõgi, mis algab Prantsusmaal põhja pool St. Omeri, suundub esiteks kirdesse ja pöördub alles Belgias mere poole. Temasse voolab hulk väiksemaid harusid ja peale nende Ypres'i linna läbiv suurem haru Yperlee, mis kanali kaudu on ühendatud Lysi jõega. Yser kui ka Yperlee jõed on muudetud laevatavateks kanaliteks. Määratusuure kindlusekraavina suundub Aire'i, Lysi ja Yseri kanalitesüsteem Armentières'ist Warneton'i, Comines'i, Ypres'i, Dixmude'i (Dixmuideni) ja Nieuport'i kaudu mere poole, pakkudes sõjaväele, kes opereerib läänest idasse, head kaitset. Selle ees asub Flandria madalik, mille väike kõrgustevahe laseb paista maad lainelisena ja raskendab kaugele nägemist. Kõikjal leidub metsatukke, tihedaid põõsasaedu ja kilomeetrite viisi naeripõlde, rammusaid aasu, madalaid järvi, tiike ja rabasid. Terve maa on täis kanaleid ja ojakesi, mis suunduvad Schelde ja Yseri jõgede poole. Paikkonnad majaderühmadena asuvad kõrgematel kohtadel, kirikud, kloostrid ja mõisad on ümbritsetud tugevate müüridega.

Pealetungiks on maastik küllalt ebasobiv oma lageduse ja rohkete kanalite tõttu. Osalt on maapind õige madal, isegi allpool merepinda, kuna lõuna pool ta pisut kerkib. Ypres'ist lõuna ja põhja pool on mäed 40—75 m merepinnast kõrgemad, Kemmel'i mägi tõuseb koguni kuni 156 m merepinnast ja 80 m oma ümbrusest kõrgemale. Need mäed omavad lahingu seisukohalt suure tähtsuse. Ypres'i linn, kust teed viivad Calais'sse ja Dunkerque'i, on tähtsaks sõlmpunktiks.

Yser-Yperlee jõe joonte kaitse seisukohalt olid mõlemad tiivad küllalt soodsas olukorras, vasakul pool asus meri, kus Inglise laevastik võis toetada maaväge, parem tiib aga paindus tagasi Ypres'i ja Armentières'i vahel loomuliku kaitsetiivana. Siin kerkib maastik laineliseks, millel asuvad Messines'i ja Wytchaete külad, sealt lääne pool on Kemmeli ja Wulverghem'i mäed.

Kanali joonel on hulk paikkondi. Yseri jõe suudmes kaitseb Nieuport suuet ja ühtlasi Yseri lüüse, mis veetõusu ajal hoiavad kinni merevoolu. Keskkohal Yseri paremal kaldal asub Dixmude tugeva tugipunktina, mis valitseb teid Furnes'i. Lõunapoolset osa kaitseb Ypres. Viimane sai pärast Lille'i langemist ühtlasi liitlastele heaks lähtekohaks pealetungi jaoks Flandriasse. Kui inglased hakkasid 21. oktoobril peale tungima, siis toetas saludest ja tiikidest ümbritsetud kindlustatud Ypres nende ründetiiba.

Lahingu alguseks olid belglastele, kes asusid otse Yseri lõigul, appi tulnud mõned Prantsuse sõjaväeosad. Mere poolt toetasid Inglise suurtükipaadid. 17. oktoobril hakkas kindral von Beseleri sõjavägi belglastele peale tungima ja algul jõudsid sakslased ka vähe edasi. 20. oktoobril ilmus lahinguväljale Saksa 4. armee ning asus ründele Dixmude'i ja Ypres'i piirkonnas, mille tõttu ka Saksa 6. armee parem tiib võis kaitselt üle minna pealetungile. Inglise sõjavägi oli jälle sunnitud vähe taanduma, kuid sakslased ei suutnud inglasi kuigi palju tagasi suruda.

Samal päeval võideldi rindel belglaste vastu haruldase vihaga. Vabatahtlikkude rügemendid ründasid belglasi väsimatu innuga ja neid toetasid jõudsasti Antverpeni kindluse alt tulnud korpused. Sakslaste, eriti vabatahtlikkude, kahjud olid eriti suured, kuid belglased võitlesid oma vabaduse eest ja seepärast erakordse visadusega. Ainult ühes kohas suutsid sakslased 22. oktoobril tungida Yseri vasakule kaldale, kuid siis jäid nad peatuma.

Ka inglaste rindel oli sakslastel vähe edu olnud ja nad olid kohati pisut edasi pääsenud, ometi ei olnud Saksa 4. armee saavutanud midagi olulist. Liitlaste sõjaväed põhjapoolsel rindel seisid endiselt vankumatutena. Õieti oli nüüd lõpp haarangupüüetel, kuna oli lõppenud „jooks merele". Nüüd võis veel tulemusi anda vaid läbimurd, kui seda teostada küllalt suurte jõududega, et läbimurtud kohast jõuda sügavale vastase seljataha.

Võitlused ei toimunud mitte ainult rinde põhjapoolses osas, vaid kõikjal kuni Šveitsi piirini. Lens-Arras' vahel jätkas kindral de Maud'huy pealetungi, aga sakslased pidasid Ablain-St. Nazaire'i kinkudel kindlasti vastu. Nad ei lasknud end ära ajada metsaga kaetud kõrgendikult, millelt oli kaugele paistnud Lorette'i Jumalaema kirik. Nüüd oli kirik ühes palverändajatekoduga muudetud rusudeks.

Samuti vihaselt võideldi 10. armee paremal tiival Arras' pärast. Sakslased olid linna kolmest küljest ümber piiranud ja ründasid seda lakkamatult, kuid tagajärjetult. Kõik nende tormijooksud purunesid prantslaste visaduse vastu. Võitluses hukkus ka Arras' kuulus raekoda ja ta tornist kukkusid alla 3 kuulsat kella: 1483. aastal valatud verekell, 1682. aastal valmistatud tulekell ja „La Joyeuse" — rõõmukell. Langedes helises ta nüüd esimest korda, sest ta raskuse tõttu ei helistatud teda muidu iialgi.

Arras'st lõuna pool, Albert'i piirkonnas, ründasid sakslased sama tagajärjetult kindral de Castelnau 2. armeed. Siingi oli sõda muutunud täiesti kaevikusõjaks.

Veel edasi lõuna poole, Somme'i ja Oise'i jõgede vahel, oli sakslaste kätte langenud teede sõlmpunkt Roye, kuid siis oli ka siin rindesse tulnud tarretus.

Samuti oli lugu kuni Šveitsi piirini. Kõikjal kees võitlus, kuid kummalgi poolel ei jätkunud jõudu teha isegi tõsisemat katset ulatuslikumaks läbimurdeks. Oli juba jõutud ka miinivõitlusteni, mis küll hävitas inimelusid — mitte alati ainult vaenlaste, vaid vahel ka oma inimeste elusid — kuid kõigel sellel oli vähe tagajärgi.

Põhjapoolsel tiival, mere ääres, lootsid mõlemad pooled ikka veel saada lõppotsust ja ei tüdinenud pealetungidest.

Oktoobri lõpul, kui belglased lakkamatutest võitlusist juba õige väsinud olid, tuli nendele appi kindral d'Urbal'i 8. armee 1. diviis. Osa 8. armeest abistas Inglise 1. korpust, kes edasi tungis Ypres'i piirkonnas Paschendaele ja Becelaere suunas. Pärast väikest edu — 1800 m 3 päeva jooksul — jäid liitlased jälle peatuma.

Mere ääres ei vaibunud sakslaste pealetung. Järjest rohkem sõjaväeosasid ületas Yseri jõe ja, hoolimata belglaste vastupanust, vallutasid mõned kohad jõe vasakul kaldal ning ähvardasid Nieuport-Dixmude'i raudteed. Siis haaras pikakasvuline kuningas Albert ise püssi ja hüppas kaevikusse, et anda teistele head eeskuju. Saksa vabatahtlike lahingulaul peaaegu summutas suurtükkide mürina, kuid ei aidanud mingid ohvrid — sakslased ei pääsenud edasi ja Dixmude jäi liitlaste kätte.

Siiski läksid sakslaste rünnakud veelgi ägedamaks ja Saksa 4. armee ähvardas viimaks murda belglaste vastupanu, sest prantslased ei saanud esiotsa nendele abi saata. Nüüd otsustas kuningas Albert 25. oktoobril avada Nieuport'i lüüsid ja üle ujutada Flandria tasandik Dixmude'ist kuni Nieuport'ini, et sakslaste edasitungi seisma panna. Vahepeal aga valmistusid sakslased hoolega ründele raudteeliini vastas.

Kui sakslased 28. oktoobril belglaste rindelõigul uuesti ründele asusid, oli nendel algul edu. Pervyse'i raudteejaam langes

juba nende kätte ja rünnakud siirdusid raudteele. Kuid siis naelutas belglaste ja prantslaste külje- ja risttuli sakslased kaevikutesse, milledes vesi kiiresti tõusis. Maa soostumine arenes hirmuäratavalt ja kõik vahendid selle vastu olid asjata. Nälgides, külmetudes, ühendusteedest äralõigatutena lebasid Saksa rünnakmeeskonnad vesistes kaevikutes. 30. oktoobril olid tasandikul Yseri ja raudteemulde vahel juba suured loigud, kogu maa jalge all kõikus, lämmatav udu levis üle lahinguvälja. Merevesi oli maale tunginud ja hakkas seda uputama. Ta tungis enne maa sisse ja kerkis alles siis pindmikule, kui põhikihid olid täis imbunud. Belglased olid kinni toppinud kõik muldeaugud ja uputus Yseri ja mulde vahel levis kiiresti. Kuid sakslaste visadus oli imetlemisväärne. Nad ei tahtnud leppida mõttega, et uputus võtab nendelt võidu. Puusadeni vees olles tungisid nad edasi.

Kuid meri oli siiski tugevam kui sakslased. Ta oli katkestanud kõik nende ühendusteed tagalaga. Haavatud uppusid, veoloomad langesid ning patareid vaikisid laskemoona puudusel. Kui sakslased ei oleks kohe hakanud taanduma, siis oleks nende 3 diviisi mehed uppunud. 31. oktoobril hakkasid sakslased taanduma ja nendel läks korda pääseda uputusest päris õnnelikult. Surnud jäeti küll maha, kuid haavatud päästeti. Hukkunud hobuste asemel kiskusid mehed ise suurtükid veest välja. Aga võit oli läinud. Kõik lõpmatu vaev ja pingutus oli jälle olnud asjata.

Vahepeal jätkusid võitlused raugematu jõuga ka Ypres'i piirkonnas. Kaotused mõlemal poolel olid suured, kuid need võitlused ei andnud peaaegu mingeid tulemusi isegi maa-ala võitmise mõttes. Kui vahel vähe edasi nihkuti, siis taanduti harilikult jälle pärast seda, kui vastane abijõudusid sai ja need tulle viis.

29. oktoobril saabus kindral von Fabeck uute abijõududega ja sakslased hakkasid Ypres'i piirkonnas Gheluvelt-Wervicq-Quesnoy joonel uuesti tugevasti peale tungima. Kuigi inglased visalt vastu panid, olid nad sunnitud kohati taanduma. Aga varsti jõudsid mõned Prantsuse sõjaväeosad kindral d'Urbali armeest inglastele appi ja sakslaste pealetung pandi seisma.

Ent sakslased ei jätnud lootust liitlaste rindest Ypres'i piirkonnas läbi murda, kuigi nende vanad korpused olid suurtes lahingutes raskesti kannatada saanud, uued reservkorpused aga olid puudulikult ette valmistatud ja samuti lahingutes oma löögijõust palju kaotanud. Pealegi hakkas sakslastel suurtükkide ja suurmõned Prantsuse sõjaväeosad kindral d'Urbali armeest inglastele nõudis rohkem suurtükitule ettevalmistust.

Liitlaste seisukohad Ypres'i juures olid tugevasti kindlustatud. Brixschoote ja Langhemarcq'i vahel seisid kindral d'Urbali peajõud. Langhermarcqist kuni Armentières'ini tulid Inglise 1. ja 4. korpus ja kindral Allenby ratsaväekorpus, kindral Conneau ratsa-

vägi ja Inglise 3. korpuse vasak tiib. Kogu maastik oli muudetud välikindlustuste labürindiks, milles Inglise kogenud kutselised sõdurid ja vahvad prantslased, nende hulgas senegallased, turkod ja suaavid valmis olid vaenlast vastu võtma. Kaitsekese Ypres oli maanteede ja raudteede kaudu tagalaga hästi ühendatud, kust sõjatarbeid ja abijõudusid lakkamatult juurde tuli.

Würtembergi hertsog Albrechti ja Baieri kroonprints Ruprechti sõjaväed olid 31. oktoobrini tunginud päris lähedale Brixschootele, Langhemarcqile, Gheluveltile ja Messines'ile, kuid seejuures kannatanud suurt kahju. Kemmeli mäelt pommitasid Inglise merisuurtükid külasid, milledes asusid Saksa varuväed ja

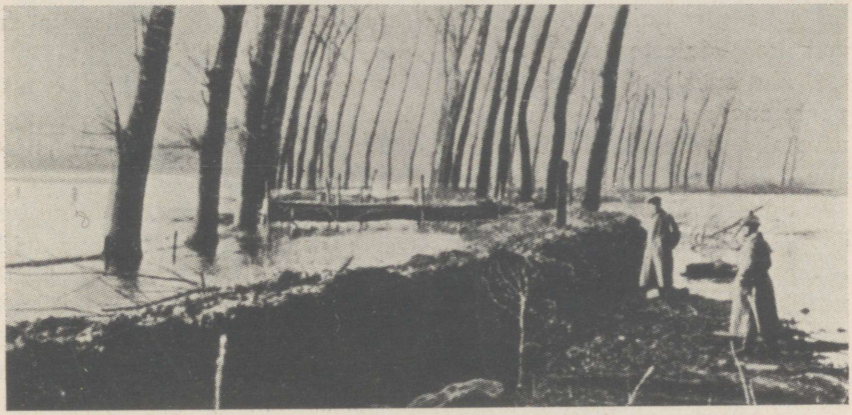

Veega üleujutatud maakoht Belgias.

voorid, külakirikute tornidest ja tühjade ärklitubade akendest tulistasid Inglise ja Prantsuse kuulipildujad teid, mida mööda edasi liikusid sakslased, välisuurtükid purustasid suhkrunaerivälju, milledes sakslased varju otsisid. Kindlustatud metsasaludest külvas jalavägi kuule ja tormasid turkod ning suaavid hommikuhämaruses Saksa patareide kallale, mis olid öösi rappa kinni jäänud. Kui aur kadus, paistis hele päike sakslastele otse näkku ja pimestas laskureid. Loomulikult ei suutnud Saksa sõdurite närvid ses olukorras kaua vastu panna.

Siiski rõhusid nad tugevasti peale ja inglaste seisukord Zilleheke-Messines'i rindel muutus juba õige hädaohtlikuks. Kindral Allenby oli käsu saanud kaitsta Messines'i kuni viimse meheni ja kogenud asumaa-sõdurite vastupanu oli haruldaselt visa. Kõik sakslaste meeleheitlikult vihased rünnakud varisesid kokku inglaste tule all. Viimaks õnnestus sakslastel siiski suurte kaotustega vallutada Messines, aga nad ei saanud sealt sammugi edasi, kuna Inglise suurtükid ei jätnud kivi kivi peale.

Ka Gheluvelt langes korraks sakslaste kätte, kuid öisel rünnakul lõi kindral Haig nad sealt jälle välja, — et järgmisel hommikul ise sakslaste tugeva surve all uuesti taanduda. Väsimatult kordasid sakslased hoogsaid rünnakuid Ypres'ile, aga liitlaste rinne oli vankumatu ja mitu sakslaste kätte langenud seisukohta vallutati uuesti tagasi. Kuid sakslased ei andnud järele. Ikka uusi abijõudusid toodi juurde, ikka uusi sõjaväeosasid saadeti tulle. Viimaks õnnestus neil pärast seda, kui senegallased olid külmade novembriilmadega muutunud võitlusvõimetuks ja nende asemele olid toodud nõrgemad sõjaväeosad, vallutada Dixmude. Belglased ja prantslased taandusid jõe vasakule kaldale, kuhu sakslased ei suutnud enam järele tulla. Veel mõnes teiseski kohas oli sakslastel vähe edu, kuid nad suruti liitlaste poolt hiljem jälle endistele seisukohtadele tagasi.

Kui sakslased 9. novembril hakkasid Ypres'ile uuesti tugevasti peale suruma, olid nendel vastas liitlaste võimsad jõud. Liitlastel arvatakse 10 km-lisel rindel olevat olnud ligi 300 mitmekaliibrilist suurtükki, mis tolle aja kohta oli ennekuulmatult suur arv.

Saksa vabatahtlike rügementide vastas seisid vanad lahingutes kogenud Inglise ja Prantsuse sõjaväeosad, ja sakslased kannatasid raskesti Prantsuse suurtükitule all, mis neid tagus kaevikutesse ning tõkestas nende rünnakut. Siiski tormasid sakslased, kui tuli ründeks käsk, kaevikutest välja ja tungisid edasi ning vallutasid isegi mõne koha, kuid kaotused olid seejuures nii tohutusuured, et nad ei pääsenud kaugele. Varsti jäi tasasemaks ka ründajate sõjalaul „Deutschland, Deutschland über alles!", mille saatel nad läksid tormijooksule, kuni ta lõpuks täiesti vaikis.

Novembrikuu keskel vaibusid lahingud Flandrias. Sellega oli täieliselt lõppenud ka „jooks merele" ning ühtlasi ka liikuv sõda läänerindel. Algas kurnamissõda, milles pidi alla jääma see, kelle majanduslikud ja kõlbelised jõud enne otsa lõpevad.

Sakslased ei olnud Flandria lahingus midagi saavutanud. Nende kaotused olid nii kohutavad, et ütlus: „Der Tod von Ypern" (Ypres'i surm) on sakslastele kõigi sõjakoleduste võrdkujuks.

Kuidas liitlased Flandria lahingu tulemust hindasid, näitab Inglise sõja-ajaloolase kindral Edmonds'i ütlus: „Joon, mis seisis Briti impeeriumi ja kokkuvarisemise vahel, koosnes väsinud, kurnatud, ajamata habemega, pesemata, poriga määrdunud meestest, paljud peaaegu kaltsudes."

Muidugi ei olnud olukord just nii halb, sest Briti impeerium oleks ka siis püsima jäänud, kui Ypres oleks langenud, Flandria lahing kaotatud ja liitlaste sõjaväed pidanud jällegi taanduma. On isegi avaldatud arvamust, et oleks vast parem olnud, kui kindral Haig oleks oma esialgse mõtte teostanud ja oma sõjaväe tagasi tõmmanud sobivamale kaitseliinile otse Ypres'i kanali äärde. Siis

oleks liitlastel kergem olnud pealetungile asuda, kuna Flandria maastik oli selleks väga ebasobiv. Kindral Haigi poolt kavatsetud rinde tagasitõmbamise vastu seisis aga kindral Joffre, ja kindral Haig oli sunnitud oma mõttest loobuma, mis ta sõjaväe kaotusi kindlasti suurendas.

Purustatud Ypres'i linn. Ülesvõte lennukilt.

Kuigi liitlased tõrjusid tagasi sakslaste visad edasitungipüüded, ei andnud Flandria võitlused ka nendele soovitud tulemusi, sest nendegi esialgne kavatsus oli haarata sakslaste paremat tiiba, mis Marne'i lahingus jäi teostamata.

Mere äärest kuni Šveitsi piirini oli nüüd 640 km pikkune rinne — mõõdetuna õhujoones —, mille sügavus oli umbes 30 km. Rinne

oli algul üsna hõre ja alles aja jooksul ehitati ta sügavusse enam välja. Selles vöötmes ei olnud enam ühtki elanikkudega linna ega küla. Nieuport, Dixmude, Ypres, Armentières, La Bassée, Arras, Albert, Roye, Lassigny, Soissons, Craonne, Reims, Varennes, Etain, Moselbruck, St. Dié, Thann, Sennheim, Altkirch, Dammerkirch ja väga paljud külad, mida sõjateadetes sagedamini või harvemini nimetati või ka üldse ei nimetatud, olid suuremalt või vähemalt osalt purustatud ja kuulusid sõjaväe tugipunktidena enam või vähem tugeva pommitamise alla.

Sakslased olid suurte jõukulutuste ja kahjudega vallutanud umbes 50 tuhat km² maad, millel elutses umbes 10 miljonit sakslastele vaenlikku inimest. See oli ka kõik. Läänerindel ei näinud olevat mingit edasipääsu, siin valitses täieline tardumus. Nagu näitasid hilisemad kogemused, võis tardunud rindelt ära viia suhteliselt palju mehi, ilma et rinne oleks murdunud.

Oli loomulik, et Saksa sõjaväe ülemjuhatusel tekkis nüüd mõte asuda läänes kaitsele ja katsuda otsust saada idas. Kuid siingi peitus hädaoht. Kuigi liitlastel ei olnud esiotsa jõudu Saksa rinnet läbi murda, võisid nad sellega siiski toime tulla enne, kui Saksa sõjaväed idast siia võidukalt tagasi pöörduvad. Igatahes otsustas 16. novembril Inglise parlament sõjaministri ettepanekul lipu alla kutsuda veel teine miljon meest.

Sakslastel seisis ees raske ülesanne, hoida läänes oma rinnet nõrkade jõududega ja idas tugevate jõududega võitlusse astuda. Ühtlasi ei tohtinud pealetungitegevus ka läänes täiesti seisma jääda, sest sõjaväe kõlblusele oleks mõjunud halvasti, kui ta oleks pidanud püsima ainult kaitses.

Otsustamine oli nüüd kandunud idasse. Siin oli liikuv sõda veel võimalik, oli ka võimalik otsuse saamine, sest kui Venemaa oleks võidetud, oleks kõik Saksa ja ka Austria-Ungari sõjaväed võinud koonduda prantslaste ja inglaste vastu. Venelaste suur pealetung oli nurjunud ja nad olid asunud kaitsele ning nende seisukord ei tundunud olevat kuigi hea. Seda tuli sakslastel kasutada, enne kui prantslased ja inglased muutuvad liiga tugevaks. Praegu ei olnud nendel jõudu, et Saksa rinnet läbi murda ja seljataha tungida. Esiotsa võisid liitlased anda vaid üksikuid lühikesi lööke, mis ei võinud olla kuigi hädaohtlikud. Ka pärast suuri haardelahinguid ei vaikinud siiski sõjaline tegevus läänerindel, vaid ta töötas nagu tuldpurskavate mägede ahelik kogu pikal rindel.

Eriti pidid liitlased iga kord, kui venelaste käsi hakkas halvemini käima, näitama suuremat elavust, et takistada sakslasi uusi sõjaväeosasid idarindele saatmast või neid isegi sundida sealt sõjaväge ära tooma.

Peale selle vajati, nagu juba tähendatud, tegevust meeskondade kõlbelise jõu alahoidmiseks. Selleks ettevõetud võitlused olid sageli üsna väikesed, vaid vahejuhtumid, kuid tõid siiski omajagu elevust ja kära, mis oli vajalik, et sõdurid ei jääks kaevikutesse päris tukkuma. Ja kuigi kummaltki poolt ei olnud esiotsa suuremaid pealetunge oodata, tuli siiski olla valvel.

Kui venelased novembri viimastel päevadel sattusid rohkem kitsikusse, pidid prantslased ja inglased neid katsuma toetada ja suuremate jõududega tegevusse astuma. Selleks tuli jõudusid koondada, mis aga oli õige raske ülesanne. Juba nädalaid kestsid tugevad külmad vihmasajud, mis jõed üle ujutasid ja maa pehmeks tegid. Vihm ja lumelörts muutsid Flandria tasandiku sooks, Artois', Aisne'i, Woëvre'i ja Belfort'i maastikkude savi kleepuvaks taignaks ning Champagne'i kiltmaa seebiseks kriidimudaks.

Kuna puudusid kogemused, siis ei olnud kindral Joffre'i kava nähtavasti kõige otstarbekam. Selle asemel, et koondada suured jõud ühte kohta ja katsuda seal Saksa rinne läbi murda, arvas ta tõenäoliselt, et Saksa rinde sissesurumiseks tuleks asuda võimalikult paljudes kohtades pealetungile. Tarvis vaid kaevikud vaenlasele lähedale nihutada, joosta üle mitte-kellegi-maa kaevikutejoonte vahel, okastraadid läbi lõigata ja vallutada vastase kaevikud. Kuna sakslaste jõud sõjavägede idasse saatmise tõttu pidi olema tugevasti nõrgestunud, siis näis küllalt lootust olevat sakslaste hõredast rindest mitmest kohast läbi murda ja sakslased sel viisil taandumisele sundida, võib-olla nad Prantsuse piiridest isegi välja tõrjuda. Kuid sõja algajal ei tuntud veel, kui vetruv ja vastupidav võib olla isegi suhteliselt hõre rinne. Ta võib kohati isegi kõvasti painduda, aga ei murdu siiski ja parajal juhul võib ta uuesti sirgeks tõmbuda.

Alates novembri keskpaigast asusid mõlemad vastased lääne-rindel teatud määral taliseisukohtadel, kuid kogu rindel kestsid võitlused lakkamatult, ilma et nad oleksid kummalegi poolele andnud nimetamisväärseid tulemusi. Eriti elavaks läksid nad detsembrikuu keskel, millal liitlased hakkasid hoogsamalt peale tungima.

Nende võitluste üldkujutamiseks võiks märkida, et novembri viimase kümne päeva jooksul pommitasid sakslased õige kõvasti Ypres'i ja tekitasid siin suuremaid kahjusid kui varem. Raskepatareidele lisaks olid nad toonud ka soomusrongi. Linna toomkirik, suured kaubahallid ja kõik tähtsamad hooned hävitati lõplikult. Ka võtsid nad 21. novembril uuesti ette suure rünnaku Ypres'i vastu, kuid tagajärjeta. Liitlastel oli noil päevil siin vähe enam õnne, sest 25. novembril tungisid nad Ypres'i ja Dixmude'i vahel Yseri jõe paremale kaldale.

Looderindel ja keskmel kuni Argonnideni oli vaid suurtükivõitlusi ja väiksemaid rünnakuid. Argonnides oli sageli aga üsna ägedaid täägivõitlusi, samuti Verduni ja St. Mihieli vahel. Siin tungisid prantslased Tour-de-Paris' suunas isegi vähe edasi. Detsembris olid eriti hoogsad võitlused Vogeesides ja Elsassis, mille tulemused osutusid üsna tühisteks.

Väga rasked olid võitlustingimused Belgias Nieuport'i ja Dixmude'i vahel, kus mõlemate poolte sõdurid pidid päevade viisi

Kaevikusõda: kaevikusõjale kohandatud Saksa sõdurite rõivastus.

seisma kuni poole kehani vees. 10. detsembril ründasid sakslased Ypres'i. Kaks esimest rünnakut löödi tagasi, kolmas aga õnnestus osaliselt ja sakslased pääsesid vähe edasi, kuid öösi asusid liitlased vastupealetungile ja sakslased pidid jälle taanduma oma endistele seisukohtadele. 14. detsembril võtsid prantslased ja inglased omalt poolt ette pealetungi sakslaste seisukohtadele Ypres'i piirkonnas, kuid tulemusteta. Vähe paremini õnnestus belglaste ja prantslaste pealetung Nieuport'i piirkonnas, kus nad võtsid sakslastelt ära mitu seisukohta mere ääres ja Lombart-Zyde'i läheduses. Viimaks vallutasid nad jõululaupäeval pärast vihaseid võitlusi ka St. Georges'i põhja pool Nieuport'i. Selle küla olid sakslased kõvasti kindlustanud ja kuna ümbruskond oli suurelt osalt vee all, siis koondasid sakslased ägeda tule nendele vähestele teedele, mida mööda belglased ja prantslased edasi tungisid. Lõppeks pidid

sakslased pärast visa vastupanu siiski taanduma ja jätma liitlaste kätte selle küllalt tähtsa seisukoha.

On loomulik, et sakslased ei leppinud oma kaotustega siin, nagu üldse mõlemalt poolt püüti kaotatud seisukohti võimalikult ruttu tagasi võtta, kuigi neil ei tarvitsenud alati olla suuremat tähtsust. Nii hakkasid sakslased vana aasta viimastel päevadel vihaselt pommitama St. Georges'i, millele järgnesid jalaväe rünnakud, kuid jällegi tulemusteta.

Ka Dixmude'i ja Ypres'i piirkondades peeti detsembrikuu jooksul vahel üsna tugevaid võitlusi, kus juures liitlased kohati mõnesaja m-ri võrra edasi nihkusid.

Võrdlemisi suure võidu — tolle aja olude kohta — said prantslased Armentières'i ja Noyoni vahel, kus nad detsembrikuu algul vallutasid Vermelles'i küla, misjuures sakslased pidid taanduma tervelt 3 km. Järgnevatel aegadel peeti siin piirkonnas sageli küllalt kibedaid lahinguid. Ka Lensi ja Arras' piirkonnas pääsesid prantslased vähehaaval mõni samm edasi.

Ida pool, Noyoni ja Verduni vahel, olid detsembrikuu jooksul pealetungijaiks enamasti sakslased. Eriti hoogsasti võitlesid nad Argonnides. Siiski olid prantslased kuu lõpupoolel Reimsi ja Verduni vahel vähe edasi nihkunud, samuti ka Verdunist loode ja põhja pool, kus nad olid kuu jooksul sakslastelt ära võtnud mõned seisukohad. Muide, kogu sel ajajärgul töötas eriti Saksa suurtükiväge suure innuga ja pommitas lakkamatult liitlaste seisukohti, samuti ka linnu, mida ta suurtükid tulistama ulatusid.

Kaevikusõda: Saksa kaevikud ja varjendid Woëvre'is.

Ometi võib ütelda koos Lermontoviga: „Что толку въ этакой бездѣлкѣ“ („Mis mõtet on niisugusel pisiasjal!“). Aga oli sõda ja pidi võitlema, ehk küll oli selge, et s e e võitlus ei anna mingeid tulemusi.

Lõuna pool Verduni ja Šveitsi piiri vahel tahtis kindral Dubail saavutada vähe suuremat sihti, nimelt jälle laskuda Vogeesidelt alla Elsassisse. Juba novembris oli ta parem tiib Vogeesi kurusid mööda jõudnud Elsassisse ja liikus nüüd Münsteri, Colmari, Altkirchi ja Mulhouse'i suunas edasi. Detsembri keskpaigaks olid prantslased tunginud juba kuni Steinbachini, kuid siis peatas nad Saksa tugev vasturünnak. Ka põhjapoolsetes Vogeesides ei pääsenud prantslased kuigi kaugele. Detsembrikuu lõpuks tardus võitlus ka Elsassi rindel täiesti kaevikusõjaks. Mingit suuremat liikumist ei olnud enam kuskil. Edasi- ja tagasiliikumist arvestati vahel isegi kümnete m-tega.

Kui sõda algas, siis loodeti päris üldiselt — ka meil —, et jõuluks on mehed jälle kodus oma perekondade juures. Arvati ju, et suurte jõudude ja moodsate relvade juures ei või sõda kesta palju üle 3 kuu, siis peab tal ühel või teisel viisil lõpp olema: embakumba, kas on prantslased Berliinis või sakslased Pariisis ja siis tehakse rahu. Nii mõtlesid mitte ainult võhikud, vaid ka päris asjatundjad. Siit võib vaid järeldada, kui rängalt võidakse eksida neiski asjades, mida tuntakse põhjalikult.

Õieti ei olnud sõda 1914. aasta jooksul läänerindel — samuti ka teistel rinnetel — andnud selliseid tulemusi, mille põhjal oleks võidud oletadagi, kumb pool võidab ja millal sõda lõpeb. Hakati juba vähehaaval taipama, et asi on palju tõsisem kui algul arvati. Küll ei usutud veel seltskonnas, et sõda venib nii pikale, nagu ennustas feldmarssal Kitchener, nimelt et ta kestab 3 aastat, aga juba tunti üldiselt, niihästi liitlaste keskel kui ka Saksamaal, et sõda ei lõpe nii ruttu ja see äratundmine hakkas kõikjal järjest enam muret tegema.